

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

ARAP EDEBİYATINDA EMÂLÎ KİTAPLARI

Doktora Tezi

Dicky Rachmat PAUJI

ANKARA 2017

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

ARAP EDEBİYATINDA EMÂLÎ KİTAPLARI

Doktora Tezi

Dicky Rachmat PAUJI

Tez Yöneticisi

Doç. Dr. Kemal TUZCU

ANKARA 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

ARAP EDEBİYATINDA EMÂLÎ KİTAPLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Kemal TUZCU**

Tez Jürisi Üyeleri

İmzası

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Kemal Tuzcu (Danışman)

Prof. Dr. Bedrettin Aytaç

Prof. Dr. Faruk Toprak

Yard. Doç. Dr. Erdinç Doğru

Yard. Doç. Dr. Osman Düzgün

Tez Sınavı Tarihi 22/06/2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Dicky Rachmat Pauji

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Emâlî, İmla, Nevâdir, Meclis veya Mecâlis vb. isimlerden daha çok Arap dili ve edebiyatının çeşitli meselelerini ele alan eserler ve bu eserlerde kullanılan yöntem anlaşılmaktadır. Emâlî Cahiliye döneminden sonra, Araplar yazılı döneme geçtiklerinde hadis, tefsir, Arap dili ve edebiyatında bir eğitim öğretim metodu olarak ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in doğuşuna kadar çok yavaş bir gelişme gösteren Arap dili İslamiyet'le birlikte özellikle fetih hareketleri ve İslamiyetin yayılmasıyla hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bunun yegâne nedeni şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîf ve diğer dini metinlerin çoğaltılmasına ve anlaşılmasına yönelik çalışmalarla Arapça hızlı bir gelişme sürecine girmiştir.

Emâlî yöntemi bir rivayete göre, Hz. Peygamber örnek alınarak geliştirilmiştir. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in *mumli* olarak buyurduğu Sadru'l-İslam zamanında *mustemli*'sine sözleri söyleyerek veya imla (dikte) ederek bazı metinleri yazmasını istemesidir. Kabile ve devlet başkanlarına gönderilen İslamiyet'i tebliğ mektupları ve diğer mektuplar bu şekilde imla edilerek gönderilmiştir.

Emâlî yavaş yavaş Hz. Peygamber'in sahabeleri tarafında geliştirilip camilerde uygulanmaya başlanmıştır; çünkü eski İslam topraklarında eğitim ve öğretim faaliyetleri ve diğer toplantılar camilerde yapılmaktaydı. Başlangıçta Emâlî yöntemi ile sadece hadis ilimleri öğretilmekteydi. Müslümanlarda kültür ve bilimin ilerlemesi, dil çalışmalarının başlaması ile bu yazma yöntemi devam etmiştir.

Arap Edebiyatında Emâlî Kitapları başlıklı bu çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında Araplarda yazı, yazının başlangıcı, Arapların kitap telifine başlamaları ve nedenleri ele alınmıştır.

I. Bölümde Emâlî kavramı, sözlük ve bir edebi terim olarak anlamları, *Meclis* kavramı ve kullanım alanları, Emâlî ve Mecâlis kavramlarının Emâlî tarzı açısından mukayesesi, aralarındaki benzerlikler ve farklar ve Emâlî tarzında eser verem müelliflerin silsile ilişkisi tespiti ve çizelgesi verilmiştir.

II. Bölümde ise hadis dil ve edebiyat konulu Emâli eserleri ele alınmıştır. Hadîs konulu Emâlî kitapları bibliyografik kaynaklardan tespit edilerek adları listelenmiştir. Bu bölümde verilen başka bir liste de Arap dili ve edebiyatıyla ilgili Emâli eserleridir.

Yine bunlar da bibliyografik kaynaklardan tespit edilerek sıralanmıştır.

III. Bölümde ise genel olarak bütün Emâli kitapları verilmiş ve bunlar konuları da belirtilmiştir. Emâlî adı olmayıp Emâlî tarzında te'lif edilen eserler de yine bu başlık altına konmuştur. Bu eserlerden dil ve edebiyatla ilgili on dokuz tanesi konu ve yöntem bakımından incelenmiştir. Bu eserlerde görülen konu benzerlikleri ve yüzyıllarına göre Emâlî kitapları hakkında bilgiler verilmiş ve ekler sunulmuştur.

Çalışmam boyunca bana değerli bilgileriyle yol gösteren ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Kemal Tuzcu'ya, Atatürk Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Malik Yılmaz'a, bölümde bulunan tüm değerli öğretim üyesi hocalarıma, ayrıca eşime ve oğluma teşekkür ederim.

KISALTMALAR CETVELİ

ö.	:	ölüm tarihi
c.	:	Cilt
s.	:	Sayfa
Bkz.	:	Bakınız
İA	:	İslâm Ansiklopedisi
vd.	:	ve devamı/diğerleri
H.	:	Hicrî
M.	:	Milâdi
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>a.g.e</i>	:	Adı geçen eser
b.	:	bin (oğlu)
GAL.	:	Geschichte der Arabischen Literature
Suppl.	:	Supplementband
nşr.	:	Neşreden
num.	:	Numara
Tah.	:	Tahkik eden
tsz.	:	Tarihsiz
y.y.	:	Yüzyıl
Terc.	:	Tercüme

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada, aşağıdaki transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler:

ا، سَأ، سَيَ	:	â	اَ	:	a
يَ	:	î	يَ	:	i
وُ	:	û	وُ	:	u

Sessizler:

ء	:	,	ض	:	d
ب	:	b	ط	:	t
ت	:	t	ظ	:	z
ث	:	s	ع	:	'
ج	:	c	غ	:	g
ح	:	h	ف	:	f
خ	:	h	ق	:	k
د	:	d	ك	:	k
ذ	:	z	ل	:	l
ر	:	r	م	:	m
ز	:	z	ن	:	n
س	:	s	هـ	:	h
ش	:	ş	و	:	v
ص	:	s	ي	:	y

Ayrıca, harf-i tarifler cümle başında küçük yazılmıştır. Örneğin: el-Bârûdî gibi. Harf-i tarif ile gelen kelimelerin başındaki, şemsî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Örneğin: eş-Şidyâk gibi. Çok tanınmayan terkip halindeki ad ve lakaplar Arapça okunuşuna uygun olarak verilmiştir. Örneğin: ‘Abdu’l-Kerîm gibi.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	:	I
KISALTMALAR CETVELİ	:	III
TRANSKRİPSİYON	:	IV
SİSTEMİ	:	IV

GİRİŞ

Arap Yazısı	:	1
Arapların Kitap Yazmaya Başlama Sebepleri	:	3
Arap Dili ve Edebiyatına Yönelik İlk Kitapların Ortaya Çıkışı	:	11

EMÂLÎ KİTAPLARI

I. BÖLÜM

1.1	Emâlî	Kavramı	:	16	
1.2	Sözlük	Manası	:	18	
1.3	Terim Manası		:	18	
1.4	Mecâlis	Kavramının	Tahlili	:	18

1.5 Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Karşılaştırılması : 19

.....

1.6 Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Benzer Yönleri : 21

.....

1.7 Emâlî ve Mecâlis Kavramları Arasındaki Farklar : 21

.....

1.8 Emâlî Grafiği : 23

.....

1.9 Emâlî Kitaplarında Metodoloji : 26

.....

II. BÖLÜM

2.1 Emâlî ve Benzeri Kitaplarda Konu : 34

.....

2.2 Hadis Konulu Emâlî Kitapları : 38

.....

2.3 Emâlî Edebiyatı : 54

2.4 Arap Dili ile İlgili Emâlîler : 56

.....

III. BÖLÜM

3.1 Bibliyografik Kaynaklarda Adları Geçen Emâlî Kitapları ve Konu

Dağılımı..... : 62

3.2	Yüzyıllara Göre Emâlî kitapları	: 87
3.2.1	7. Yüzyıl	: 87
3.2.2	8. Yüzyıl	: 89
3.2.3	9. Yüzyıl	: 92
3.2.4	10. Yüzyıl	: 107
3.2.5	11. Yüzyıl	: 110
3.2.6	12. Yüzyıl	: 127
3.2.7	13. Yüzyıl	: 127
3.2.8	14. Yüzyıl	: 127
3.3	Emâlî Eserleri Arasındaki Konu Benzerlikleri	: 134
3.4	Emâlî Kitaplarının El Yazması Nüshalarından Örnekler	: 148
3.4.1	<i>Meclis min Fevâid</i> (Leys b. Sa'ad Abdurrahman el-Fahimi el-Misrî Mevlâ Hâlid b. Sâbit b. Zâ'in, ö. 175/791)	: 148
3.4.2	<i>Emâlî el-Bâgandî</i> , (Ebû Bekr Muhammed b. Süleymân el-Bâgandî, ö. 243 H./896 M.)	: 149
3.4.3	<i>Edebu'l-Kâtib</i> (Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, ö. 276 H./889 M.)	: 150
3.4.4	<i>el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb</i> (el-Mubberred el-Kâmil), (Ebu'l Abbâs Muhammed b. Yezîd el-M'arûf el-Mubarrad, 285 H./899	

M.)	: 151
3.4.5 Mecâlis Sa'leb (Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Yasâr eş-Şeybânî, ö. 291 H./904 M.)	: 152
3.4.6 T'alîk min Emâlî İbn Dureyd , (Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, ö. 321 H./933 M.)	: 153
3.4.7 Emâlî İbn İshâk (İbrâhîm b. Abdus-Samad el-Hâşimî, ö. 325 H./937 M.)	: 154
3.4.8 Meclis min Emâlî İbni'l-Enbârî (Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsim b. Başâr b. el-Hasan b. Beyân b. Semâ b. Ferût b. Katan b. De'âmat en-Nehiv el-Enbârî, ö. 328/350 H./ 939/962 M.)	: 155
3.4.9 Emâlî ez-Zeccâcî , (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, ö. 340 H./952 M.)	: 156
3.4.10 Emâlî el-Merzûkî , (Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Merzûkî, ö. 421 H./1030 M.)	: 157
3.4.11 Emâlî el-Murtadâ , (eş-Şerîf Ebû el-Kâsim Alî b. Tâhir Ebû Ahmed el-Huseyin, ö. 436 H./1045 M.)	: 158
3.4.12 Emâlî es-Suheyfî , (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân Abdullah el-Endelus, ö. 571 H./1176 M.)	: 159
3.4.13 Emâlî İbn eş-Şecerî , (Ebu's-Sâdât Ziyâuddîn Hibetullâh b. Alî b Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî ö. 542 H./1148 M.)	: 160
3.4.14 Emâlî İbn Hâcib , (Osmân b. 'Amrû b. Ebû Bekr, ö. 589 H./1193 M.)	: 161

3.4.15 <i>Emâli el-Halebiye</i> , (Hâfiz b. Hâcer el-Askalânî, ö. 852 H./ 1449 M.)	: 162
SONUÇ	: 163
ÖZET	: 166
ABSTRACT	: 167
BİBLİYOGRAFYA	: 168

GİRİŞ

el-Emâlî kavramı yazı ve yazma ile ilgili bir kavram olduğundan Araplarda yazının nasıl başladığı ve hangi ölçüde kullanıldığı konusunda bilgi vermek daha aydınlatıcı olacaktır.

Arap Yazısı

Arap yazısı, tarihi açıdan son ortaya çıkan yazılardan biri olmakla birlikte, bu yazının menşei meselesi henüz tam olarak aydınlatılabilmemiş değildir. Ancak gerek İslam klasiklerindeki çeşitli rivayetler, gerek modern ilmin ışığı altında yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar Arap yazısının Hicaz'ın dışında ortaya çıkıp daha sonra Hicaz'a intikal ettiğini göstermektedir.¹

İslamiyet'ten önce Arabistan'ın kuzeyinde ve güneyinde iki ayrı yazı kullanılıyordu ve her iki yazının kaynağı Fenike yazısı idi. Uzun süre Arabistan'ın güneyinde yaşayan Araplar tarafından kullanılan ve *Musned* denilen Himyerî yazısı gelişme imkânı bulamamış, muhtemelen Himyerliler'in yıkılışından sonra ortadan kalkmış ve bunun yerini bugüne kadar gelen ve o dönemde Arabistan bölgesinin kuzeyinde kullanılan Arap yazısı almıştır. Bu yazı da bitişik *Nabat* yazısından gelişmiştir. Âlimleri bu görüşe sevkeden bazı kitabeler vardır ve bunlar İslamiyet'ten önce yazılmıştır, bu kitabelerin ilki, dili de yazısı da Nabati olan birinci *Ummu'l-Cimâl* (M. 250) ve *en-Nemâre* (M. 328) kitabeleridir. Miladi 328 yılına ait olan kitabe İmru'u'l-Kays b. Amr'ın mezar kitabesidir ve daha sonraları Klasik Arapça haline gelecek olan Kureyş lehçesine yakın Nabatî-Ârâmî yazısıyla yazılmıştır. Arap

¹ Bkz. Aktan, Ali, "Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslâm Yazısı Haline Gelmesi", Nur Yayınları Ankara 1988, c. II, 6. Sayı, s. 62.

yazısının tarihi seyrini gösteren diğer kitabeler ise, Arapça, Süryanca ve Yunanca olmak üzere üç dilde yazılmış bulunan, Haleb'in güney-doğusundaki *Zebed* (M.512) kitabesidir. Ayrıca aynı asra ait olduğu kabul edilen ikinci *Ummu'l-Cimâl* kitabesi, *Useys* (M. 528) kitabesi ile Şam'ın güney-doğusundaki Harran'da eski bir kilisenin kapı kasasında bulunan, Yunanca ve Arapça yazılmış *Harran* (M. 568) kitabesidir. Özellikle son üç kitabe, *Zebed*, *Useys* ve *Harran* kitabelerinin yazısı İslam'ın doğuşu sırasındaki Arap yazısından farklı değildir. Bu durumda Nabatî yazısının Arap yazısına doğru değişmesi miladi 4. ve 5. yüzyıllarda meydana gelmiş olmalıdır; çünkü miladi 512 tarihinde kitabe yazısı haline gelmiş bulunan bu yazının, en azından 5. yüzyılda teşekkül etmiş olması gerekir. Câhiliye döneminde 'Ukâz gibi panayırlarda yapılan şiir yarışmalarında birinci seçilen kasidenin yazılarak Kâbe duvarına asıldığı yolundaki rivayetler bu yazının İslamiyet'ten önce Mekke ve Medine'de de bilindiğini ve neş'et ettiği bölgeden çeşitli vesilelerle kuzey ve güneye yayıldığını gösteriyor ².

Şüphesiz ki İslâmiyet'ten önce de Araplar arasında yazı bilinmekteydi. Sınırlı da olsa özellikle ticari hayatta kullanılıyordu; ancak İslamiyet'in doğuşuna kadar çok yavaş bir gelişme göstermiştir. İslâmiyet'ten sonra ise Kur'ân-ı Kerîm'in derlenmesi ve diğer dini çalışmalarda duyulan ihtiyaç nedeniyle hızlı bir gelişme göstermiştir. İslâm devleti diplomatik mektupları, İslâmi davetleri ve diğer yazışmalar artık Arap yazısı denebilecek bir yazıyla yazmıştır. Yazının Araplar arasında İslâm'dan önce yayılmaya başladığında şüphe yoktur; fakat Arap yazısındaki asıl gelişme İslâmiyet'ten sonra olmuştur. Bunun iki sebebi vardır, bunlar; Kur'an-ı Kerim'in

² Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyat Tarihi I (Cahiliye Dönemi)*, Bizim Büro Basımevi, Ekim 2009, s. 34-35.

titizlikle tespit edilmesi ve İslâmiyet'in kısa zamanda Arap Yarımadası'nın dışına yayılmış olmasıdır.

Arapların Kitap Yazmaya Başlama Sebepleri

Araplar, kitap “كتاب” kelimesini hem bir kitabı, hem de uzun veya kısa bir mektubu, kitabeyi, belgeyi veya başka bir yazılı kâğıt parçasını ifade etmek üzere kullanırlar. Belirli bir kitaptan, yani en doğru anlamıyla el-kitab'tan “الكتاب” bahsettiklerinde ise çoğu zaman Kur'an-ı Kerim'i kastederler. Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: “*Bunlar apaçık Kitap'ın ayetleridir. Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik*” (Yusuf 12/1-2). Aslında “Ezberden okuma” manasına gelen Kur'an kelimesi, bu anlama ilaveten “Ezberden Okunan Kutsal Kitap” anlamına da gelir.

Her kitap “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla” (Başlangıç/hamdele) cümlesiyle başlar. Zira bu şekilde başlanılmayan her işin mutlaka başarısızlıkla sonuçlanacağı yönünde Hazret-i Peygamber'in bir ifadesinin bulunduğu söylenir (Selamlama/Salvele). Daha sonra Allah'a, Resul'une ve onun ailesi ile arkadaşlarına övgü cümleleri gelir ki, buralarda şair/müellif tüm üslup yeteneklerini göstermeye çalışır. İslâm öncesi dönemden kalma eski bir cümle olan *ammâ ba'd* (imdi) ya da *ve ba'du* (وبعد), konuya geçildiğine işaret eder; ancak konunun gerçek anlamda tartışılması hemen başlamaz. Genellikle ilk başta Kur'an-ı Kerim'den alıntılarla örülü olarak bazı genel noktalara temas edilir. Bu kısımdaki ayetler, bir taraftan konuya usulca geçiş yapmak üzere büyük bir maharetle seçilirken diğer taraftan konunun önemine zımnen dikkat çeker. Daha sonra müellif muhtemelen kitabı telif sebebini anlatacaktır. Çevresinden gördüğü büyük baskı sebebiyle kitabı yazdığını söyleyenler hiç de az değildir. Ardından yazar çalışmasını başarıyla

tamamlayabilmek için Allah-ü Teâla'dan inayet ve kuvvet diler. Bu noktada genellikle kitabın tanzimi hakkında bilgi verilir. Kitaplara “Kuran Tefsirinin Engin Deryası”, “Tevhid Akidesini Tarifte Emsalsiz İnci” vs. gibi gösterişli isimler vermek çabucak gelenek halini almıştır; ancak başlıklarla kuru muhtevalar arasında çoğu zaman keskin bir tezat gözlemlemek mümkündür.

Müslüman bir müellif, kendini nadiren birinci tekil şahıs olarak takdim eder. Kitapların amacı, kişisel hisleri ifade etmek veya orijinallik değildir, cinsel içerikli şiirler bile gelenekçe belirlenmiş sabit deyimlerle söylenir. İslami kitapların muhtevasının çok büyük bir bölümü öncekilerden aktarılan rivayetler şeklinde sunulur. Müellif notlarını karıştırır, aralarından işe yarar gördüklerini sırasıyla bilgiyi işittiği hocasını, hocasının hocasını ve ilk kaynağa ulaşınca dek râvî silsilesini zikretmek suretiyle kitabına alır. Raviler zincirinin özenle kaydedilmesi (*isnâd*), kitabın kesintisiz olarak devam eden şifahi bir geleneği temsil ettiğini gösterir. Kitaplarda isnada verilen büyük önem, Müslümanların en eski telif hareketinin Hazret-i Peygamber'in sözlerinin derlenmesine ve sıhhatinin araştırılmasına odaklanmış olmasından kaynaklanır. Böylece isnadlı nakil geleneği diğer telif sahalarına da sirayet etmiştir.

Hoca günümüzde de camilerde oturduğu gibi, bağdaş kurarak oturur, dinleyiciler de karşısında aynı oturuşla bir halka halinde yerleşirdi. Hoca orada düzenli ders yapan biriye, derste en yakınına oturacağı bir *müstemlî* edinebilirdi. Hocanın en yakın talebesi olan *müstemlî*, onunla izleyiciler arasında aracı vazifesi görürdü. *Müstemlî*, hocasının tüm çalışmalarının tabii ki sadık yazıcısıydı. İmlâ ettiren hocaların etrafında toplanmış sayısız halka, camileri her ne kadar gerçek imlâ meclisleri artık çok seyrek yapılıyor olsa da bugünkünden çok farklı olmayan bir

vızıltı sesiyle doldururdu. Anlaşıyor ki kitap yazma veya anlatılanları bir kitap halinde edinme isteği yalnızca ders halkalarına gelen öğrencilerde değil, bilimin ileriye intikal etmesi ileriki nesillere kalmasını isteyen hocalarda da vardı³.

İmla genellikle irticalen/doğaçlama yaptırıldı. Bu husus âlimlerin ve edebiyatçıların biyografilerinde tekrar tekrar zikredilir. Nisâburî (ö. 1066) büyük Kur'ân tefsirini hafızasından imlâ ettirmiş, vefatından sonra tefsirinin sadece dört cildi kütüphanesinde bulunabilmiştir.

Devâfi' u'l-Bahs ve Te'lif 'İnda'l-Müslimîn başlıklı kitabında, daha önce yazılan Arapça kitaplara dayanarak, Arapların neden kitap yazmaya başladıkları sorusunu cevaplamaya çalışır. Diğer taraftan Arapların eski âlimleri mecâlislerinde imlâ çalışırlardı. Özellikle imlâ öğretim ve öğrenim sistemleri Câhiliye Dönemi'nden sonra yapılmıştır; çünkü bilindiği gibi önceki Araplar okuma yazma bilmezlerdi. Bu nedenle dönemin Arap şairleri bilhassa zihinlerindeki şiirleri ezbere söylerlerdi.

İbni Hazm ez-Zâhirî'ye (ö. 1064) göre Araplar, önceki bilimleri unutmamak, yazım eksikliklerini tamamlamak, yanlışları gidermek ve doğru şekilde yazmak, yazım zorluklarını açıklamak, anlaşılması zor olan uzun ifadeleri anlaşılır şekilde kısaltmak, parçaları toplamak ve dağınıklıkları gidermek için yazmaya başlamışlardır. Bununla birlikte *Esbâbu't-Telif* (Yusuf en-Nebhânî, ö. 1360), *et-Ta'rif Bi Âdâbi't-Te'lif* (es-Suyûtî, ö. 1505), *el-Erbeûna min Esbêbi't-Teâlif ve Esrêru't-Tesânif* (Zeyd b. Muhammed er-Rûmânî) gibi kaynaklarda da Arapların neden yazmak istediklerine dair bilgiler yer almaktadır.

Devâfi' u'l-Bahs ve Te'lif 'İnda'l-Müslimîn başlıklı kitabın öğretim bölümünde Ebû el-Kâsım Muhammed İbni Ahmed b. Cerzi'l-Kalbî, "Araplar,

³ Pedersen, Johannes, *İslam Dünyasında Kitabın Târîhi*, (Terc. Mustafa Macit Karagözoğlu), Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 2013 (2. Baskı), s. 39.

varlıkların bilgilerine erişmek için kitap yazmaya başlamışlardır” demektedir. Bunun dışında İbni Kesîr de “Araplar Kur’an-ı Kerîm’in ayetlerini tefsir etmek için kitap yazmışlardır” şeklinde beyan etmektedir. Bununla birlikte Selefî âlimlerine göre Araplar, bilimsel meseleri çözmek ve talebelerin sorularına cevap vermek için kitaplar yazmışlardır. el-Câhiz’in (ö. 255/869) “*el-Buhalâ*”, İbni Sina’nın “*el-Kânûn fi’t-Tıbb*” (ö. 428/1036) ve Ebu’r-Rihani el-Birûnî (ö. 440/1049) “*el-Eseru’l-Bâkiye ‘ani’l-Kurûni’l-Hâliye*” başlıklı kitapları bu konuda çeşitli bilgileri ihtiva etmektedir. Hasan el-Yûsî (ö.1102) *el-Muhâdarât* başlıklı kitabında, “*Meyve her hangi bir ağaçta yetişir*” şeklinde yazmaktadır; fakat bir Arap atasözünde “*el-‘İlmu bilâ ‘emelin ke’ş-şecer bilâ semer*” söylediği gibi kitaplar herhangi bir ilmin gelişip yenilenmesinde araçtırlar. Bilmeyenlerin (cahillerin) cehlını ortadan kaldırır, onları akıllı ve bilgili yapar ve öğrenilenlerin unutulmaması için yazılır; çünkü insan hata yapabilir ve unutulabilir⁴.

Arapların büyük ve meşhur âlimi ez-Zemahşerî *Devâfiu’l-Bahsi ve Telîf ‘İnda’l-Müslimîn* başlıklı kitabında Arapların büyük ve meşhur âlimi ez-Zemahşerî (ö.538) “Araplar tefsirler yazarak ve onları telif ederek doğruları ve gerçekleri anlatırlar” şeklinde yazmaktadır. İslamiyet’in gelmesiyle birlikte Arap yazısı iyice önem kazanmış ve çok hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Bu dönemde Kur’an-ı Kerîm (Kelâmullah) özellikle Arap yazılmıştır⁵.

el-Câhiz adlı *Kitâbu’l-Hayvân* adlı eserinde kendi zamanındaki kitap algısını şöyle anlatmaktadır:

⁴ Yûsuf, Muhammed Hairu Ramazan, *Devâfi ‘u’l-Bahs ve ‘t-Te’lif ‘İnda’l-Müslimîn*, Dâru İbni’l-Hazm, Beyrut 1426/2005, s. 5-9, 18, 23-26 ve 74.

⁵ Tuzcu, Kemal, “Arap Yazısının Ortaya Çıkışı” *Nüsha*, Ankara 2001, s. 162; Bkz. Demirayak, a.g.e., s. 36; *Kur’an-ı Kerim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türkiye 2013. s. 234.

الْكِتَابُ هُوَ الْجَلِيسُ الَّذِي لَا يُطْرِبُكَ، وَالصَّدِيقُ الَّذِي لَا يُغْرِبُكَ، وَالرَّزِيقُ الَّذِي لَا يَمْلُكَ، وَالْمُسْتَمِيعُ الَّذِي لَا يَسْتَرْثِيكَ، وَالْحَارُ الَّذِي يَسْتَبْطِئُكَ، وَالصَّاحِبُ الَّذِي لَا يُرِيدُ اسْتِخْرَاجَ مَا عِنْدَكَ بِالْمَلَقِ، وَلَا يُعَامِلُكَ بِالْمَكْرِ، وَلَا يَخْدَعُكَ بِالنِّفَاقِ، وَلَا يَحْتَالُ لَكَ بِالْكَذِبِ.

وَالْكِتَابُ هُوَ الَّذِي إِنْ نَظَرْتَ فِيهِ مَنَحَكَ تَعْظِيمَ الْعَوَامِ وَصَدَاقَةَ الْمُلُوكِ، وَعَرَفْتَ بِهِ شَهْرَ مَا لَا تَعْرِفُهُ مِنْ أَفْوَاهِ الرِّجَالِ فِي دَهْرٍ، مَعَ السَّلَامَةِ مِنَ الْعُزْمِ، وَمِنْ كَدِّ الطَّلَبِ، وَمِنْ الْوُقُوفِ بِبَابِ الْمُكْتَسِبِ بِالتَّعْلِيمِ، وَمِنْ الْجُلُوسِ بَيْنَ يَدَيْ مَنْ أَنْتَ أَفْضَلُ مِنْهُ خُلُقًا، وَأَكْرَمُ مِنْهُ عِرْفًا، وَمَعَ السَّلَامَةِ مِنْ مُجَالَسَةِ الْبَعْضَاءِ وَمُعَارَاةِ الْأَعْيَاءِ.

وَهُوَ الْمَعْلَمُ الَّذِي إِنْ افْتَقَرْتَ إِلَيْهِ لَمْ يُخْفِرْكَ، وَإِنْ قَطَعْتَ عَنْهُ الْمَادَّةَ لَمْ يَقْطَعْ عَنْكَ الْفَائِدَةَ، وَإِنْ غُرِلَتْ لَمْ يَدَعْ طَاعَتَكَ، وَإِنْ هَبَّتْ رِيحُ أَعَادِيكَ لَمْ يَنْفَلِبْ عَلَيْكَ، وَمَتَى كُنْتَ مِنْهُ مُتَعَلِّقًا بِسَبَبٍ أَوْ مُعْتَصِمًا بِأَذَى حَبْلٍ، كَانَ لَكَ فِيهِ غَيٌّ مِنْ غَيْرِهِ.

“Kitap seni methetmeyen sohbet arkadaşı, sana ihanet edip kötü şeylere sürüklemeyen dost, seni bıktırmayan yoldaş, cimrilik etmeden veren ve verdiği de hemen geri istemeyen cömert, zor durumunda yardımına koşmada ağır davranmayan komşu, sahip olduğun şeyi senden hile yoluyla çalıp almaya çalışmayan, sana düzenbazlık yapmayan, nifakla seni kandırmayan, yalan dolanla sana karşı üçkâğıtçılık yapmayan dosttur.

Kitap, okuduğun zaman sana halkın yüceltmesini ve hükümdarların dostluğunu kazandırır. İnsanların ağzında bir asırda öğrenemeyeceğin şeyleri hiç borçlanmadan, öğrenmek için büyük çabalar harcamadan, öğreticilikle geçmini sağlayanların kapısında durmadan, kendilerinden daha ahlaklı ve soylu olduğun

kimselerin önünde diz çöküp oturmadan, basit ve aptal kimselerden de uzak kalarak kitap aracılığıyla bir ayda öğrenebilirsin.

*Kitap, kendisine ihtiyaç duyduğun zaman seni utandırmayan, para vermesen de sana olan yararını kesmeyen, yalnız kalsan da sana itaati bırakmayan, bütün düşmanların senin üstüne gelse de sana karşı değişmeyen, kendisine ne zaman herhangi bir bağla ilgini sürdürsen ve en ufak bir nedenle kendisine sarılsan seni başkalarına muhtaç etmeyen hocadır”.*⁶

el-Emali ile ilgili pek çok kaynak mevcuttur. Bu kaynakların bir kısmı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

No.	Müellif	el-Emâlî Adı	Diğer Eserleri
1.	Leys b. Sa‘d	<i>Meclis min Fevâid</i> <i>Leys b. Sa‘ad</i>	-
2.	İbn Kuteybe	<i>Edebu’l-Kâtib</i>	<i>‘Uyûnu’l-Ahbâr</i> <i>el-Mucâlese ve cevâhiru’l-‘ilm</i> <i>Garîbu’l-Kur’an</i> <i>es-Şi’ru ve’ş-Şu’arâ</i>
3.	İbn Dureyd	<i>Ta‘lîk min Emâlî İbni</i> <i>Dureyd</i>	<i>Kitâbu’l-Muctenâ</i> <i>el-Cemhere</i> <i>el-Maksûra</i> <i>el-Maksûr ve’l-memdûd</i>
4.	Alî el-Kâlî	<i>Kitâbu’l-Emâlî</i>	<i>Kitâbu Ef’alu</i> <i>el-Bâri’</i>

⁶ Bkz. el- Câhiz, Ebî Osmân ‘Amru b. Bahri, *Kitâbu’l-Hayevân*, (Tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Maktabatu’l-Câhiz, Mısır 1384/1965, c. I, s. 50-51 ve Demirayak, Kenan, *Arap-İslam Edebiyatı Literatürü Bilgisi* (giriş), Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.

			<i>en-Nevâdir</i> <i>el-Maksûr ve 'l-memdûd</i>
5.	eş-Şecerî	<i>Emâlî İbni eş-Şecerî</i>	-
6.	İbni Hâcib	<i>Emâlî İbni Hâcib</i>	<i>el-Kasîdetu 'l-muvaşşaha</i> <i>eş-Şâfiye</i> <i>er-Radî el-Esterâbâdî, Şerhu</i> <i>Şâfiyeti İbni 'l-Hâcib</i> <i>el-Kâfiye</i> <i>Şerhu 'l-Vâfiye fi nazmi 'l-Kâfiye</i>
7.	el-Bâğandî	<i>Emâlî İbni el-Bâğandî</i>	-
8.	el-Câhiz	<i>el-Beyân ve 't-Tebyîn</i>	<i>Kitâbu 'l-Hayvân</i> <i>Resâi 'ilu 'l-Câhiz</i>
9.	Sa'leb	<i>Mecâlisu Sa'leb</i>	<i>Kavâ'idu 'ş-şi 'r</i> <i>el-Fasîh</i>
10.	ez-Zeccâcî (İbrâhim b. Seyrî)	<i>el-Emâlî</i>	-
11.	ez-Zeccâcî (Yasar eş-Şeybânî)	<i>Emâlî ez-Zeccâcî</i>	<i>Ahbâru Ebi 'l-Kâsım ez-Zeccâcî</i> <i>Mecâlisu 'l-'Ulemâ</i> <i>el-Cumel</i> <i>el-Îdâh fi 'uleli 'n-nahv</i> <i>Mâ yensarif ve mâ lâ-yansarif</i>
12.	el-Merzûkî	<i>Emâlî el-Merzûkî</i>	<i>Şerhu 'l-Fasîh</i>
13.	el-Enbârî	<i>Kitâbu 't-Tenbîh Alâ</i> <i>Evhâmi</i>	<i>el-Muzekker ve 'l-muennes</i> <i>el-Ezdâd fi 'l-luga</i>

		<i>Ebû Ali fî Emâlîhi</i>	
14.	Muberrid	<i>el-Kâmil fi 'l-luġa ve 'l-edeb</i>	<i>el-Fâdil el-Muzekker ve 'l-muennes el-Muktadab Me'ttefeka lafzuhû ma't-tefele ma'nâhu</i>
15.	el-Murtadâ	<i>Emâlî el-Murtadâ</i>	-
16.	el-Yezîdî	<i>Emâlî el-Yezîdî</i>	<i>Garîbu'l-Kur'an ve tefsîruh</i>
17.	İbni İshâk	<i>Emâlî İbni İshâk</i>	-
18.	es-Suheylî	<i>Emâlî es-Suheylî</i>	<i>Netâ'icu'l-fiker fi'n-nahv</i>
19.	el-Askalânî	<i>Emâlî el-Halbiyye</i>	<i>ed-Dureru'l-kâmine İnbâ'u'l-gumr el-İsâbe</i>

2/8. yüzyıldan 10/15. yüzyıla kadar çeşitli ilimlerde birçok Emâlî te'lif edilmiştir. Muhaddislerden sonra Arap dili ve edebiyatında Emâlî yazarların özellikle dil âlimleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu âlimler eserlerinde dil ve nahiv konularını esas almakla beraber imlâ esnasında belli bir konuya bağlı kalmamışlar, ayet ve hadislerin tefsirine, tanınmış Arap hakim, hatip ve şairlerinin hikmetli söz ve şiirlerine, latife ve nüktelere de yer vermişlerdir. Ayrıca talebelerin çeşitli sorularını cevaplandırmaları, yazdırdıkları hususları şerh etmeleri bu meclislerin cazibesini daha da arttırmıştır.

Günümüze ulaşan eserler arasında Sa'leb el-Mecâlis, Ebû Ali el-Kâlî, eş-Şerîf el-Murtadâ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abbâs el-Yezîdî, İbn Dureyd, ez-Zeccâcî, İbnu's-Şecerî ve İbnu'l-Hâcib'in el-Emâlî'si en tanınmış olanlarıdır.

Arap edebiyatında *Mecâlis* adı altında telif edilen eserler de mevcut olup, bunların Emâlî kitaplarından farkı, bilim meclislerinde yapılan tartışmaların ve verilen derslerin tam olarak kayda geçirilmiş şekli olmasıdır. Bununla birlikte bu tür eserleri de Emâlî kitaplarıyla birlikte zikretmek mümkündür⁷.

Arap Dili ve Edebiyatına Yönelik İlk Kitapların Ortaya Çıkışı

Arap dili ve edebiyatında ilk bilimsel faaliyetler şu şekilde sıralanabilir:

A) Arap dili çalışmaları (*el-Ulûmu'l-lisâniyye*) iki bölüme ayrılmaktadır, bunlar;

1. Kurân-ı Kerîm ve Arap yazısı üzerindeki çalışmalar: Günümüzde kullanılan Arap yazısındaki harekelere; ilk olarak Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) değinmiştir⁸. Fetha için harfin üstüne, kesre için altına, zamme için de yanına bir nokta konulmuş, tenvîn ise çift noktalarla gösterilmiş, bilahare bu noktalar için, harflerin noktalarıyla karışmasını önlemek amacıyla, farklı renkte mürekkep kullanılmıştır. Nihayet el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) tarafından harekelerin bugünkü şekilleri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Kurân-ı Kerîmdeki şekilleri aynı olan harflerin noktalanması harekelendirme işinden sonra yapılmış olup, noktalama işlemi Irak valisi el-Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/713)

⁷ Bkz. Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatürü Bilgisi*, s. 62.

⁸ Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyat Tarihi-III Emeviler Dönemi*, Eser Ofset Basın Yayın Matbaacılık, Erzurum 2012, s. 31.

döneminde Nasr b. ‘Âsım (ö. 89/708) ve Yahyâ b. Ya’mer (ö. 129/746) tarafından gerçekleştirilmiştir;

2. Gramer çalışmaları: İlk gramer çalışmalarının başlamasına neden olan en önemli faktörler, şüphesiz, Kur’ân’ı Kerim’in doğru okunması ve Arapların yabancı milletlerle karşılaşması sonucunda büyük bir yaygınlık kazanan lahn olayıdır. Dilde hatalı okumak demek olan lahn (اللحن)⁹ daha cahiliye döneminde mevcut idi. İlk gramer çalışmalarında daima Hz. Ali ve Ebu’l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688)’nin adı zikredilmektedir. Bu hususta nakledilen bilgilerin bir kısmı şöyledir.¹⁰ Ebu’l-Esved ed-Duelî, kendi kızından Arapça kaidelerine uyumayan bir ifade işince; Arapça’ya başka şeyler karışarak bozulmaya başladığını Hz. Ali’ye arz eder. Hz. Ali nahv (cümle yapısı) esas olmak üzere, kendisine bir iki umûmi kaide gösterir. O da bunları genişleterek, nahv ilmini meydana getirir. Ebu’l-Esved’den sonra nahiv çalışmaları, onun öğrencileri tarafından Basra’da devam ettirildi ve Arap gramerinin ilk ekolu olan Basra Mektebi oluşturuldu.

B) Dînî İlimler (el-Ulûmu’d-dîniyye) Emeviler döneminde dini konulardaki araştırmalar Kur’ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler etrafında sürdürülür. Bu dönem tefsir, fıkıh ve kelam ilminin temellerinin atıldığı dönem kabul edilerek alanlarda yoğun çalışmalar yapılmıştır.

C) Tercüme Faaliyetleri: Tarihçilerin çoğu İslam tarihindeki tercüme hareketlerini Abbâsiler döneminden başlatsalar da aslında tercüme olayının tarihi daha da eskiye uzanmaktadır. Kumeyr, cahiliye döneminde ufak tefek bazı nakillerin

⁹ *Lahn* (اللحن) : Sözlükte ‘‘nağme, ezgi’’ kıraatte ve dilde ‘‘hata etmek; sözün maksadını anlamamak’’ gibi manalara gelen *Lahn* (اللحن)’in yaygın olan terim anlamı dilde ve kıraatte hata yapmaktır. Buna göre kelimelerin yapısında ve i’rabında hata etmeye lahn denildiği gibi Kur’an okurken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmaya ve yapılan hatalara da lahn denir.

¹⁰ Çeşitli rivayetler için Bkz. el-Afgânî, Sa’îd, *Min Târîhi’n-nahv*, Dâru’l-Fikr, Beyrut tsz., s.7-17; Yâkût, Muhammed Suleymân, *en-Nahvu’l-‘Arabî*, s. 9-12; Demirayak, *a.g.e.*, s. 32.

mevcut olduğunu, İncil ve Tevrat'ın bazı ayetlerinin Arapçaya nakledildiğini belirtir¹¹. İslami dönemde ise tercümelere ilk defa İran'ın fethi münasebetiyle bahsedilir. Kâtip Çelebi'nin ifade ettiğine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs İran'ın fethi sırasında Hz. Ömer'e mektup yazarak Pehlevi dilinde yazılmış değerli kitaplar bulunduğunu belirtmiş ve bunların Arapçaya tercümesi için izin istemiştir. Emeviler döneminde tercüme Hâlid b. Yezîd b. Muâviye (ö. 85/704) ile başlar. Hâlid kendisini kimya ilmine vermiş, İskenderiye Akademisi'nden Arapça bilen âlimleri Şâm'a çağırarak kimya, tıp, astroloji vb. konularda Yunanca ve Kıptice'den Arapçaya kitaplar çevirtmiştir. Bu mütercim âlimlerin başkanı ise İskenderiyeli İsfahan el-Kadîm idi.¹² Aynı dönemde Halife I. Mervan'ın (ö. 65/685) tabibi Mâserceveyh el-Basrî, İskenderiye Akademisi'ne mensup tabiplerden Ahron el-Kııs'ın tıbbâ dair Künnâş başlıklı eserini Arapça'ya çevirmiştir¹³. Bu eser daha sonraları Ömer b. Abdulazîz (ö. 101/720) tarafından Emevilerin kitap hazinelerinden çıkarılarak çoğaltılmış ve halkın hizmetine sunulmuştur¹⁴. İbni'n-Nedîm'in belirttiğine göre Hisâm b. Abdülmelik'in kâtibi Sâlim, Aristo'nun İskender'e mektuplarını Yunancadan Arapçaya tercüme etmiştir¹⁵. Arapça yazılmış antik bilim literatürü Grekçeden yapılmış tercümelere oluşmuştur. Söz konusu tercüme faaliyeti, 9. yüzyılın başında halife Me'mun tarafından kurulan akademi gibi merkezlerle desteklenmiştir. Farsçadan da çok sayıda kitap çevrilmiştir. Yalnızca İbn Merzubân'nın (ö. 921) ellinin üzerinde çeviri yaptığı belirtilmektedir¹⁶.

¹¹ Kumejr, Y, *İslam Felsefesinin Kaynakları*, Dergah Yayınları, Ankara tsz. s. 188.

¹² İbn Nedîm, *el-Fihrist*, tsz. s. 340; Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, tsz. c. I, s. 270; el-Cumeylî, R. Hasan, *Hareketü't-terceme fi'l-maşriki'l-İslâmî*, s. 63.

¹³ *Aynı eser*, s. 413.

¹⁴ İbnu Culcul, *Tabakâtu'l-etubbâ ve'l-hukemâ*, s. 61; İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 413; İbn Ebî 'Usaybi'a, *'Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-Etubbâ'*, Dâru'l-M'ârif, Kahire 1996. c. II, s. 104.

¹⁵ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 171.

¹⁶ Pedersen, Johannes, *The Arabic Book*, (Terc. Geoffrey French) Princeton University Press, New Jersey 1984. s. 18; Pedersen, Johannes, *a.g.e.*, s. 33.

Yapılan tercüme faaliyetlerinin de Arap kitapçılığına bir katkısı olduğu gerçektir; çünkü İran'ın fethi sırasında Sa'd b. Ebû Vakkâs burada gördüğü Pehlevi dilinde yazılmış değerli bazı kitapların Arapçaya tercümesi için Hz. Ömer'den izin istemiştir. Daha sonra Emeviler döneminde Halid b. Yezîd'in astroloji ve kimya ilmine çok ilgi duyup İskenderiye'den Arapça bilen bilim adamlarını çağırarak Yunanca ve Kıptîce yazılmış kimya, tıp ve astroloji ile ilgili kitapları Arapçaya çevirmiştir. Görülmektedir ki az da olsa İslâmiyet'in ilk yıllarında bazı bilimlerin kayıt altına alınması ve kitaplar aracılığıyla bu bilgilerin saklanması ve ileriki kuşaklara nesilleri aktarılması hedeflenmiştir; ancak Araplarda asıl kitap yapmak faaliyetinin ana konusu dini bilimlerdir. Sahabilerden ve tabiinden sözlü olarak aktarılan Hadis-i Şerifler ve Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ayetler ve bu ayetlerde geçen anlaşılması zor kelimelerin açıklamalarıyla, Hadis-i Şeriflerde geçen bu şekildeki kelimelerin açıklamaları daha sonra gelen alimler tarafında yazılarak kayıt altına alınmıştır. Bu konuda el-Emâlî faaliyetlerinin de büyük katkısı olduğu açıktır; çünkü câmilerde ve mescitlerde ders veren daha çok sözlü kaynaklardan beslenen hocaların talebeleri bu değerli bilgileri kayıt altına alıyorlardı. Bu faaliyetin erken bir dönemde başladığı görülmektedir.

Bunların başında Abdullah b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684-685)¹⁷ *es-Sahîfetu's-sâdika* (0-10/610-632)¹⁸ hazırlaması, Enes b. Mâlik'in topladığı Hadis-i Şerifleri Resûl-i Ekrem'e tashih ettirmesi, 'Amr b. Hazm'ın Hz. Peygamber'in mektuplarını toplaması gibi çalışmalar yanında; sayıları elliyi aşkın sahâbînün yazılı ve bir kısmı şifahî rivayetleri belli bir kronoloji ve konu bütünlüğü içerisinde muhafaza etmesi gelmektedir. Resûlullah dönemini yakından ilgilendiren, Medine'de yazıya geçirilen

¹⁷ Türkiye Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, c. I, s. 85.

¹⁸ *aynı eser*, c. 40, s. 31.

ilk sözleşme ile şehrin Harem sınırlarına ve develerin zekât miktarına dair belge, Berâ b. Âzib ve İbn Abbâs ile çocuk yaştaki sahâbîlerden Sehl b. Ebû Hasme el-Ensârî'nin siyer ve megâziye dair birer sahifesi, Hz. Peygamber'in çeşitli kabile ve devlet başkanlarına yazdığı İslâmiyet'e davet mektupları, kabilelerle yapılan antlaşmaların metinleri, bazı kişi ve kabilelere verilen iktâ ve ahidnâme gibi belgelerin birer örneğinin saklanmasından anlaşılacağı üzere bazı yazılı belgelerin tarihçilere ulaştığı bilinmektedir. Tâbiîn neslinden Urve b. Zubeyr ve İbn Şihâb ez-Zuhrî'nin bir araya getirdikleri sahifeler tarih yazıcılığının doğup gelişmesinde çok önemli rol oynamış; Mûsa b. Ukbe, İbn İshak ve Ma'mer b. Râşid gibi ilk dönemde siyer ve megâziye dair eserler yazan tarihçilerin ana kaynaklarını teşkil etmiştir. Tarih bilincinin gelişip tarih yazıcılığının gerçekleşmesinde Hz. Ebû Bekr devrinde başlayan, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde devam eden fetih hareketlerinin de büyük etkisi olmuştur.

I. BÖLÜM

Emâlî Kitapları

1.1 Emâlî Kavramı:

Emâlî kelimesi'nin kökeni Mele'e ملأ veya أملى sülasi kökünden gelebilir. Ancak أملى fiilinin sülâsîsi ملئ kullanılmaz bunun yerini أملى fiili almıştır. Hem lâzım hem de müteaddî olarak kullanılır. Doldu veya doldurdu anlamına gelir. Bu üçlü kök İf'âl kalıbına girerek bir edebiyat terimi olarak dikte ettirmek, eklemek, yazdırmak anlamına, ya da kitap yazdıran/kaleme alınan/kâtipte de anlamı olarak olabilir. Emâlî kitaplarının girişinde *el-Emâlî* şöyle tarif edilir: Bir üstadın ders alanına gelerek, bu mekân daha çok bir cami veya mescittir, talebeleri ile buluşması, talebelerin onun etrafına oturarak bir ders halkası oluşturması ve onun ağzından çıkan her şeyi yazmalarıdır¹⁹.

¹⁹ el-Yezîdî, Abbâs b. Muhammed İbni Ebû Muhammed Yahyâ İbni Mubarak, *Kitâbu'l-Emâlî el-Yezîdî*, Cama'tu Dâiratu'l-Mârif, Hayri Abad Dakan, Hindistan 1928. s. 5; el-Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Hasan, *Emâlî el-Merzûkî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, Beyrut 1995, s. 19; ez-Zeccâcî, Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk, *Emâlî ez-Zeccâcî*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1987. s. 14; el-Hâşimî, İbrâhîm b. Abdus-Samad, *Emâlî İbni İshâk*, Maktabatı Ruşdi, Riyad 1999. s. 8; Ebû

Emali, bir âlimin talebelerine *Hadis-i Şerifleri* veya başka bilgileri yazdırmasıyla meydana gelen eser türüdür. Emâlî, “*İmlâ* (الإملاء)” veya “*Emliye* (أملية)” kelimesinin çoğuludur. Muhaddisler, müfessirler, fakihler, Arap dili ve edebiyatı âlimleriyle diğer bazı âlimler, rivayetiyle meşgul oldukları bilgileri talebelerine çok defa ezberlerinden, bazen de kitaplarında kendilerine kadar gelen senedleriyle birlikte yazdırmışlardır²⁰.

Emâlî kitapları ilk dönem İslam kültürü ve eğitiminde önemli bir kaynaktır. Nitekim hocalar uzman oldukları alanlarda verdikleri dersleri talebelerine anlatarak onlar tarafından kayıtlarını sağlamış, sonraki dönemlere intikalini gerçekleştirmişlerdir²¹.

Kâtip Çelebî, Şâfi’î âlimlerinin bu alanda meydana getirdikleri eserlere “*ta’lik*”²² adını verdiklerini söylemektedir.

Emâlî kitaplarındaki her bir derse “*meclis*” (çoğulu *mecâlis*). “*Mecâlis*”²³ veya “*mucâlese*” (çoğulu *mucâlesât*) denildiği için emâlî tarzında yazılmış ve *mecâlis* olarak adlandırılmış eserleri de emâlî kitapları arasında zikretmek doğru olur. Aynı şekilde “*Nevâdir*”²⁴ başlığı altında verilen bazı eserlerin emâlî tarzında

Bekr, Osmân b. ‘Amrû b., *Emâlî İbni Hâcib*, Dâru’l-Ceyl, Lubnân 1989. s. 37; el-Askalânî, Hâfız b. Hâcer. *el-Emâlî el-Halbiyye*, Muassastu Riyân, Lubnân 1996. s. 6; *Keşfu’-z-Zunûn*, c.I, s.161.

²⁰ İslam Ansiklopedisi, s. 70 ve Bkz. Demirayak, *Arap-İslam Literatür Bilgisi*, s. 38-38.

²¹ eş-Şâfi’î, Şamsuddîn Ebî’l-Hair Muhammed b. Abdurrahman es-Sahâvî, ‘*Fethu’l-Mugîs Bişerhi Alfîyati’l-Hadîs*’ (Tah. Dr. Abdul Karîm b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudair ve Dr. Muhammed Abdullah b. Fahîd Âli Fahîd), Maktabatü Dâru’l-Manhâc, Suudi Arabistan 1426 H. s. 276.

²² Kâtib Çelebî, *Keşfu’-z-Zunûn*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941 c.1, s.161, 191; el-Basrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî, *Ta’lik min Emâlî İbni Dureyd*, Silsilatu’t-Turâsi el-Arabi, Kuveyt 1984, s.43.

²³ Ebû Ahmed el-Huseyin, eş-Şerîf Ebû el-Kâsim Alî b. Tâhir. *Emâlî Seyyidi’l-Murtadâ*, Matbaatu’s-Saadet, Mısır 1907. c.1, s. 2, 8, 18, 30, 38, 59, 70, vd; c.2, s. 6, 9, 15, 23, 24, 39, 44, 53, 56, 63, 76, vd; c. 3, s. 2, 14, 25, 35, 41, 59, 7, vd.

²⁴ Nadir kullanılan kelimeleri ve bunlar için kaleme alınan sözcükleri ifade eden bir terim olan el-Nevâdir (النَّوَادِر) kelimesi, “bir şey benzerlerinden ayrılıp görünür olmak, az bulunup kendine has bir özellik taşımak” anlamdaki nudûr (nedr) veya “söz açık seçik ve düzenli olmamak” manasındaki nedâret kökünden türeyen nâdir yahut nâdire kelimesinin çoğuludur. Örnek olarak Alî el-Kâlî’nin kitabı el-Nevâdir (النَّوَادِر) kelimesi ile yazılmıştır.

yazıldığını görüyoruz. Örneğin Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830) *en-Nevâdir fi'l-Luğa* adlı eserinde şiir, recez, nevâdir başlıkları altında Arap şiiri ve dilindeki nâdir kelimeler ve kullanışları açıklar. Yazar bu bölümlerde şâirlerin şiirlerinden ve Arap kelâmından metinlerle örnekler verir. Yine aynı yazara ait ve bu kitabın devamı niteliğinde olan *mesâ'îyye* başlıklı bir eserden daha söz edilmektedir.²⁵ Bu özellikleri ile eser bir Emâlî kitabından farksızdır.

Sonuç olarak emâlî, mecâlis ve nevâdir gibi başlıklarla adlandırılmış eserleri emâlî kitaplarından saymak yerinde olacaktır.²⁶

1.2 Sözlük Manası

“Meclis” kelimesinin çoğulu “mecâlis”, “mucâlese” kelimesinin çoğulu ise “Mucâlesât” kelimeleridir. Hepsi oturmak, bir araya gelmek, oturulan toplanılan yer, oturma zamanı gibi manaları ifade etmektedirler²⁷.

1.3 Terim Manası

Mecâlis, Arap dili ve edebiyatı çerçevesinde meydana getirilen telif çeşitlerinden biridir. Mecâlislerde, alimlerin meclislerinde meydana gelen ilmi konuşma ve diyalogların yazıya geçirilmesi amaçlanmıştır²⁸.

Mecâlis kelimesinin, alimlerin meclislerinde meydana gelen şeylerin yazılması manasına geldiği de söylenmektedir²⁹. Bu durumda üstat, ilmi birikimini kullanarak irticalen aklına gelenleri anlatır ve kendisine yöneltilen değişik sorulara cevaplar verir. Bu meclislerde cereyan eden ilmi konuşmaların hepsi yazılarak bir

²⁵ Bkz. Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 156.

²⁶ Bkz. *Aynı eser*, s. 22

²⁷ İbni Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukarrem b. Mukarrem b. Ali el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, Daru'l-Mea'rif, Kahire tsz., c. I, s. 657.

²⁸ Muştâk, Abbâs Ma'n, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Fıkhı'l-Luga*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 159.

²⁹ *Aynı eser*, s. 159.

araya toplanır, ortaya çıkan çalışma da mecâlis diye adlandırılır³⁰.

1.4 Mecâlis Kavramının Tahlili

el-Emâlî ve Mecâlis kavramlarının daha iyi anlaşılıp aralarındaki farkların net olarak ortaya çıkması için burada mecâlis kavramının tahlili yapılacaktır.

1.5 Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Karşılaştırılması

Araştırmacıların çoğunluğu *emâlî* ve *mecâlis* kavramlarının müteradif olduğunu belirtmektedir. Buna karşın mecâlis kavramının emâlî kavramından daha kapsamlı olduğu düşünülmektedir; çünkü emâlî meclisleri, dersi verecek alim tarafından özel olarak düzenlenmekte ve alimin talebelere imla ettirdiği dersin yazılması amaçlanmaktadır. Buna karşın, mecâlisler de imla ile iç içedir. Bunlar, ders mahiyetinde olmasalar bile alimlerin meclislerinde meydana gelen konuşmaların talebeler tarafından kayda geçirilmesiyle oluşmaktadır. Bununla beraber, emâlî ve mecâlis kelimelerinin bir biriyle müteradif oldukları ve aralarındaki farkın bu meclislerin icra edilme tarzında ortaya çıktığı da söylenmektedir³¹.

Birbiriyle müteradif gibi görünen “emâlî” ve “mecâlis” kelimelerinin hem kavramsal içerikleri hem de kullanımları arasında ince farklar vardır.

“Emâlî” ile “mecâlis” kavramları müteradif gibi kullanılsalar da aralarında tam bir teradüf olmadığını söylemek mümkündür; zira bu iki kavramın aynı manayı ifade ettikleri yerler olsa da, belirli yönlerden farklılık gösterdikleri yerler de vardır. Bununla beraber, aralarındaki şekil ve muhteva benzerliğinden dolayı bazı bilim adamları bu iki kavramın müteradif oldukları ve birbirinin yerine kullanılabilecekleri

³⁰ Sa‘leb, Abî'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Mecâlisu Sa‘leb*, (Tah. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Me‘ârif, Mısır. tsz., s. 23.

³¹ Muhammed b. Salmân, Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsim b. ‘Aydûn b. Hârûn b. İsâ b. (Ali el-Kâlî), *Kitâbu'l-Emâlî*, Dar al-Kotob al-İlmiyah, Beirut tsz., s. 3.

kanısına varmış olabilecekleri düşünülmektedir.

Ayrıca, iki kavram arasındaki bu teradüf algısının ortaya çıkışının temelinde önceki alimlerden bazılarının bu iki kavramı, aralarını tam olarak ayırmadan birbirinin yerine kullanmalarının önemli rol oynadığı da düşünülmektedir. Bu hususta şunları zikretmek mümkündür:

Bazı kitaplar, *mecâlis* tertibine göre yazıldıkları halde *emâlî* diye isimlendirilmektedir. İbnu’ş-Şecerî’nin “*el-Emâlî*” adlı eseri buna örnek teşkil etmektedir; çünkü bu eser 78 meclisten oluştuğu halde “*el-Mecâlis*” olarak değil de “*el-Emâlî*” olarak isimlendirilmiştir.

Ebû Ali el-Kâlî’nin (ö. 356) “*el-Emâlî*” adlı eseri sema’ meclislerine göre düzenlenmemiştir. Oysa ki Ebû Alî el-Kâlî, eserinin mukaddimesinde, bu kitabı Perşembe günlerinde (el-Ahmise), Kurtuba şehrinde, Câmi’u’z-Zehrâ’da ezberinden imlâ ettirdiğini söylemektedir³².

Bunların yanı sıra, bazı eserler, sema’ meclislerine göre tertip edildikleri halde “*emâlî*” diye adlandırılmaları gerekirken “*mecâlis*” diye isimlendirilmektedir. Arap diliyle ilgili emâlîlerden *Mecâlisu Sa’leb*’in bunun en belirgin örneklerinden birisi olduğu görülmektedir.

Mecâlisu Sa’leb adlı eseri okuyan kişi yukarıda zikredilenleri açıkça görme fırsatı bulacaktır; zira ders anında bazen Sa’leb’e sorular sorulmakta, o da genellikle soruya uygun cevaplar vermektedir. Bazen net bir şey söylemeyip ihtimalli cevaplar vermekte²⁸¹, bazen de o sorunun cevabını bilmediğini açıkça beyan etmektedir³³.

ez-Zeccâcî’nin *el-Emâlî*’si ise, Şerif Murtaza’nın *el-Emâlî*’si gibi meclislere, el-Kâlî’nin *el-Emâlî*’si gibi bölüm, konu ve meselelere göre tertip edilmediği halde

³² Sa’leb, *a.g.e.*, s. 85, 174, 178, 222 ve 328.

³³ Bkz. *aynı eser*, s. 165.

yine de *el-Emâlî* diye isimlendirilmiştir. Bununla beraber, ez-Zeccâcî'ye ait olan ve meclislerden oluşan başka bir eser de *Mecâlisu'l-'Ulema* diye isimlendirilmiştir.

“Emalî” kelimesi “mecâlis” kelimesinin müteradifi değildir; çünkü *mecâlis kitaplarından bir kısmı, tedvin için kurulmuş bir meclis neticesinde meydana getirilmemiştir; zira onlardan bir kısmı özel meclisler düzenlenmeksizin müellifleri tarafından yazılmış kitaplardır.*

Her iki kavram da önceki alimlerin sözlerinin toplandığı eserlere delalet ediyor olmakla beraber kullanımları ve icra ediliş yöntemleri arasında ince farklar vardır.

Bu bölümün başından beri değişik başlıklarla da olsa, emâlî ve mecâlis kavramlarına farklı yönlerden açıklık kazandırmak amacıyla zikredilen ilmi verilerden yola çıkarak, bu iki kavramın (emâlî ve mecâlis) genel olarak belirli açılardan benzeştikleri, bazı yönlerden ise ayrıldıkları görülmektedir. Bu benzerlik ve farkların belirleyici unsur mahiyetinde olanlarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

1.6 Emâlî ve Mecâlis Kavramlarının Benzer Yönleri

- 1) Her iki kavram da önceki alimlerin sözlerinin toplandığı eserlere delalet etmektedir.
- 2) Ders her ikisinde de kayıt altına alınmaktadır bundan dolayı kayıt yöntemi açısından bir benzerlik söz konusudur.
- 3) Aynı şekilde, her ikisinde de konuların ve maddelerin “hoca” tarafından belirleniyor olması açısından da bir benzerlik söz konusudur.
- 4) Büyüklükleri farklılık arz etse bile her ikisinde de bir meclis

bulunmaktadır.

1.7 Emâlî ve Mecâlis Kavramları Arasındaki Farklar

Emâlî ve mecâlis kavramları arasındaki temel farklar “derslerin icra edilîş tarzında ve o giünkü oturumun kuruluş gayesinde” ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber farklılık oluşturan ayırıcı unsurlardan bazıılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1) Emâlî kitaplarında dersin yer ve zamanının önceden belirlenmesi esastır³⁴. Mecâlislerde böyle bir şart yoktur.
- 2) Emâlî kitapları tedvin amacıyla kurulmuş bir meclis neticesinde meydana gelmiş eserlerdir. Buna karşın mecâlis kitaplarından bir kısmı, tedvin için kurulmuş bir meclis neticesinde meydana gelmemiştir; çünkü, mecâlislerde genel olarak alimlerin meclislerinde meydana gelen konuşma ve tartışmaları kayıt altına almak amaçlanmıştır³⁵.
- 3) Emâlî kitaplarının oluşturulmasında özel meclis (özel oturum) düzenlenmesi şarttır³⁶. Buna karşın mecâlis kitaplarından bir kısmı özel meclisler düzenlenmeksizin müellifleri tarafından yazılmış kitaplardır.
- 4) Emâlî kitaplarında *mumli* dersin daha uzaktakilere ulaşmasını sağlamak için bir veya daha fazla *mustemli* şeklinde bir uygulamaya başvurulmamaktadır.
- 5) Emâlî derslerinde dersi kaydeden kâtiplerden biri, söylenenlerden bir harf bile kaçırdığı ya da iyi anlayamadığı zaman dersi geri aldırıp yazdığı şeyleri sağlamaştırma imkân ve hakkına sahiptir. Yani emalilerde ders esnasında,

³⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, (Tah. Muhammed Acâc el-Hatîb), *el-Câmî' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Muessesetu'r-Risâle, tsz., c. II, s. 69.

³⁵ Muştâk Abbâs, *a.g.e.*, s. 159.

³⁶ el-Bağdâdî, *el-Câmî' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, c. II, s. 69.

dersin geri alınıp yazdırılanların kontrol edilmesi mümkünken, mecalislerde genellikle derse pek müdahale edilmemektedir.

- 6) Emâlî meclislerinin akabinde, *mumli*'nin, imla ettirdiği bilgileri kendi nüshasıyla veya ezberiyle karşılaştırmalı olarak kontrol ederek bir geribildirim yapması esastır³⁷. Mecâlislerde böyle bir şart yoktur.
- 7) Emâlî meclislerinin halka açık belirli yerlerde özellikle de büyük mescidlerde düzenlenmesi esastır³⁸, mecâlislerde böyle bir şart yoktur.
- 8) Emâlî meclisleri, dersi verecek alim tarafından özel olarak düzenlenmekte ve alimin talebelere imla ettirdiği dersin yazılması amaçlanmakta ve bu yazma işi, derse katılan talebelerin yanı sıra çoğunlukla önceden belirlenmiş ve tanınmış müstensihler tarafından gerçekleştirilmektedir. Buna karşın mecâlisler, alimlerin meclislerinde meydana gelen konuşmaların önceden belirlenmeden orada bulunan talebeler tarafından kayda geçirilmesiyle oluşmaktadır.
- 9) Emâlî türünde yazılmış eserlerin mecâlis türünde yazılanlardan çok olduğu da beyan edilmektedir³⁹.

1.8 Emâlî Grafîği

el-Câhiz'in en ünlü öğrencisi İbn Kuteybe'dir. Bununla birlikte 'Alî el-Kâlî'nin en ünlü hocası ise İbn Kuteybe ve İbn Dureyd'tir. Bunların dışında Muberrid'in talebeleri İbrahim b. Seyrî ve Sa'lebi'den es-Suheylî el-Endülûsi ve Ebû Bekr el-Enbârî'dir. el-Yezîdî, el-Muberrid'in ve Saleb'in en ünlü öğrencisidir. el-

³⁷ es -Suyûtî, *Tedribur'-Râvi*, c.II, s. 581; Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Curcânî (ö. 408), *el-Emâlî*, (Tah. Hind bintu Muhammed Ahmed el-Yahya), (Yüksek Lisans Tezi) Melik Suûd Üniversitesi Suudi Arabistan 1424, *thm.*, c. I, s. 17-18.

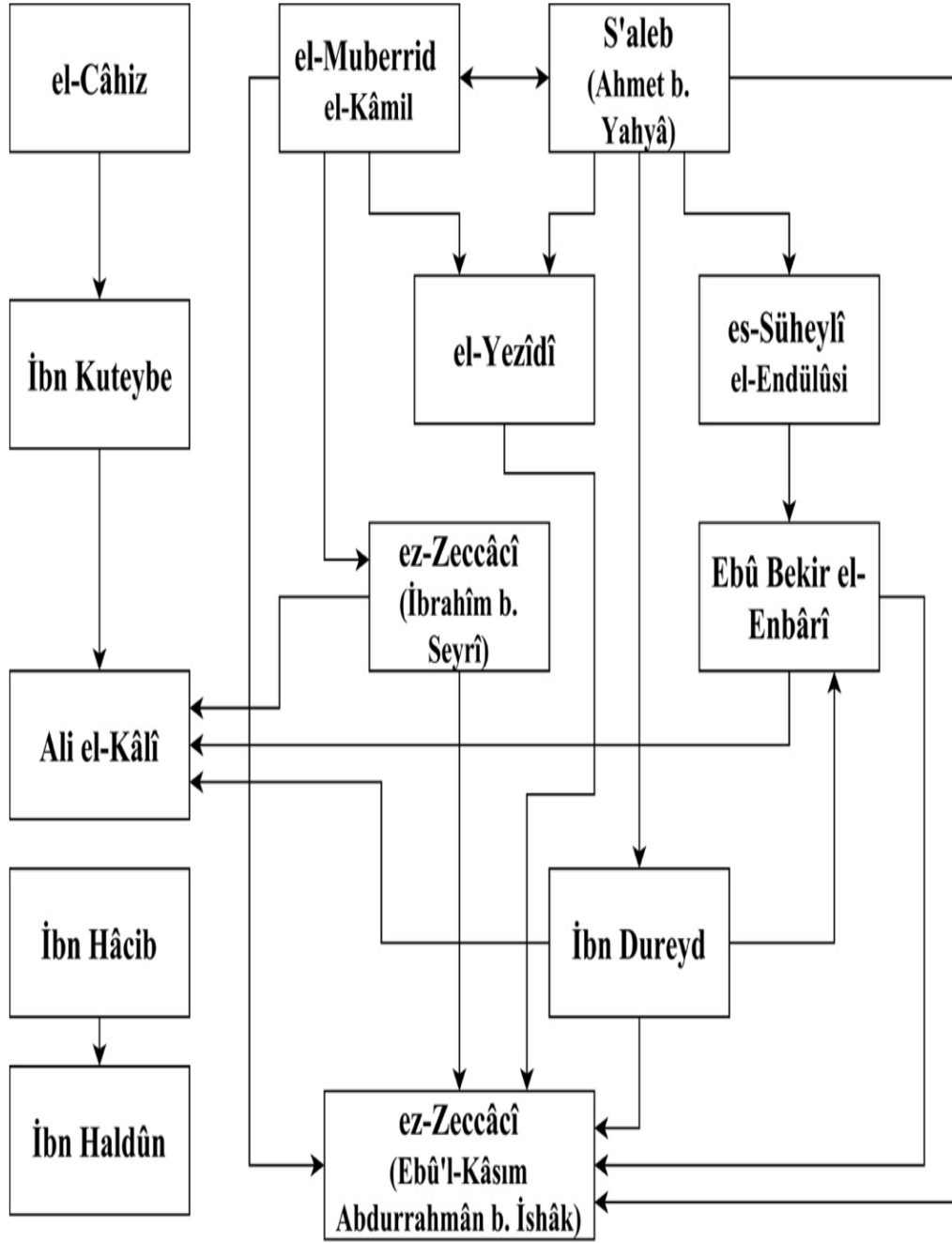
³⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 71.

³⁹ Sa'leb, *a.g.e.*, s. 23 & 24.

Yezîdî'nin talebesi ez-Zeccâcî⁴⁰ (Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk), el-Yezîdî ile birlikte İbn Dureyd (el-Kâlî'nin hocası) ve ez-Zeccâcî (İbrahîm b. Seyrî) gibi ünlü hocalara sahiptir. Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk'ı ez-Zeccâcî künyesi hocasından gelmiştir. ez-Zeccâcî'den sonra Emâlî'yi takip edenler Emâlî hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdi. Sadece es-Suheyî el-Endelusî Sa'lebi'nin kaynakları vasıtasıyla el-Emâlî öğrenmiş ve kitaplarına aktarmıştır. Ebû Bekr, Osman b. 'Amr b. el-Hâcib ise en ünlü talebesi İbn Haldûn'dur. Bu hoca talebe ilişkisi aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

⁴⁰ el-Yezîdî, *a.g.e.*, girişinde; Tala, Murat, *ez-Zeccâcî ve el-Emâlî Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatında Yeri de Değeri (Yüksek Lisans Tezi)*, Konya 2001, s. 30.

ez-Zeccâcî'nin rivayetlerine bakıldığında onun çok hareketli ve aktif bir hayat yaşadığı, nereye giderse gitsin, mutlaka ders alacağı bir hoca ya da ders vereceği bir talebe bularak, hocaları ve talebeleriyle olan bağlantısını hiç kesmediği açıkça anlaşılmaktadır.

ez-Zeccâcî'nin o dönemde Bağdat'ta yaşayan meşhur alimlerin hemen hemen hepsinden ders aldığı düşünülmektedir. Bu da o dönemde Bağdat'taki ilmi hareketlilikten ve çeşitli kültür birikiminden büyük ölçüde faydalandığının açık göstergisidir. Bununla beraber ez-Zeccâcî'nin ilmi, eğitimi çoğunlukla Nahiv ve Sarf ilimlerinde olmuştur. Yazmış olduğu kitaplar da bu hükmü doğrulamaktadır⁴¹.

Yaşadığı asırda Arap dilinin önde gelen alimlerinden biri olan ez-Zeccâcî, özellikle Nahiv (*sentaks-gramer*) bilimin de önde gelen imamlarından kabul edilmiştir.⁴²

Emâlî kitaplarının grafiğine bakınca ez-Zeccâcî (Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk)'nin Emâlîsi daha çok tanınmış bir eser olarak görülüyor. Bunun nedeni ez-Zeccâcî, *el-Emâlî* adlı eserini oluştururken değişik metotlar kullanmasıdır. Bununla beraber, bazen bir metodu uygularken o metodun bir alt dalı ya da tamamlayıcısı bazı yardımcı metotları da kullandığı görülmektedir.

Yardımcı metotlar aynı zamanda birçok konunun da yardımcı metodu olabilmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada, “yardımcı metotlar” anlatılırken, “bu metot şu metodun yardımcısıdır” gibi açıklamalar gidilmeden doğrudan ilgili konunun bir alt başlığı şeklinde verilmektedir⁴³.

1.9 Emâlî Kitaplarında Metodoloji

Emâlî kitaplarının konuları genel ve metodolojik olarak hemen hemen aynıdır. İçeriklerinin başında öncelikle Kuran ayetleri, hadis-i şerifler ve tefsir gelirken, Arap dili ve edebiyatı, Arapça dilbilgisi, atasözleri, müellifler, kitap kaynakları, vb. konular da diğer alt başlıklarını oluşturur. Kimi müelliflerin

⁴¹ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, (Tah. Ali Tevfik el-Hamed), Muessesetu'r-Risâle, Dâru'l-Emel (İrbid), Beyrût 1984, thm., s. 12.

⁴² el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibba'*, s. 127; es-Seyyid, Fuad Salih, *Mu'cemu'l-Elkâb ve'l-Emsâli'l-Muste'âra fi't-Târihi'l-Arabîyyi'l-İslâmî*, Dâru'l-İlmî li'l-Melâyîn, Beyrût 1990, s. 151.

⁴³ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*; Tala, Murat. *a.g.e.*, s. 116-117.

eserlerini, el-Emâlî adının dışında farklı kelime ve ifadelerle adlandırdıkları da görülmektedir. Örneğin, el-Bâğandî, el-Murtadâ ve eş-Şecerî “*Meclis*” (مجلس) ç. oturulan yer; oturum, konferans odası; toplantı, panel, oturum; konsey toplantısı, konsil, komite, komisyon; idare heyet; mahkeme فى مجلسه birinin yanında, biri ile beraber iken; مجلس التأديب ya da مجلس تأديبي disiplin kurulu vb,⁴⁴ el-Câhiz ve Muberrid el-Kâmil ‘*Bâb*’ (باب) bölüm kelime için kısaltma; bölüm, kısım, bahis, kategori, sınıf ve grup.⁴⁵ S‘aleb ‘*Cüz*’ (جزء) ç. أجزاء kısım, parça, bölüm, cüz, cilt, bölme, bölünme, ayırma, bölge; tamamlayıcı parça; ayırım; bölge, kesin; Kuran Kerim’in otuz bölümünden biri;⁴⁶ el-Kâlî ve ez-Zeccâcî “*Matlab*” (مطلب) arama, peşine, düşme; (ç. مطالب) talep, istek; arzu, dilek; mesele (مسألة), sorun, konu; amaç veya maksat (مقصد veya غرض).⁴⁷ es-Suheyli “*Mes‘ele*” (مسألة) ç. مسائل soru; sorun, problem, mesele; olay, mesele, durum, hadise; istek, dilek; olay.⁴⁸ el-Hâcîp “*İmlâ*” (تَعَالَيْقُ) ات dikte etme; dikte edilen yazı, imlâ.⁴⁹ İbn Dureyd *Ta‘lik* konulu Emâlîler için diğer isimleri tercih etmiştir; fakat *et-Ta‘lika* (التَّعْلِيْقَةُ) çoğulu *Te‘âlik* ç. ات (تَعَالَيْقُ) demek ki dipnot, haşiye veya şerh. *Ta‘lik* ile kalime ilgili *Teallaka Te‘allukan eş-Şey‘a* (تَعَلَّقَ تَعَلُّقًا الشَّيْءَ) demek ki bir şeyi diğerine geçirip asmak ya da akmak.⁵⁰ el-Merzûkî “*Fasıl/Sınıf*” (فصل) ayırma, kesme, koparma; ayrılma; bölünme; (عن ya da من işten) azil, çıkarılma, atılma; karar, hüküm, (ç. فصول) bölüm, kısım; fasıl; perde (oyun bölümü); (müzik parçasını) usul ve ölçü; makale (gazetede); (okulda) sınıf; mevsim فصل الخطاب (mektuplarda) selam ifadelerinin “أماً بعد” lafzı ile

⁴⁴ Bkz. Mutçalı, Serdar, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, Eğitim ve Reklamcılık Hizmetleri Şti. İstanbul, 1995. s. 124 & Atabik, Ali. & Mudlor, Zuhd, *Kamus Kontemporer Arab-Indonesia*, Multi Karya Grafika, Indonesia 1996. s. 1634.

⁴⁵ Bkz. *aynı eser*, s. 36 ve s. 288 & 289.

⁴⁶ Bkz. *aynı eser*, s. 116.

⁴⁷ Bkz. *aynı eser*, s. 525 ve s. 1751.

⁴⁸ Bkz. *aynı eser*, s. 371 ve s. 1705.

⁴⁹ Bkz. *aynı eser*, s. 224.

⁵⁰ Bkz. Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe*, İpek Yayınevi, İstanbul 1984. s. 1040 ve Bkz. a.g.e. s. 590.

sonlandırılması; bitirme, sona, edirme, karar; kesin/doğru yargı; بيني و بينك فصل الخطاب (seninle benim aramda hiçbir şey kalmamıştır), seninle olan tüm ilişkimi kesiyorum; الفصل القول son söz, son karar; يوم الفصل kıyamet günü olarak adlandırmayı tercih etmiştir.⁵¹ Diğer el-Emâlî el-Yezîdî ve Ebû İshâk, el-Emâlî kitaplarında meclis, matlab, mesele ve cüz gibi isimlerin yerine, muhtemelen eseri tahkik edenler konuları numaralandırılmışlardır.

Emâlî'nin diğer adları (*nâdir*/az bulunan), ya da “*Matlab*”⁵², “*Mebhas*”⁵³, “*Kısım*”, “*Mektuat*”⁵⁴ ve “*İmlâ*”⁵⁵ anılmaktadır.

el-Emali eserlerinin başına (takdim/mukaddime) kendi özellikleri yazılarak iki bölümü ayrılmıştır. Bunların ilki el-Emali'nin yazılmasına sebep olan kitap telifleridir. İkincisi ise herhangi bir kitaptan yararlanılmayan bölümdür.

Birinci bölümünde Leys b. Sa'ad Abdurrahman el-Fahimi el-Misrî Mevlâ Hâlid b. Sâbit b. Zâ'in (ö. 175/791), *Meclis min Fevâid Leys b. Sa'ad* ya da *Cuz'u-l-Leys . Sa'ad, Fevâidu'l-Leys b. Sa'ad* ve *Meclis min Emâlî Leys b. Sa'ad* adıyla bir eserdir; ancak kitabın başında besmele, şehadet ve sonunda *ammâ ba'd* (imdi) cümlesi de yer almaktadır. Bunun sebebi Hadis-i Şeriflerle ilgili bilgilerin talebelerin eğitimine sunması amacıyla telif etmek istemesidir⁵⁶. Diğer Emâlî eseri Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) *Edebu'l-Kâtib* başlıklı eserin başında besmele ya da “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla” (Başlangıç) ve Hz. Muhammed'e salat ve selamda (Selamlama) bulunur. İbni Kuteybe bu kitabın telifinde kendi adını yazmıştır ve kitapta amaçlarını yazarak

⁵¹ Bkz. *aynı eser*, s. 663 ve s. 1395.

⁵² Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, c.1 s. 4, 7, 8, 11, 13, 16, 19, 21, 24, 25, 27, vd; ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 136-140.

⁵³ Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, c.1, s. 9 vd; c. II, s. 13.

⁵⁴ el-Yezîdî, *a.g.e.*, s. 122-127.

⁵⁵ İbni Hâcib, *a.g.e.*, kitabında, her konuda imlâ yazılmıştır.

⁵⁶ Sa'ad, Leys b., *Mecâlis min Fevâid, Dâru'l-Âlem'l-Kutub li'n-Neşri ve't-Tevzî*, Riyad Suudi Arabistan 1987. s. 5.

talebelerin faydalı bilgileri elde etmesini istemiştir ⁵⁷. Bir diğeri Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî'nin (ö. 321/933) *Ta'lik min Emâlî İbni Dureyd* adlı eseridir. Kitapta besmele, Hz. Muhammed'e salat ve selam (Selamlama) ve sonunda *ammâ ba'd* (imdi) ya da *ve ba'du* (وبعد) cümlesi yer almaktadır. İbni Dureyd bir hoca, dilci, râvi (rivayet eden) ve edebiyatçıydı. Ancak nahiv bilgisine sahip olduğundan ötürü 60 yıl boyunca eğitim vermiş bunun yanı sıra yazılarıyla Arap dili ve edebiyatı ile ilgili zengin mirasını paylaşmıştır⁵⁸. Ebû 'Alî İsmâîl b. el-Kâsim b. 'Aydûn b. Hârun b. İsâ b. Muhammed b. Salmân'nın (ö.356/967), *Kitâbu'l-Emâlî* adlı eserinde şöyle yazmaktadır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ
.....
.....
ثُمَّ أَمَا بَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ وَالثَّنَاءِ عَلَيْهِ

Besmele, Hz. Muhammed'e salat ve selam (Selamlama) ve sonunda *ammâ ba'd* (imdi) cümlesi yer almaktadır. Sonrasına el-Kâlî telifi neden yazdığını şöyle anlatır: “İlmin en değerli mal olduğunu anlayınca, onun talebe için de en değerli ticaret olduğunu iyice anladım. Çok ilginç rivayetleri inceledim ve anladım, dirayet sahibi ulemaya gittim geldim, ondan sonra bu değerli derslere başlayarak ezberlemeye de çalıştım. Onların önemlilerini zihnime yerleştirdim, zihnimdekilerin yüce olanları korunsun hep orada kalsın. Onlar içinde güzel bulduklarımı insanlara anlatayım insanları⁵⁹. Ebu's-Sâdât Ziyâ'uddîn Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b.

⁵⁷ İbni Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Edebu'l-Kâtib*, Dâru'l-İlmiyyah, Beyrut tsz. s. 8

⁵⁸ İbni Dureyd, *a.g.e.*, s. 5 ve 41.

⁵⁹ Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, c. I, s.1.

Hamza el-Hâşîmî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî'nin (ö. 542/1148) **Emâli İbni eş-Şeceri** kitabının başında besmele ya da "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" (Başlangıç), Hz. Muhammed salat ve selam (Selamlama) ve sonunda *ammâ ba'd* (imdi) cümlesi yer almaktadır. Neden Emâli kitabını yazdığını belirtmiştir. Amaçları hemen hemen el-Emâli'nin büyük hocası ('Ali el-Kâlî) aynıdır; ama eş-Şeceri'nin özellikle nahiv, sarf ve aruz bilgilerini yazıp anlatmaktaydı⁶⁰. Osmân b. 'Amrû b. Ebû Bekr'in (ö. 589/1193) **Emâli İbni Hâcib** kitabın başında besmele ya da "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" (Başlangıç), (Hz.) Muhammed'e salat ve selam (Selamlama) ve sonunda *ammâ ba'd* (imdi) ya da *ve be'du* (وبعد) cümlesi yer almaktadır. İbnu'l-Hâcib özellikle Mısır ve Şam'a giderek oralarda nahiv, sarf ve dil bilgileri öğrenmiştir; fakat Emâli sisteminden dolayı, teliflerinde bu sistemi geliştirme sebebini belirtmiştir⁶¹.

İkinci bölümünde Ebû Bekr Muhammed b. Suleymân el-Bâğandî'nin (ö. 243/896) **Emâli İbni el-Bâğandî**, Ebû Osmân 'Amru b. Bahri el-Câhiz'nin (255/869) **el-Beyân ve't-Tebyîn**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Yasâr eş-Şeybânî'nin (ö. 291/904) **Mecâlisu Sa'leb**, İbrâhîm b. Seyrî'nin (ö. 311/924) **el-Emâli**, Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî'nin (ö.340/952) **Emâli ez-Zeccâcî**, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Merzûkî'nin (ö. 421/1030) **Emâli el-Merzûkî**,⁶² Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Başâr b. el-Hasan b. Beyân b. Semâ b. Ferût b. Katan b. De'âmat en-Nahvî el-Enbârî'nin (ö. 328/350 - 939/962), **Kitâbu't-Tenbîh Alâ Evhâmi Ebû Alî fî Emâlihi**⁶³ adlı eserlerinin başına sadece Besmele ya da

⁶⁰ el-Bağdâdî, Ebû's-Sâdât Ziyâ'uddîn Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hamza el-Hâşîmî el-Alevî el-Hasenî, *Emâli İbni eş-Şeceri*, Dâru'l-Ceyl, Beirut 1987, s. 3.

⁶¹ İbni Hâcib, *a.g.e.*, s. 5-6.

⁶² el-Merzûkî, *a.g.e.*, s. 5.

⁶³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Başâr b. Hasan b. Bayân b. Samâ'a b. Furûti b. Da'âmati en-Nahviyye el-Anbârî, *Meclis min Emâli İbni el-Anbârî*, Dâru'l-Başâir, Lubnân 1994. s. 5.

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla” (Başlangıç) yazarak doğrudan Emâlî konularının zikredilmesinden dolayı Hz. Muhammed’e salat ve selamdan (Selamlama) sonra telifin sebebi ile ilgili yazılar bulunmamaktadır⁶⁴. Ebu’l Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ma’rûf el-Muberrid’in (285/899) *el-Kâmil fi’l-luğa ve’l-edeb* başlıklı kitabının başında Besmele ya da “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla” (Başlangıç) ve Hz. Muhammed’e salat ve selamda (Selamlama) bulunur⁶⁵. eş-Şerîf Ebû el-Kâsım Alî b. Tâhir Ebû Ahmed el-Huseyin’in (ö.436/1045) *Emâlî el-Murtadâ* başlıklı kitabının başında şunları yazmıştır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(الحمد لله رب العالمين وصلاته وسلامه على سيدنا محمد وآله وصحبه الطيبين الطاهرين)

Fakat kitabın başında sadece bu tür yazılar sunulmuş ve kitabın neden telif edildiği yazılmamıştır⁶⁶. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Abbâs b. Muhammed İbni Ebû Muhammed Yahyâ İbni Mubarak el-Yezîdî’nin (ö.310/923) *Emâlî el-Yezîdî* başlıklı eserinde, besmele, Hz. Muhammed’e salat ve selam (Selamlama), *La Havle Ve la Kuvvete İlla Billahil’Aliyyil’Azîm* (Halvele) ve sonunda *ammâ ba’d* (imdi) ibaresi yazılmıştır. İbrâhîm b. Abdussamed el-Hâşimî’nin (ö. 325/937) *Emâlî İbn İshâk* başlıklı eserinde, besmele, Hz. Muhammed’e salat ve selam (Selamlama) ve sonunda *ammâ ba’d* (imdi) ya da *ve be’d* (وبعد) cümlesi yazılmıştır; fakat maalesef kitabın telif sebebi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır⁶⁷. Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân

⁶⁴ el-Bâğandî, Ebû Bekr Muhammed b. Suleymân, *Emâlî el-Bâğandî*, Muassasatu Kurtûba, Cordôba 1997. s. 3; el-Câhiz, Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Matbaatu’l-Madanî, Mısır 1997. c. I, s.3; Sa’leb, a.g.e., s. 5; Seyrî, İbrâhîm b. *Emâlî ez-Zeccâcî*, Dâru’l-Kutub Lubnân, Lubnân tsz., kitabın girişinde.

⁶⁵ Muberrid, el-İmâm Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîdî. *el-Kâmil fi’l-luğa ve’l-edeb*, Dâru’l-Ulûm, Kahire 1998. c. I, s. 3.

⁶⁶ es-Seyyîd el-Murtadâ. a.g.e., c. I, s. 2.

⁶⁷ *el-Yezîdî*, a.g.e., s. أ ve ب.

Abdullah el-Endelusi'nin (ö. 571/1176) **Emâli es-Suheyli** başlıklı eserinin başında sadece besmele ya da "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" (*Başlangıç*) ifadesi yazılmıştır. Salavat'ın ve neden ve hangi amaçla yazıldığı ile ilgili bilgi yoktur. Ondan kalan kıymetli eserler günümüzde Madrid'deki el-Escorial dini-kültürel yapısı içinde yer alan kütüphanede bulunmaktadır. Hâfiz b. Hâcer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) **Emâli el-Halebiyye** adlı kitabının başında besmele ya da "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" (*Başlangıç*), Hz. Muhammed'e salat ve selam (*Selamlama*), üç tane Kur'an ayeti yazılıp sonunda *ammâ ba'd* (imdi) cümleleri yer almaktadır; ama maalesef kitabın telif sebebi yazılmamıştır. Emâlî kitaplarındaki yazım metodolojisi aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

No	Müellif	el-Emâlî Adı	Besmele	Salavat	<i>Ammâ Ba'd</i> (İmdi)	Sebebi Telif	Diğer
1.	Leys. B. Sa'ad	<i>Meclis min Fevâid Leys b. Sa'd.</i>	√	-	√	√	Şehadet
2.	İbni Kuteybe	<i>Edebu'l-Kâtib</i>	√	√	-	√	-
3.	İbni Dureyd	<i>Ta'lik min Emâlî İbni Dureyd</i>	√	√	√	√	-
4.	Ali el-Kâlî	<i>Kitâbu'l-Emâlî</i>	√	√	√	√	-
5.	İbni Şeceri	<i>Emâlî İbni Şeceri</i>	√	√	√	√	-
6.	İbni Hâcib	<i>Emâlî İbni Hâcib</i>	√	√	√	√	-
7.	el-Bâğandî	<i>Emâlî el-Bâğandî</i>	√	-	-	-	-

8.	el-Câhiz	<i>el-Beyân ve 't- Tebyîn</i>	√	-	-	-	-
9.	Sa'leb	<i>Mecâlisu Sa'leb</i>	√	-	-	-	-
10.	İbrâhim Seyrî	<i>el-Emâlî</i>	√	-	-	-	-
11.	ez-Zeccâcî	<i>el-Emâlî ez- Zeccâcî</i>	√	-	-	-	-
12.	el-Merzûkî	<i>el-Emâlî el- Merzûkî</i>	√	-	-	-	-
13.	el-Enbârî	<i>Kitâbu 't- Tenbîh alâ Evhâmi Ebû Ali fî Emâlihi</i>	√	-	-	-	-
14.	Muberrid el- Kâmil	<i>el-Kâmil fî 'l- luġa ve 'l-edeb</i>	√	√	-	-	-
15.	Seyyid Murtadâ	<i>Emâli el- Murtadâ</i>	√	√	-	-	-
16.	el-Yezîdî	<i>Emâli el- Yezîdî</i>	√	√	√	-	Şehadet
17.	Ebû İshâk	<i>Emâli Ebû İshâk</i>	√	√	√	-	-
18.	es-Suheyli	<i>Emâli es- Suheyli</i>	√	√	-	-	-
19.	el-Askalânî	<i>Emâli el- Halebiyye</i>	√	√	√	-	3 tane Kuran ayeti.

Hadis, tefsir, fıkıh, tarih, Arap Dili ve edebiyatında imlâ ve yazı yazdırmada eski âlimlerin pek çok alışkanlıkları vardır. Hakeza onların bu alışkanlıkları “*Edebu'l-İmlâ ve 'l-İstimlâ*”, “*Takyîdu'l-İlmi*” ve “*el-Câmi'ul-Ahlâk er-Râvî ve Edebi's-Sâmi*”

adlı kitaplarında anlatılmaktadır. İmla; onlara göre bir yöntem olarak hadis, tefsir, fıkıh, tarih, Arap Dili ve edebiyatı gibi ilimleri geliştirmek içindir. Hz. Ali de yazı yazma önce sahabelerine yazılarında besmele ile başlamalarını rica etmiştir. Ayrıca Suheyl b. ‘Amru da imla edince, ‘el-Emâlî’ ve onun baba adının da imlada yazılması gerekmiştir.⁶⁸ Besmele de el-Emâlî ve diğer Arap Dili ve edebiyatı kitaplarında yazılmıştır. Buna örnek olarak Leys b. Sa‘ad’ın ‘el-Emâlî’si verilmektedir.

II. BÖLÜM

2.1 Emali ve Benzeri Kitaplarda Konu

Zamanımıza ulaşan Emâlî veya Emâlî tarzında yazılmış eserleri incelediğimizde çeşitli konulara ayrıldığını görüyoruz. Ancak bu ana konu altında bir konu birliği sağlanamamış eserin yazarın olan hoca belki bir ders ortamında olmanın rahatlığı içinde Emâlî’inde konu edindiği şeyde hemen her husustan bahsederek aslında konu bütünlüğünü bozup dağıtmıştır. Bunu yaparken yazar “*fasıl*” veya “*mes’ele*” başlığı altında sık sık konu dışında çıkar. Müellif muhtemelen burada öğrencilerden aldığı soruları cevaplandırmakta, zaman zaman edebiyat ve tarihî

⁶⁸ Bkz. es-Sem’ânî, İmâm el-Hâfız Ebû Sa‘ad Abdul Kerî b. Muhammed, *Kitâbu Edebi’l-İmlâ ve ’l-İstimlâ*, Matbaatu’l-Mahmudiyye, 1993. s. 79, 140 ve 156.

bilgilere yer vermekte, meşhur dildilerin konuyla ilgili görüşlerini sıralamakta, sonunda da kendi görüş ve tercihini belirtmektedir. Bu konu dağımlarını ders ortamına bağlamak mümkündür. Dil ve belâğat konulu Emâlî kitaplarında gramer kaideleri ve dile ilişkin çeşitli açıklamalar geniş yer tutmaktadır. Dil konusunda yazılmış Emâlî kitaplarında dil ve muhtelif gramer konuları, meşhur Arap şairlerinin bazı şiirlerinden⁶⁹, atasözlerinden⁷⁰, belâğat, aruz, kâfiye, bazı âyetler⁷¹ ve tefsîrleri⁷², hadîsler⁷³, dualar⁷⁴, hutbeler⁷⁵, kitap kaynakları, kitap müellifleri, yerleri ve ülkeleri, özel kabileleri, milletleri ve cemaatları, rivâyetleri, ahbar, Arapça dilbilgileri, diğer bilgileri ve naklettiği şiirlerde geçen şehirlere dair bilgileri ihtiva etmektedir.

İmlâ, hadis ilminin öğretim metotlarından biri olduğu ve hadis hafızları özellikle salı ve cuma günleri mescidlerde hadis yazdırmayı âdet edindikleri için bu meclislerde meydana getirilen Emâlî kitapları diğer ilimlerle kıyaslanamayacak kadar çoktur. Devlet büyüklerinin fırsat buldukça hadis imlâ meclislerine katılması veya bizzat kendilerinin hadis imlâ etmesi de bu meclislerin önemini arttırmıştır. Bu hususta örnek olarak Alî el-Kâlî perşembe günleri *Câmi'atu'z-Zehra* Kurtuba'da

⁶⁹ Bkz. el-Yezîdî, *a.g.e.*, s. 1, 7, 13, 18, 26, 31, 34, vd; İbni Dureyd, *a.g.e.*, s. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, vd; Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, c.1 s. 4, 7, 8, 11, 13, 16, 19, 21, 24, vd. c.2, 4, 6, 16, 22, vd; ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, vd; el-Merzûkî, *a.g.e.*, s. 39, 44, 51, 56, 58, vd; Seyyid el-Murtadâ, *a.g.e.*, c.1 s. 43, 57, 62, 67, 76, 78, vd; eş-Şecerî, *a.g.e.*, s. 358-429; İbni Hâcib, *a.g.e.*, s. 909-917; es-Suheyli, Ebû el-Kâsim Abdurrahmân Abdullah el-Endelusî, *Emâlî's-Suheyli*, (Tah. İbrâhîm el-Bennâ), Matbaatu's-Saadet, Endelus 1970, s. 122, 85, 120, 83, vd.

⁷⁰ el-Merzûkî, *a.g.e.*, s. 163, 154, 402; İbn Hâcib, *a.g.e.*, s. 882, 582, 591, vd.

⁷¹ el-Yezîdî, *a.g.e.*, s. 90; el-Merzûkî, *a.g.e.*, s. 529-533; eş-Şecerî, *a.g.e.*, s. 278-352, s. 891-906 ve s. 141-142

⁷² ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 2, 36 ve 173; Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, s. 4, 103, 268, 270, vd; es-Seyyid el-Murtadâ, *a.g.e.*, c.I, s. 2, 4, 7, 8, 9, vd. c. II. s. 4, 6, 9, 11, vd. ve c. 3. s. 2, 14, 25, vd.

⁷³ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 25, 104, 105, vd; Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, s. c.I, s. 8, 9, 10 ve 11. c.II, s. 6, 79, vd; el-Merzûkî, *a.g.e.*, s. 154, 146, 127, vd; es-Seyyid el-Murtadâ, *a.g.e.*, c. I, s. 24, 53, 84, 65, 72, 157, 190, vd; eş-Şecerî, *a.g.e.*, s. 353 ve 354; el-Hâcib, *a.g.e.*, s. 879, 796, vd; el-Askalâni, *a.g.e.* s. 57-64; İbn İshâk, s. 67-83; el-Bâğandî, *a.g.e.*, s. 96-100; *es-Suheyli*, *a.g.e.* s. 143-145.

⁷⁴ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁵ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, c. I, s. 1, 147, 159, 241, 253, ve c. II, s. 100.

talebelere verdiği konferansları (ders notlarını) daha sonra bir araya getirmek suretiyle telif ettiği bir eserdir⁷⁶. Şeyh Suduk'un talebeleri, her salı ve cuma gününde mescitte oturarak hadisleri öğrenmişlerdir. Hatta bir kitap olarak onlardan, doksan yedi hadis bilgisi ortaya çıkmıştır⁷⁷. Bununla birlikte Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'un (ö. 485/1092) hadis ilmindeki üstün yeri ve hadise dair iki el-Emâlîsi zikredilebilir. İsfahan, Rey, Merv, Nîşâbur ve Bağdat'ta hadis rivayet eden Nizâmülmülk, ayrıca muhtelif şehirlerde imlâ meclisleri de düzenlemiştir. Bunlardan, 3 Muharrem 480 (10 Nisan 1087) tarihinde Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'nde yazdırdığı on iki hadisle aynı yıl 8 Safer (15 Mayıs) günü yine Bağdat'ta *Câmi'u'l-Mehdî*'de yazdırdığı on iki hadis günümüze ulaşmıştır.

el-Emâlî yenilenen bir ilim parçasıdır; çok farklı ilimlere dair bilgiler vermesi ve talebelere ilimlerin mevcudiyetini anlatmasıdır. Bütün bunlar hoca gözetiminde yapılmıştır. Bu yüzden el-Emali diğer ilimlerden hem derece olarak yüksektir hem de özel bilgiler ihtiva eder. el-Emali öğretimini hoca ve talebeler keyifle yapmışlardır. el-Hatib el-Bağdadi de el-Emali'deki bilgiler için, “el-Emali kurallara sahip olan bir bilimdir” demektedir. Hocalar el-Emali vasıtasıyla iyi öğrettikleri gibi, bu hocaların çoğu da Selefî âlimlerden gelmiştir⁷⁸.

İlk el-Emâlî'yi kimin telif ettiği kesin olarak belli olmamakla beraber bilinen en eski Emâlî kitapları Leys b. Sa'ad'ın (ö. 175/791) *Meclis min fevâid*,⁷⁹ İmam Ebû Yûsuf'un el-Emâlî, Muhammed b. Hasan eş-Şebyân'nın ve Ahmed b. Habîb eş-Şucâi'nin 184/800 yılında yazdığı *Cuz' Mine'l-Emâlî* adlı eserlerdir. Abdurrezâk es-

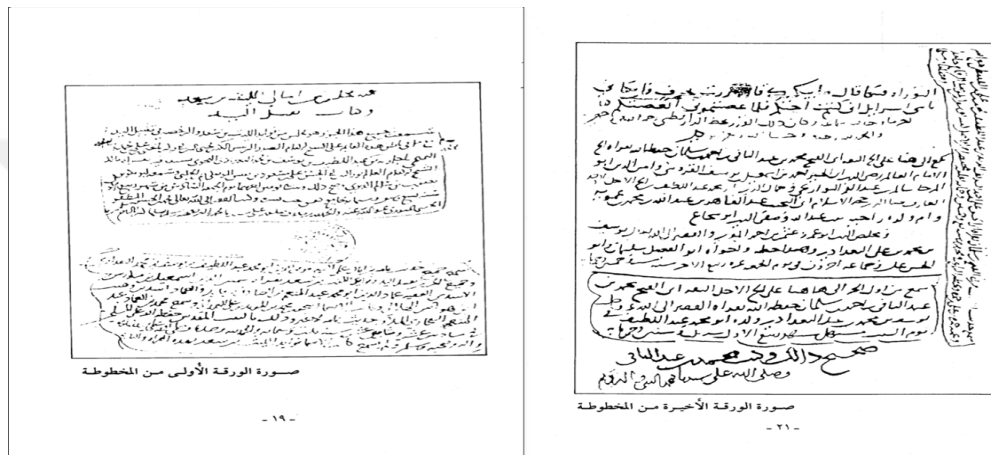
⁷⁶ Bkz. et-Tarabulûsî, Dr. Amjad, *Harakâtu't-Telif 'inda'l-Arab*, Matbaatu'l-Câmiatu's-Sûriye Dımaşk 1376/1957, c. I, s. 152; Bkz. Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 23.

⁷⁷ Bkz. Demirayak, *a.g.e.*, s. 47-79.

⁷⁸ Bkz. *el-Cuz'ul avval min el-Emâlî Ebû İshâk*, Reşit Mektebesi, Riyadh tsz., s.8

⁷⁹ Bkz. *el-Fihrisu's-Şâmil Li'turâsi'l-Arabî'l-İslâmî el-Mehtûtat*, s. 245 (1364 ve 1366 numaralı); Türkiye Diyanet Vakfı, c. I, s. 70.

San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *el-Emâlî fî âşâri's-sahabe'si* de ilk Emâlî kitaplarından sayılmaktadır. Hz. Huseyin'nin torunlarından olan Ahmed b. İsâ b Zeyd'in (247/861) *el-Emâlîsi*, Zeydî âlimlerinden Ahmed Ali Mueyyed tarafından Rebu'sş-şad' adıyla üç cilt halinde neşredilmiştir. Hadis ilminde meydana getirilen diğer el-Emâliler arasında şu eserler zikredilebilir: Huseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî (ö. 330/941), Ebû Bekr Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî. *el-Emâlî el-Bâgandî*⁸⁰; İbni'l-Bâgandî.

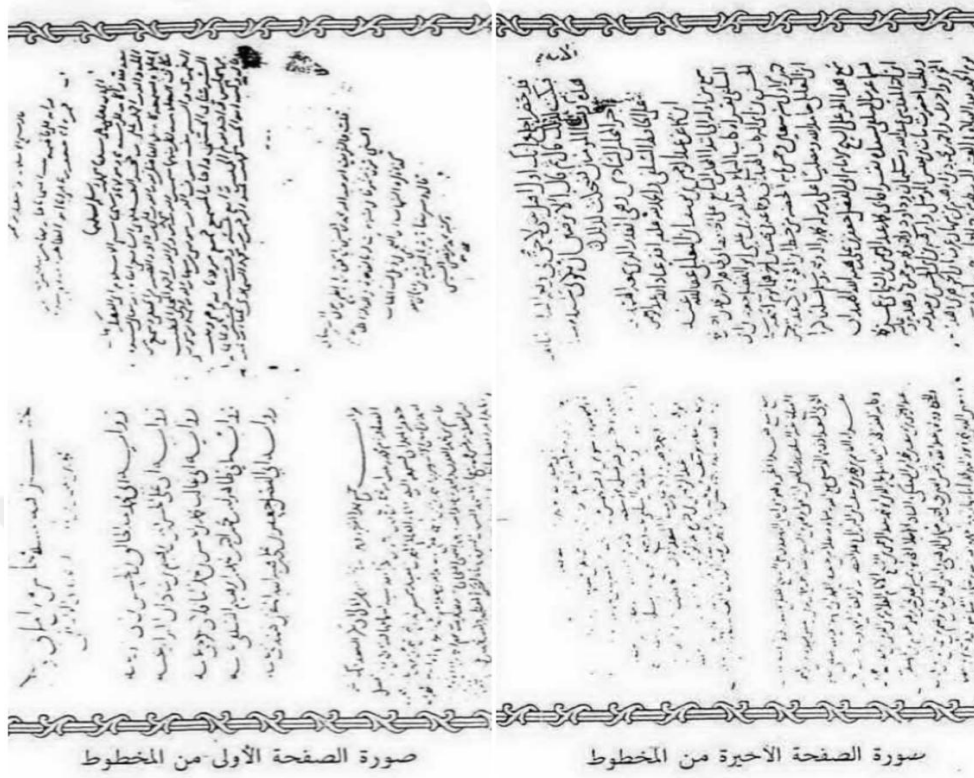

Leys b. Sa'ad'ın (175/791) ilk ve son sayfaları el-yazmasının örneğidir. (Bkz. Leys b. Sa'ad, *Meclis min Fevâid*, s. 19 ve 21)

⁸⁰ el-Bâgandî, *a.g.e.*, s. 1-2.

Abdurrezâk es-San'ânin (220/835) ilk ve son sayfaları el-yazmasının örneğidir. (Bkz. Abdurrezâk es-San'ânin, *el-Emâlî fi âşâri-s-sahabe*, s. 21 ve 22)

el-Bâgandî'nin (283/897) ilk ve son sayfaları el-yazmasının örneğidir. (Bkz. el-Bâgandî, *Emâlî el-Bâgandî*, s. 11 ve 12)

2.2 Hadis Konulu Emâlî Kitapları

Hadis edebiyâtına vücut veren hadis, söz, fiil, takrir, hilkî ve hulkî vasıf olarak en-Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e izâfe edilen her şeydir şeklinde tarif edilmektedir. Hadis edebiyâtının teşekkülünde şu dört safha dikkat çekmektedir, bunlar;

- Hıfz (ezberleme),
- Kitâbet (hadislerin yazıya geçirilmesi),
- Tedvin (hadislerin yazılı metinler halinde resmen bir araya toplanması),
- Tasnif (belli usullere göre kitablaştırma).

İmlâ, lugatta, birisine bir şeyler yazdırmak manâsına gelir⁸¹. Hadis ısıtılışında aynı manâya delâlet etmek üzere, muhaddisin, etrafında bulunan ve ondan hadîs dinlemek için toplanmış olan kimselere hadîs yazdırması manâsında kullanılır.

Hazreti Peygamber'in çeşitli kabile reislerine ve yabancı devlet erkânına göndermek üzere kâtiplerine yazdırdığı diplomatik mektuplar ve dinin talimi ile ilgili sair vesikalar, imlâ metodunun ilk tatbikâtı olarak görülür. Hazreti Peygamber'in vefatından sonra sahabe arasında hadîs yazdırmayı da içine alan bu metod, daha sonraki devirlerde büyük bir önem kazanarak gelişmiş ve hadîs rivayetinin ve semâ'nın en üstün şekillerinden biri olmuştur⁸².

Sahabe ile ilgili rivayetlerden öğrendiğimize göre Vasîle İbnu'l-Eskâ' hadis imla eder, halk da önünde onun imlâ ettiği hadîsleri yazardı. Keza tabiinden Nafi' de İbni Curayc hadis imlâ ederdi.

Müteâkip devirlerde meclisler akdedip hadîs imla eden imamlar arasında Şu'be İbni'l-Haccâc (ö. 160), Yezîd İbni Hârûn (ö. 206), Vekî' İbni'l-Cerrâh (ö. 197), 'Âsım İbni 'Alî et-Teymî (ö. 221), 'Amr İbni Merzûk el-Bâhilî (ö. 224), Muhammed İbni İsmâil el-Buhâri (ö. 256), Ebû Muslim el-Keccî (ö. 292) ve Ca'fer İbni Muhammed el-Firyâbî (ö. 301) gibi kimseler vardır. Keza Nisâbur'da el-Hâkim Ebû 'Abdillah (ö. 405), Bağdad'ta Ebu'l-Hasan İbn Rizkaveyh, İsbahân'da Ebû Nu'aym Ahmed İbni Abdillah (ö. 430) ve İbni Mende Ebû 'Abdillah Muhammed İbni İshâk (ö. 395), Basra'da 'İsa İbni Gassân, Hemedân'da Ebû Tâhir İbn Seleme, Merv'de Ebû Mansûr es-Sem'ânî ve Ebû Hafs Ömer İbni Muhammed es-Serahsî gibi imamların imla meclisleri büyük şöhret kazanmıştır.

⁸¹ Bkz. İbni Manzûr, *a.g.e.*, c. XV, s. 291.

⁸² Bkz. *'Ulûmu'l-Hadîs*, s. 218; İbnu's-Salâh bunu şu ifade belirtir: "Bilen muhaddis için meclisler akdedip hadis imlâ etmek müstehabdır".

İbni's-Salâh'tan (ö. 643) sonra Hâfız Ebu'l-Fazl el-İrâkî'nin (ö. 806) son günlerine kadar geçen zaman içerisinde imlâ işinin kaybolmaya yüz tuttuğu görülse de, el-İrâkî'nin 796 senesinden başlayarak ölümüne kadar geçen on sene zarfında akdettiği 410 imlâ meclisiyle yeniden canlanmıştı. el-İrâkî'den sonra oğlu tarafından 826 senesinden vefat edinceye kadar 600'ün üstünde imlâ meclisi akdedilmiş, sonra da İbni Hâcer al-Askalânî (ö. 852) tarafından vefatına kadar devam ettirilmişti. İbni Hacer'in bu müddet zarfında binden fazla imlâ meclisi akdettiği kaydedilmektedir. Bundan sonra 19 sene müddetle imlâ meclisleri yine kapalı kalmış, 872 senesinde es-Suyûtî tarafından yeniden açılmıştır. Önce 80, sonra 50 meclis akdeden es-Suyûtî, bu meclislerde halka hadis yazdırmıştır.

İmlâ meclislerinin büyük rağbet gördüğü devirlerde, bu meclislere devam eden halkın 100 bini aştığı söylenir. Mesela 'Asım İbni 'Alî el-Vasîfî'nin meclisinde 100 binden fazla kimse hazır bulunmuştur. Aynı hadisçi ile ilgili olarak gelen başka bir habere göre de, Yahyâ İbni Ma'in, kendisine "halkın efendisi oldu" diyen bir kimseye "sus, halkın efendisi Âsım İbni 'Alî'dir; zira meclisinde 30 bin kişi var" cevabını vermiştir. Bu rakam dahî kalabalığın azametini göstermeye yeterlidir. 'Asım İbn 'Alî, el-Buhârî'nin şeyhlerindendi.

İmlâ meclisleri, bu meclislerde hazır bulunların azlığına veya çokluğuna göre mescid veya cami gibi kapalı yerlerde yahut geniş meydanlarda akdediliyordu. Hazır olanların çokluğu ve hadîs imlâ eden muhaddislerin seslerinin onlara uzak bulunan kimseler tarafından işitilmemesi halinde, sahanın muhtelif yerlerinde *mustemli* denilen ve şeyhin sözlerini daha yüksek ve pürüzsüz sesle tekrarlayan yardımcıları kullanılması da âdet olmuştu. (Bkz. *Mustemli*: keza konu ile ilgili olması bakımından *Mumlî*).

Mumlî imlâ'dan ism-i fail olup “imlâ eden, yani yazdıran” manâsına gelen mumlî, hadis meclislerinde, hadis dinlemek veya yazmak maksadıyla toplanan cemaata kitabından veya hafızasından okuyarak hadis yazdıran şeyh yahut muhaddis karşılığı kullanılmış bir tabiridir.

Mucâlese mufâ'ale babından bir arada oturmak veya meclislerde beraberce bulunmak manâsına gelen mucâlese, hadis ıstılahında, yine bir manâya uygun olarak, hadis râvilerinin birbirleriyle olan sohbetlerine ve yakın ilişkilerine delâlet etmek üzere kullanılmış bir kelimedir. İki râvi arasındaki mucâlese, kesinlikle mulâkâtâ delâlet ettiği için, birbirlerinden olmamalarına bağlıdır. Aksi halde, bir mudellisin, celîsi olan kimseden işitmediği hadîsleri de rivayet etmesi dolayısıyla rivayetlerinde ittisal bulunduğu ileri sürmek güçleşir.

Diğer kaynaklarından *el-Fihrisu's-Şâmil Li-turâsi'l-Arabî'l-İslâmî el-Mehtûtat, el-Hadîsu'n-Nebevî eş-Şerîf ve Ulûmihi ve Ricâlihi*⁸³ adlı bir kitaptır. İncelendiği kadarıyla 119 kişinin Emâlî kitapları olup hadis eserleri mevcuttur. Bu el- Emâliler ve yazarları şunlardır:

- 1) *el-Emâlî – Ahmed b. 'Îsâ*
الأمالى – أحمد بن عيسى
- 2) *el-Emâlî – el-Ahzam (Alî b. Ahmed)*
الأمالى – الأحمزم (علي بن أحمد)
- 3) *el-Emâlî – el-Azrak (Yûsuf b. Yakûb)*
الأمالى – الأزرق (يوسف بن يعقوب)

⁸³ *el-Fihrisu's-Şâmil Li-turâsi'l-Arabî'l-İslâmî el-Mehtûtat, el-Hadîsu'n-Nebevî eş-Şerîf ve Ulûmihi ve Ricâlihi.*, (Komisyon), Cemiyetu 'Ummâl el-Matâbi'i et-Ta'aveniye Urdun 1994. s. 234-250.

- 4) *el-Emâlî – el-İstirâbâdî (Naîm b. Abdulmelik)*
الأمالي – الإسترازابادي (نعيم بن عبد الملك)
- 5) *el-Emâlî – Ebû İshâk el-Mezkî*
الأمالي – (أبو إسحاق المزكي)
- 6) *el-Emâlî – el-Esvârî (Alî b. Muhammed)*
الأمالي – الأسواري (علي بن محمد)
- 7) *el-Emâlî – el-Esbahânî (İsmâil b. Muhammed)*
الأمالي – الأصبهاني (إسماعيل بن محمد)
- 8) *el-Emâlî – İbni el-Enbârî (Muhammed b. el-Kâsım)*
الأمالي – ابن الأنباري (محمد بن القاسم)
- 9) *el-Emâlî – İbni Bâbuya el-Kamî*
الأمالي – ابن بابويه القمي
- 10) *el-Emâlî – el-Bâtarakânî (Ahmed b. Fazıl)*
الأمالي – الباطرقاني (أحمد ابن الفضل)
- 11) *Emâlî el-Bâğandî, İbni el-Bâğandî (Muhammed b. Muhammed)*
أمالي الباغندي، ابن الباغندي (محمد بن محمد)
- 12) *el-Emâlî – el-Bahîrî (Ahmed b. Muhammed)*
الأمالي – البحيري (أحمد بن محمد)
- 13) *el-Emâlî – el-Bisrî (Alî b. Ahmed)*

الأمالي – البصري (علي بن أحمد)

14) *el-Emâlî – İbni Beşran (Abdumelik b. Muhammed)*

الأمالي – ابن بشران (عبد الملك بن محمد)

15) *el-Emâlî – el-Basravî (Abdurrahman b. Hamdân)*

الأمالي – البصري (عبد الرحمن بن حمدان)

16) *el-Emâlî – el-Bağdâdî (Ahmed b. Alî)*

الأمالي – البغدادي (أحمد بن علي)

17) *el-Emâlî – el-Bağdâdî (Hibbetullah b. Muhammed)*

الأمالي – البغدادي (هبة الله بن محمد)

18) *el-Emâlî – Ebû Bekr el-Ensârî*

الأمالي – أبو بكر الأنصاري

19) *el-Emâlî – Ebû Bekr ed-Dakvânî*

الأمالي – أبو بكر الذكواني

20) *el-Emâlî – Ebû Bekr eş-Şirâzî (Ahmed b. Alî)*

الأمالي – أبو بكر الشيرازي (أحمد بن علي)

21) *el-Emâlî – Ebû Bekr el-Fakîh*

الأمالي – أبو بكر الفقيه

22) *el-Emâlî – el-Malhamî (Ahmed b. Muhammed)*

الأمالي – أبو بكر الملحمي (أحمد بن محمد)

23) *el-Emâlî – Ebû Bekr el-Yezîdî*

الأمالي – أبو بكر اليزيدي

24) *el-Emâlî – İbni el-Benânî (el-Huseyin b. Alî)*

الأمالي – ابن البناي (الحسين بن علي)

25) *el-Emâlî – et-Tenvûhî*

الأمالي – التنوخي

26) *el-Emâlî – İbni 'l-Carâh ('Îsâ b. Alî)*

الأمالي – ابن الجراح (عيسى بن علي)

27) *el-Emâlî – Ebû Cafer er-Rezâri (Muhammed b. Ömer)*

الأمالي – أبو جعفر الرزار (محمد بن عمر)

28) *el-Emâlî – el-Cevheri (el-Hasan b. Alî)*

الأمالي – الجوهرري (الحسن بن علي)

29) *el-Emâlî – el-Hâkim (Ahmed b. Muhammed)*

الأمالي – الحاكم (أحمد بن محمد)

30) *el-Emâlî – Ebû Hamid eş-Şucâ 'i (Ahmed b. Muhammed)*

الأمالي – أبو حامد الشجاعي

31) *el-Emâlî – İbni Hacer al-Askalânî*

الأمالي – ابن حجر العسقلاني

32) *el-Emâlî – Ebu'l-Hasan el-Azdî (Muhammed b. Alî)*

الأمالي - أبو الحسن الأزدي (محمد بن علي)

33) *el-Emâlî – Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer*

الأمالي - أبو الحسن علي بن عمر

34) *el-Emâlî – Ebu'l-Hasan el-Fârisî (Abdul Gâfur b. Îsmâil)*

الأمالي - أبو الحسن الفارسي (عبد الغافر بن إسماعيل)

35) *el-Emâlî – Ebu'l-Hasan el-Kazvîni*

الأمالي - أبو الحسن القزويني

36) *el-Emâlî – el-Huseynî (Hamzah b. Hamzah)*

الأمالي - الحسيني (حمزة بن حمزة)

37) *el-Emâlî – el-Hatlî el-Harabî*

الأمالي - الختلي الحربي

38) *el-Emâlî – el-Hocendî*

الأمالي - الخجندي

39) *el-Emâlî – el-Hilâl (el-Hasan b. Muhammed)*

الأمالي - الخلال (الحسن بن محمد)

40) *el-Emâlî – el-Havâs (Cafer b. Muhammed)*

الأمالي - الخواص (جعفر بن محمد)

41) *el-Emâlî – İbni Dost (Muhammed b. Yûsuf)*

الأمالي - ابن دوست (محمد بن يوسف)

42) *el-Emâlî – ed-Dîbâcî*

الأمالي – الديباجي

43) *el-Emâlî – Rizkullah*

الأمالي – رزق الله

44) *el-Emâlî – İbni Revâha*

الأمالي – ابن رواحه

45) *el-Emâlî – er- Rudbâri*

الأمالي – الروذباري

46) *el-Emâlî – es-Selefi*

الأمالي – السلفي

47) *el-Emâlî – İbni Semâk (Osmân b. Ahmed)*

الأمالي – ابن السماك (عثمان بن أحمد)

48) *el-Emâlî – İbni Sem'ûn el-Vâiz*

الأمالي – ابن سمعون الواعظ

49) *el-Emâlî – Ebu Sehl el-Kutan (Ahmed b. Muhammed)*

الأمالي – أبو سهل القطان (أحمد بن محمد)

50) *el-Emâlî – es-Suyûtî*

الأمالي – السيوطي

51) *el-Emâlî – eş-Şâfi 'î (Muhammed b. Salame)*

الأمالي – الشافعي (محمد بن سلامه)

52) *el-Emâlî – İbni Şâhin (Ömer b. Ahmed)*

الأمالي – ابن شاهين (عمر بن أحمد)

53) *el-Emâlî – İbni Şahne*

الأمالي – ابن الشحنة

54) *el-Emâlî – eş-Şeyh el-Mufîd*

الأمالي – الشيخ المفيد

55) *el-Emâlî – İbni Sâid (Yahyâ b. Muhammed)*

الأمالي – ابن صاعد (يحيى بن محمد)

56) *el-Emâlî – İbni Silâh*

الأمالي – ابن الصلاح

57) *el-Emâlî es-San'ânî (Abdurrazâk b. Hamâm)*

الأمالي – الصنعاني (عبد الرزاق بن همام)

58) *el-Emâlî – Ebû Tâlib el-Kitânî*

الأمالي – أبو طالب الكتاني

59) *el-Emâlî – Ebû Tâhir ez-Ziyâdî*

الأمالي – أبو طاهر الزيادي

60) *el-Emâlî – et-Teberânî*

الأمالي – الطبراني

61) *el-Emâlî – Tarâdi ez-Zeynî*

الأمالي – طراد الزيني

62) *el-Emâlî – et-Tûsî*

الأمالي – الطوسي

63) *el-Emâlî – Ebu'l-Abbâs el-Asim (Muhammed b. Yakub)*

الأمالي – أبو العباس الأصم (محمد بن يعقوب)

64) *el-Emâlî – İbni Abdu Kuveyh*

الأمالي – ابن عبد كويه

65) *el-Emâlî – el-Îrâkî*

الأمالي – العراقي

66) *el-Emâlî – İbnil Îrâkî*

الأمالي – ابن العراقي

67) *el-Emâlî – Asâkir*

الأمالي – عساكر

68) *el-Emâlî – el-Assâl (el-Kadı Muhammed b. Ahmed)*

الأمالي – العسال (القاضي محمد بن أحمد)

69) *el-Emâlî – el-Attâr (Muhammed b. İbrâhîm)*

الأمالي – العطار (محمد ابن ابراهيم)

70) *el-Emâlî – el-Attâr (Muhammed b. Muhalid)*

الأمالي - العطار (محمد ابن مخلد)

71) *el-Emâlî – İbni el-Fâhir*

الأمالي - ابن الفاخر

72) *el-Emâlî – el-Farâvi (Muhammed b. el-Fazîl)*

الأمالي - الفراوي (محمد ابن الفضل)

73) *el-Emâlî – İbni Fencuye*

الأمالي - ابن فنجويه

74) *el-Emâlî – Ebu'l-Kâsım el-Harfî*

الأمالي - أبو القاسم الحرفي

75) *el-Emâlî – Ebu'l-Kâsım el-Huseynî*

الأمالي - أبو القاسم الحسيني

76) *el-Emâlî – Ebu'l-Kâsım el-Semerkindî*

الأمالي - أبو القاسم السمرقندي

77) *el-Emâlî – Ebu'l-Kâsım 'İsa*

الأمالي - أبو القاسم عيسى

78) *el-Emâlî – Kadı el-Kadî Ebu'l-Huseyin*

الأمالي - قاضي القضاة أبو الحسين

79) *el-Emâlî – el-Kaşîrî (Abdul Kerim b. Havâzin)*

الأمالي - القشيري (عبد الكريم بن هوازن)

80) *el-Emâlî – el-Kattân (Ali b. İbrâhim)*

الأمالي – القطان (علي بن إبراهيم)

81) *el-Emâlî – İbni el-Kalkaşandî*

الأمالي – ابن القلقشندي

82) *el-Emâlî – el-Kâmî (Şeyh Sudûk)*

الأمالي – القمي (شيخ الصدوق)

83) *el-Emâlî – Kavam es-Sunne (İsmâil b. Muhammed)*

الأمالي – قوام السنّة (اسماعيل بن محمد)

84) *el-Emâlî – Kâtip İbni Henzâba*

الأمالي – كاتب ابن حنزابة

85) *el-Emâlî – el-Kitânî (Abdulazîz b. Ahmed)*

الأمالي – الكتاني (عبد العزيز بن أحمد)

86) *el-Emâlî – el-Kettânî (Ömer b. İbrâhim)*

الأمالي – الكتاني (عمر بن إبراهيم)

87) *el-Emâlî – el-Kevkebî*

الأمالي – الكوكبي

88) *el-Emâlî – el-Lâlakâ-i*

الأمالي – اللا لكائي

89) *el-Emâlî – Leys b. Sa‘ad*

الأمالي - الليث بن سعد

90) *el-Emâlî – el-Mahâmîlî*

الأمالي - المحاملي

91) *el-Emâlî – Ebû Muhammed b. Yûsuf*

الأمالي - أبو محمد بن يوسف

92) *el-Emâlî – el-Muhallisî*

الأمالي - المخلصي

93) *el-Emâlî – İbni Merdûye*

الأمالي - ابن مردويه

94) *el-Emâlî – el-Murşid Billah*

الأمالي - المرشد بالله

95) *el-Emâlî – İbni 'l-Mesleme*

الأمالي - ابن المسلمة

96) *el-Emâlî – Ebû Mut‘î*

الأمالي - أبو مطيع

97) *el-Emâlî – el-Makdisî (Nasr b. İbrâhim)*

الأمالي - المقدسي (نصر بن إبراهيم)

98) *el-Emâlî – İbni el-Malhamî*

الأمالي - ابن الملحمي

99) *el-Emâlî – İbni Mundu (Muhammed b. İshâk)*

الأُمالي – ابن منده (محمد ابن اسحاق)

100) *el-Emâlî – İbni Munîr*

الأُمالي – ابن منير

101) *el-Emâlî – Ebû Mûsâ el-Medîni*

الأُمالي – أبو موسى المدني

102) *el-Emâlî – el-Muîd ez-Zeydî (el-Hârûnî)*

الأُمالي – المؤيد الزيدي (الهاروني)

103) *el-Emâlî – el-Miyancı*

الأُمالي – الميانجي

104) *el-Emâlî – İbni Meymûn*

الأُمالي – ابن ميمون

105) *el-Emâlî – İbni Nasruddîn*

الأُمالي – ابن ناصرالدّين

106) *el-Emâlî – İbni 'n-Nehhâs*

الأُمالي – ابن النحاس

107) *el-Emâlî – Ebû Nasru 'l-Gâzî*

الأُمالي – أبو نصر الغازي

108) *el-Emâlî – Nizâmu 'l-Mulk*

الأمالي - نظام الملك

109) *el-Emâlî – Ebû Naîm el-Asbahânî*

الأمالي - أبو نعيم الأصبهاني

110) *el-Emâlî – en-Nekkâş*

الأمالي - النقاش

111) *el-Emâlî – İbni Hârûn (ed-Debbî)*

الأمالي - ابن هارون (الضبي)

112) *el-Emâlî – el-Îmâm Hibbetullah el-Bestâmî*

الأمالي - الإمام هبة الله البسطامي

113) *el-Emâlî – İbni Hazâr Maradi (Abdullah b. Muhammed)*

الأمالي - ابن هزار مرد (عبد الله بن محمد)

114) *el-Emâlî – el-Yezdî*

الأمالي - اليزدي

115) *el-Emâlî – Ebû Y'ulâ (Ebû Y'ulâ b. el-Huseyin)*

الأمالي - أبو يعلى (أبو يعلى بن الحسين)

116) *el-Emâlî el-Halebiyye – İbni Hacer el-Askalânî*

الأمالي الحلبية - ابن حجر العسقلاني

117) *el-Emâlî eş-Şâriha Limufredâti 'l-Fâtîha – er-Râfi 'î*

الأمالي الشارحة لمفردات الفاتحة - الرافعي

118) *el-Emâlî el-Misriyye – İbni Hacer el-Askalânî*

الأماي المصرية – ابن حجر العسقلاني

119) *el-Emâlî ve 'l-Kiraat – el-‘Âmirî*

الأماي والقراءة – العامري

Peygamber'in sünnet ve hadislerini cem' ve ihtisar etme teşebbüsünde bulunan Buhârî, Sahîh'in kaynakları hakkında en mühim malumatı veren İbni Hacer'e göre, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö. 203), Ferrâ' (ö. 215), en-Nadr b. Şumeyl (ö. 203) ve Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 221) gibi dört büyük filologdan müteessir olmuştu⁸⁴.

2.3 Emâlî Edebiyatı

Hadis, Fıkıh ve Tefsir ilimlerinin yanı sıra Arap dili ve edebiyatıyla ilgili çok sayıda emâlî kitabı tedvin edilmiştir. Arap dili ile ilgili olarak yazılan kitaplardan bir kısmı emâlî tarzında oluşturulduğu halde mecâlis diye isimlendirilmektedir. Bu durum zamanla alimler arasında mecâlis ve emâlî kavramlarının müteradif olduğu kanısının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kanaatimizce, bu iki kavram bazı yönlerden her ne kadar birbirine benzese de aralarında tam bir müteradiflik söz konusu değildir. Burada hem iki terimin de kavramsal analizi yapılacak hem de aralarındaki müteradiflik ilişkisi incelenecektir. Daha sonra Arap dili ile alakalı emâliler zikredilecektir.

Emâlî edebiyatına dair, farklı bilim dallarında çok fazla eser verilmiştir. Burada “*emâlî*” kavramının manası açıklanacaktır.

⁸⁴ Bkz. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Otto Yayınları, Ankara 2015.

İmlâ kelimesi sözlükte “uzatmak” anlamında kullanılır. Kelimenin “mühlet vermek⁸⁵, yazdırmak, dikte etmek⁸⁶” şeklindeki mânaları da “uzatmak” manasıyla ilgilidir. Buna göre “bir kitabı imlâ etmek” onu, yazacak kişiye “uzun süre okumak” demektir. İmlâ kelimesinin aslının “imlâl” olduğu, imlâ’yı Benî Temîm’in, imlâl’i de Benî Esed’in kullandığı ifade edilmiştir. Kelimenin her iki şekli de “yazdırmak” anlamında Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaktadır⁸⁷.

İmlâ kelimesinin terim manasıyla ilgili olarak şu iki tanımı zikretmek mümkündür: Hacı Halife *emâli* kelimesinin kavramsal içeriğiyle ilgili olarak şunları zikretmektedir: “Bir alim ders vermek için gelir oturur, etrafına da talebeler kalem ve defterleriyle otururlar. Alim söyler talebeler yazarlar. Zamanla biriken bilgiler neticesinde bir kitap meydana gelir ki bu kitap “imlâ” ya da “emâlî” diye adlandırılır⁸⁸.”

Kettânî hadis emâlîleriyle ilgili olarak şu tanım ve açıklamaları zikretmektedir: “*Emâlî*, imla kelimesinin çoğuludur. (İmla meclisleri düzenlemek) eskiden alimlerin özellikle de hadis alimlerinin görevlerinden biri idi. Salı ve Cuma günleri düzenlenir, hem dersin hem de mekânın değerine binaen genellikle mescidlerde kurulurdu. Onların bu husustaki metodu şöyle idi: Mustemlî dersin başına “Bu meclis, falanca şeyhimizin, falanca mescidde falanca gün yazdırdığı (imlâ ettirdiği) meclistir” diye yazar ve tarih atardı. Sonra Mumlî (şeyh) bazı hadis ve eserleri senetleriyle beraber zikredip, o hadislerde geçen anlaşılması zor kelimeleri (ğarip) açıkladıktan sonra o hadislerle ya da konuyla alakalı olarak bazı ek

⁸⁵ İbni Manzûr, *a.g.e.*, c. VI, s. 4272.

⁸⁶ el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Tâcu'l-Luga ve Sîhâhu'l-Arabîyye (eş-Şihâh)*, (Tah. Ahmed Abdulğafûr Attâr), Dârul'İlmi Lilmelâyîn, Beyrut 1990, “ملا”, c. VI, s. 2497; ez-Zebîdî, Muhammed Muradâ el-Huseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt, 2001, “ملو”, c. XXXIX, s. 555.

⁸⁷ Aydınlı, Abdullah “*İmlâ*”, *DİA*, c. XII, s. 225.

⁸⁸ Kâtib Çelebî *a.g.e.*, s. 161.

bilgileri de aktarırdı. Ancak bu ek bilgileri senetli olarak da senetsiz de zikredebilirdi⁸⁹. Kâtib ÇelEbû, Şâfiî âlimlerinin bu alanda meydana getirdikleri eserlere “*ta’lik*” adını verdiklerini zikretmektedir⁹⁰. Bundan dolayı da el-Emâlî’nin yazarlarından biri kitabına “*Ta’lik min Emâlî İbni Dureyd*” başlığını vermiştir.

Emâlîlerin yazıldığı her bir derse “meclis” (çoğulu mecâlis) dendiği için bazı emâlîler “mecâlis” veya “mücâlese” (çoğulu mucâlesât) yahut “nevâdir” adıyla da anılmıştır⁹¹.

Bu tanımlardan çıkan ortak mana ve neticeye göre bir tanım yapılacak olursa *emâlî* kavramını şu şekilde ifade etmek mümkündür: *Emâlî, bir âlimin, önceden belirlenmiş belli günlerde, tedvin amacıyla talebelerine hadis metinleri başta olmak üzere edebiyat, fıkah, tefsir ve akaid metinlerini veya başka bilgileri yazdırmasıyla oluşan eser türüdür.*

Emâlîler, çoğunlukla hocanın dersin sunumu hususunda belirli bir metoda bağlı kalmaksızın verdiği derslerden oluşmaktadır. Bu yüzden emâlî kitapları sünen ve cami’ kitapları gibi fıkah bablarına göre tertip edilmemiş, müsnetlerde olduğu gibi belirli bir sahabinin tüm rivayetleri belirli bir yerde bir araya getirilmemiştir. Bundan dolayı emâlîlerin belirli bir düzene göre dizayn edilmesi ve okuyucuya fayda verip işini kolaylaştıracak fihristlerle donatılması gerekmektedir⁹².

2.4 Arap Dili ile İlgili Emâlîler

Arap diline özellikle Arap şiirine kaynaklık eden emâlîlerden bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür:

⁸⁹ el-Kettânî, es-Seyyid Muhammed b. Ca’fer, *er-Risâletu’l-Mustetrafe, Mektebetu’l-Kulliyâti’l-Ezheriyye*, Kahire tsz., s. 119.

⁹⁰ Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, s. 161.

⁹¹ Kandemir, Yaşar. “*Emâlî*”, DİA, c. XI, s. 70.

⁹² el-Mehâmilî, *el-Emâlî*, tsz., s. 31.

- 1) *Kitâbu'l-Emâlî*, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna (ö. 210/825)⁹³
- 2) *Kitâbu'l-Mucâlesât*, Ebu'l-Hasen Ali b. Ubeyde er-Riyhânî (ö. 319/831)⁹⁴
- 3) *Kitâbu'l-Emâlî*, Muhammed b. Ziyâd b. el-A'râbî (ö. 230/844)⁹⁵
- 4) *Kitâbu'l-Emâlî*, Hârûn b. Ali b. Yahya el-Muneccim (ö. 288/900)⁹⁶
- 5) *Kitâbu'l-Emâlî*, *el-Mecâlis*, *el-Mucâlesât*, Ebu'l-Abbâs Sa'leb (ö. 291/903)⁹⁷
- 6) *Kitâbu'l-Emâlî*, Suleyman b. Muhammed el-Hâmîd (ö. 305/917)⁹⁸
- 7) *Kitâbu'l-Emâlî*, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Abbâs el-Yezîdî (ö. 310/922)⁹⁹
- 8) *Kitâbu'l-Emâlî*, Ali b. Suleyman el-Ahfeş (ö. 315/927)¹⁰⁰
- 9) *Kitâbu'l-Emâlî*, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd (ö. 321/933)¹⁰¹
- 10) *Kitâbu'l-Emâlî*, Ebû Abdullah İbrahim b. Muhammed Niftaveyhi (ö. 323/934)¹⁰²
- 11) *Kitâbu'l-Emâlî*, Cahza, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Ca'fer el-Bermekî (ö. 324/935)¹⁰³
- 12) *Kitâbu'l-Emâlî*, Ebû Bekr Muhammed b. el-Enbârî (ö. 328/939)¹⁰⁴
- 13) *Kitâbu'l-Emâlî*, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî (ö. 335/965)¹⁰⁵

⁹³ Kandemir, Yaşar. *a.g.e.*, c. XI, s. 72

⁹⁴ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, s. 133

⁹⁵ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, s. 134

⁹⁶ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

⁹⁷ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. Bu kitap Abdusselam Hârûn tarafından tahkik edilerek "*Mecâlisu Sa'leb*" ismiyle neşredilmiştir.

⁹⁸ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

⁹⁹ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. Bu kitap eski bir nüsha içerisinde "*Merâsin ve Eş'â'r fî Ğayri Zalike ve Ehbârûn ve Lüga*" ismiyle günümüze ulaşmış olup F. Krenkow tarafından Haydarabat'ta *Kitâbu'l-Emâlî* adıyla neşredilmiştir. Kitap câhiliye ve İslam döneminde söylenilmiş meşhur mersiyelerden bir kısmını içermektedir.

¹⁰⁰ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹⁰¹ Bu kitap günümüze ulaşmıştır. Bkz. , Sezgin, *a.g.e.*, II, a.y.

¹⁰² Sezgin, *a.g.e.*, c. II, s. 135

¹⁰³ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. Bu kitabın bazı kısımları günümüze, *İrşâdu'l-Erîb* adlı kitabın içerisinde ulaşmıştır.

¹⁰⁴ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹⁰⁵ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

- 14) *el-Emâli el-Kubrâ*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)¹⁰⁶
- 15) *el-Emâli el-Vustâ*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)¹⁰⁷
- 16) *el-Emâli es-Suğrâ*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)¹⁰⁸
- 17) *Kitâbu'l-Emâli*, Ali b. Hârûn b. Ali b. Yahya el-Munecçim (ö. 352/963)¹⁰⁹
- 18) *Kitâbu'l-Emâli*, Ebû İshâk İbrahim b. Abdullah en-Nuceyramî (ö. 355/965)¹¹⁰
- 19) *Kitâbu'l-Emâli*, Ebû Alî İsmail b. el-Kâsım el-Kâlî (ö. 356/966)¹¹¹
- 20) *Kitâbu'l-Emâli*, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b.Hâlaveyh (ö. 370/980)¹¹²
- 21) *Kitâbu'l-Emâli*, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî (ö. 378/988)¹¹³
- 22) *Kitâbu'l-Emâli*, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni (ö. 395/1004)¹¹⁴
- 23) *Kitâbu'l-Emâli*, Ahmed b. Muhammed en-Nâmî (ö. 399/1008)¹¹⁵
- 24) *Ğureru'l-Fevâid ve Dureru'l-Kalâid*, eş-Şerîf el-Murtadâ Ali b. el-Huseyn (ö. 436/1044)¹¹⁶

¹⁰⁶ Günümüze ulaşmıştır. Bkz. , Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹⁰⁷ Günümüze ulaşmıştır. Bkz. , Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹⁰⁸ Günümüze ulaşmıştır. Bkz. , Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. ez-Zeccâcî'yae ait benzer türde *Mecâlisu'l-Ulemâ* isminde başka bir eser daha günümüze ulaşmıştır; ancak bu kitap, emâli türünde bir eser değildir.

¹⁰⁹ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹¹⁰ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹¹¹ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. Bu kitap üzerine Ebu Ubeyd el-Bekrî tarafından “*Simtu'l-Leâlî*” isimli bir şerh ve “*et-Tenbîh alâ Evhâmi Ebû Alî*” adlı bir tenkit çalışması yapılmıştır.

¹¹² Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹¹³ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, s. 136

¹¹⁴ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹¹⁵ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y.

¹¹⁶ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. Bu kitap önce 1907 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Daha sonra *Kitâbu'l-Emâli* adıyla birçok defa daha neşredilmiştir. Seksen meclisten oluşan kitap içerisinde değişik dini mevzuların yanı sıra çok sayıda şiir bulunmaktadır. Kitap, 1956 yılında Muhammed

25) *Behcetu'l-Mecâlis ve Unsu'l-Mucâlis*, Ebû 'Amr Abdullah b. Abdilber (ö. 463/1070)¹¹⁷

26) *el-Emâlî eş-Şeceriyye*, Ebu's-Seadât Hibetullah b. Ali b. eş-Şecerî (ö. 542/1147)¹¹⁸

27) *İbnu'l-Hâcib'in* (ö. 646/1249) *Emâlî's*inin içerisinde de Arap diliyle alakalı bölümler vardır.

Rivayetlere bakıldığında ez-Zeccâcî'nin çok hareketli bir yaşam sürdüğü, gittiği her yerde mutlaka ders alacağı bir hoca ya da ders vereceği bir öğrenci bulup onlarla olan bağlantısını da ilim üzerine olan ilişkileri bitse de hiç kesmediği açıkça anlaşılmaktadır.

ez-Zeccâcî'nin dönemin Bağdat'ında yaşayan meşhur alimlerin tümüne yakınından ders aldığı düşünülmektedir. Bu durum, devrin Bağdat'ının bilimsel faaliyetlerdeki aktifliğinin ve canlılığının yanında çeşitli kültür birikimi avantajının da büyük ölçüde fırsata çevrildiğinin açık göstergesidir. Bununla beraber ez-Zeccâcî'nin ilmi eğitimi çoğunlukla Nahiv ve Sarf ilimleri üzerine olmuştur. Yazmış olduğu kitaplar da bu hükmü doğrulamaktadır¹¹⁹.

Yaşadığı asrın en önemli Arap dilcilerinden biri olan ez-Zeccâcî, özellikle Nahiv (sintaks-gramer) biliminin de önde gelenlerinden biri olarak kâbul edilmiştir

120

Ebu'l-Fadl İbrahim tarafından tahkik edilmiştir.

¹¹⁷ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. Bu kitabın birinci cildi 1962 yılında ikinci cildi ise 1973 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Ayrıca, bu kitap Cahiliyye, Sadru'l-İslâm, Abbâsî ve Endelus dönemlerinden şiiirler içerir. Hatta divanları günümüze ulaşmamış birçok şâirin şiiirlerini bu kitap içinde bulmak mümkündür.

¹¹⁸ Sezgin, *a.g.e.*, c. II, a.y. Kitap seksen dört meclisten oluşmaktadır. H. 1349 senesinde Haydarabad'ta neşredilmiştir.

¹¹⁹ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, (Tah. Ali Tefvik el-Hamed), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût. Dâru'l-Emel, İrbid. 1984. Thm., s. 12.

¹²⁰ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibba'*, s. 127; es-Seyyid, Fuâd Sâlih, *Mu'cemu'l-Elkâb ve'l-Esmâi'l-Muste'âra fi't-Târihi'l-Arabiyya'l-İslâmî*, Dâru'l-İlmî li'l-Melâyîn, Beyrût, 1900, s. 151.

Ebû Said es-Siyrâfî ve Ebû Ali el-Fârisî'nin onun ders halkasına tabi öğrencilerinden oldukları zikredilmektedir¹²¹. Şam'da ilim okuttuğu ve imla dersleri verdiği rivayet edilmektedir¹²².

ez-Zeccâcî'nin orta yollu bir alim olmasında ders aldığı hocalarının etkisinin olduğu düşünülmektedir; zira onun hocalarından el-Ahfeş ve İbn Keysân, hem Sa'leb'ten hem de el-Muberrred'den ders almıştır. Hocası İbnu'l-Hayyât ve İbn Şukayr da iki mezhebin görüşlerini harmanlamışlardır. Aynı şekilde hocalarından el-Muberrid'in talebesi olan ve ondan sonra Nahiv ilminin en önemli imamlarında biri olan İbn es-Serrâc da orta yollu bir alimdir¹²³.

Bunun dışında ez-Zeccâcî, devrinin en ünlü lügat hocalarından ilim tehsil etmiştir. Bunlar arasında, Ebu'l-Hasen b. Keysân (ö. 299/912), Ebû Mûsa el-Hâmid (ö. 305/918), Ebû Bekr b. es-Serrâc (ö. 316/929), İbnu'l-Hayyât, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (ö. 320/933), Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/934), Ebû Cafer Ahmed b. Abdullah b. Muslim b. Kuteybe (ö. 322/935), Ebû Bekr Muhammaed b. el-Kâsım b. Beşşât el-Enbârî (ö. 328/940) gibi hocaları saymak mümkündür.¹²⁴

ez-Zeccâcî geneline yayılmış bu luğavi özelliklerin yanı sıra bir de özellikle lügat ilmiyle alakalı olarak ele aldığı eserler vardır. *el-Emâlî*, *el-Ahbâr*, *İstikâku Esmâillah*, *Hurûfu'l-Meânî*, *el-İbdâl ve'l-Mu'âkabe ve'n-Nazâir* ve *Kitâbu'l-Lâmât* gibi eserlerinde lügat ilmine çok geniş yer ayırmaktadır.

ez-Zeccâcî bu eserinde lügat ilmiyle alakalı olarak çok ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Örneğin, “nispet yası”nın ibdale uğradığı zaman şeddeli “*cim*”

¹²¹ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127.

¹²² el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 273.

¹²³ Mâzin, el-Mubârek, *ez-Zeccâcî ve Hayâtuhu ve Âsâruhu*, Daru'l-Fikir, Beyrut 1984, s. 18-19.

¹²⁴ Bkz. Tala, Murat. *ez-Zeccâcî ve el-Emâlî Adlı Eserinin Arap Dili ve Edebiyatında Yeri ve Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011. s. 62-63; Bu eserde, Emâlî Grafîği, s. 24.

harfine döndürüldüğüne dair bazı örnekler zikretmektedir. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Kelime	İbdalli Hali	Mana
كوفي	كوفج	Kûfeli
علوي	علوج	Yüksek-Yüce
مري	مرج	Acı ve yavan yiyecek

ez-Zeccâcî Arap diliyle ilgili birçok dalda ilimlerin şekillenmesine ve müstakil dallar halinde gelişmesine de öncülük etmiştir. *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv, Hurûfu'l-Meânî, İştikâku Esmâillah, Lâmât* gibi eserleriyle bazı ilimlerin bağlı oldukları anabilim dalları içerisinde özel bir form kazanmalarına, hatta ayrılıp başlı başına bir bilim dalı haline gelmelerine yardımcı olduğu düşünülmektedir.

İbnu'n-Nedîm'in (10. yüzyıl) *el-Fihrist* adlı eserinde pek az Emâlî kitabı görülmektedir. Bunlardan ilki es-Sûlî'nin *Kitâbu'l-Gurâr* adlı eseri, diğeryse halife Mütevekkil zamanında yaşamış Ebû Hasan en-Nemlî'nin *Kitâbü'n-Nevâdir* ve Emâlî adlı eseridir. Muhammed b. el-Hasan'ın fıkıh konulu Emâlî'sinden ve Ebû Yûsuf'un bir Emâlî kitabından da bahsetmektedir. Kaynaklar incelendiğinde yine en erken Emâlî kitaplarının 10. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte İbni'n-Nedîm'in Emâlî olarak verdiği eserler çok bilindik veya meşhur olmuş eserlerden değildir.

III. BÖLÜM

3.1 Bibliyografik Kaynaklarda Adları Geçen Emâlî Kitapları ve

Konu Dağılımı

Keşfu'z-Zunûn'da ve diğer kaynaklarda yer alan Emâlî kitapları. Arapça yazılmış *Keşfu'z-Zunûn* adlı meşhur bibliyografik kaynağa ve diğer kaynaklara göre, el-Emâlî'nin hocaları eserlerinde ve derslerinde sadece kelâm bilgileri vermemektedir, bunula birlikte Arap dili ve edebiyatı ile ilgili dersler ve bilgiler de vermişlerdir. *Keşfu'z-Zunûn*'da yer alan ve en çok Emâlî yazan âlimler şu şekilde sıralanabilir¹²⁵:

- 1) *el-Emâlî el-Hamsumîat* (الامالى الخمسمائة), İmâm Ebû Sa'ad Abdülkerîm b. Muhammed es-Simâni el-Merzûkî eş-Şâfi-î (ö. 562 H./1171-1172). (Hadis konulu eser).
- 2) *Emâlî İbni Hâcib* (أمالى ابن الحاجب), (Osmân b. 'Amrû b. Ebû Bekr, ö. 589 H./1193); İbn Hâcib'in Emâlî'sinde bazı âyetlerin tefsiri ve el-müfassal el-Kâfi'ye gibi kitaplardan nahiv ile ilgili çeşitli fevâid vardı.
- 3) *Emâlî İbni Hâcer* (أمالى ابن حجر), (Hâfiz b. Hâcer el-Askalânî, ö. 852 H./1449); Emâlî İbn Hâcer Halep şehrinde verdiği hadis dersler.
- 4) *Emâlî İbni'l-Hasîn* (أمالى ابن الحصين), (Hibbetullah b. Muhammed b. Abdulvâhid). (Hadis konulu eser).
- 5) *Emâlî İbn Dureyd* (أمالى ابن دريد), (Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî, ö. 321 H./933); Emâlî İbni Dureyd Arapça konusu Celâluddîn Abdürrahman es-Suyûti bu eseri özetleyerek *Katfu'l-Varîd* adını vermiştir.
- 6) *Emâlî İbni eş-Şecerî* (أمالى ابن الشجرى), (Ebu's-Sâdât Ziyâuddîn Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-

¹²⁵ Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, c. I, s.161-166 ve 1157.

Bağdâdî, ö. 542 H./1148); Emâlî eş-Şecerî 8 ciltlik bir eser olup edebiyata dair beş fennî içeren dokuzuncu meclisin yazımını 17 Recep 524 senesinde bitirmiştir. İbn Halikan bu kitabın 84 meclisten oluştuğunu söyler ve söz konusu kitabı sarayındaki mecliste el-Mütenebbi'nin şiirleri açıklayarak bitirdiğini ifade eder.

- 7) *Emâlî İbn Şem'ûn* (أمالى ابن شمعون), (Ebu'l-Huseyin Muhammed b. Ahmed). (Hadis konulu eser).
- 8) *Emâlî İbn Asâkir fi'l-Hadîs* (أمالى ابن عساكر فى الحديث), (Ebu'l-Kâsım İbni'l-Hasan b. Hibbetullah). (Hadis konulu eser)
- 9) *Emâlî Ebû Bekr* (أمالى أبى بكر), (Yûsuf b. el-Kâsım b. Yûsuf b. Fâris el-Kâdî). (Hadis konulu eser)
- 10) *Emâlî Ebû Bekr* (أمالى أبى بكر), (Muhammed b. el-Kâsım b. Başari'l-Enbârî). (Konusu bilinmiyor).
- 11) *Emâlî Ebû Bekr el-Helvânî* (أمالى أبى بكر الحلوانى). (Konusu bilinmiyor).
- 12) *Emâlî Ebû Bekr Raygadî Mevnî* (أمالى أبى بكر ريغد موني). (Konusu bilinmiyor).
- 13) *Emâlî Ebû Bekr en-Nisfî* (أمالى أبى بكر النسفى) - ; (Konusu bilinmiyor).
- 14) *Emâlî Ebû Bekr* (أمالى أبى بكر), (el-Hayzâ Hayzî, ö. 518 H./1124-1125). (Konusu bilinmiyor).
- 15) *Emâlî Ebû Zafer* (أمالى أبى جعفر), (Muhammed b. (el-Kâsım) el-Bahterî, ö. 343 H./954-955). (Hadis konulu eser).
- 16) *Emâlî Ebû Tâhir* (أمالى أبى طاهر), (Muhammed b. Muhammed b. Mehmeş ez-Ziyâdî, ö. 401 H./1010-1011). (Hadis konulu eser)

- 17) *Emâlî Ebû Tâhir - el-Muhellis fî'l-Hadîs* (أمالى أبى طاهر) (Hadis konulu eser).
- 18) *Emâlî Ebû Abdillâh* (Huseyin b. Hârûn b. Zafer ed-Debû) (أمالى ابى عبدالله) (Hadis konulu eser).
- 19) *Emâlî Ebû Abdillâh* (أمالى ابى عبدالله), (Salmân b. Abdillâh el-Helvânî, ö. 494 H./1100-1101) (Konusu bilinmiyor).
- 20) *Emâlî Ebû Osmân* (أمالى أبى عثمان), (İsmâil b. Muhammed b. Ahmed el-Esfehânî el-Hâfîz). (Hadis konulu eser)
- 21) *Emâlî Ebû 'Arûba* (أمالى ابى عروبة), (el-Hâfîz Huseyin b. Muhammed es-Salmâ, ö 317 H./929-930). (Konusu bilinmiyor).
- 22) *Emâlî Ebû el-'Alâ-i* (أمالى ابى العلاء), (Ahmed b. Abdullâh el-M'arî, ö. 449 H./1057-1058) (Konusu bilinmiyor).
- 23) *Emâlî Ebû 'Alî* (أمالى ابى على), (Hasan b. Alî el-Balhî, ö. 471 H./1078-1079). (Konusu bilinmiyor).
- 24) *Emâlî Ebu'l-Farci* (أمالى ابى الفرج), (Abdurrahman b. Ahmed, ö. 494 H./1100-1101). (Fıkıh konulu eser).
- 25) *Emâlî Ebu'l-Fadl* (أمالى ابى الفضل), (Muhammed b. Nâsir es-Selâmî, ö 550 H./1155-1156) (Hadis konulu eser).
- 26) *Emâlî Ebu'l-Kâsım* (أمالى ابى القاسم), (el-Kelâbâdî). (Konusu bilinmiyor).
- 27) *Emâlî Ebu'l-Kâsım* (أمالى ابى القاسم), (Abdumelik b. Başrânî el-Bağdâdî, ö 432 H./1040-1041) (Hadis konulu eser).
- 28) *Emâlî Ebu'l-Kâsım* (أمالى ابى القاسم), (Abdullâh b. Muhammed b. İshâk b. Hebâbatü'l-Bizârî). (Hadis konulu eser).
- 29) *Emâlî el-Esbehâniye* (أمالى الاصبهانية), (el-Mehâmili). (Konusu bilinmiyor).

- 30) *Emâli el-İmâm* (أمالى الامام), (Ebû Yûsuf Yakub b. İbrâhîm el-Ensârî el-Hanafî, ö 183 H./799-800). (Fıkıh konulu eser).
- 31) *Emâli Bedî-i Hamdânî* (أمالى بديع همدانى), (Ahmed b. Huseyin, ö. 398 H./1007-1008). (Konusu bilinmiyor).
- 32) *Emâli Sa'leb fî'n-Nehvi* (أمالى ثعلب فى النحو), (Ahmed b. Yahyâ en-Nehvî, ö. 291 H./904). (Nahiv konulu eser).
- 33) *Emâli Cârullah* (أمالى جارالله), (Ebû'l-Kâsım Mahmut b. Ömer ez-Zemhiserî, ö. 538 H./1143-1144). (Konusu bilinmiyor).
- 34) *Emâli el-Cevherî fî'l-Hadîs* (أمالى الجوهرى فى الحديث), (Ebû Muhammed el-Hasan b. Alî el-Hâfiz, ö. 454 H./1062-1063). (Hadis konulu eser).
- 35) *Emâli el-Hafiz* (أمالى الحافظ), (Hasan b. İbrâhîm el-Kantarî) (Konusu bilinmiyor).
- 36) *Emâli Hasan b. Ziyâd – Fî'l-Furû* (أمالى حسن بن زياد) (Fıkıh konulu eser).
- 37) *Emâli ez-Zeccâcî fî'n-Nehvi* (أمالى الزجاج فى النحو) (İbrâhîm b. Seyrî, ö. 311 H./924). Nahiv konulu eser (Küçük, Orta ve Büyük).
- 38) *Emâli Zurnecrî* (أمالى زرنجرى), (Bekr b. Muhammed Buhârî, ö. 512 H./1118-1119). (Konusu bilinmiyor).
- 39) *Emâli Zeferênî fî'l-Hadis* (أمالى الزعفرانى فى الحديث), (İmâm Ebû Abdullah Hasan b. Ahmed, ö, 589 H./1193). (Konusu bilinmiyor).
- 40) *Emâli es-Serhekî* (أمالى السرخكى), (Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, ö. 518 H./1124-1125). (Konusu bilinmiyor).
- 41) *Emâli Sêrihatu alâ Müfredâtî'l-Fêtihe* (أمالى الشارحة على مفردات الفاتحة), (İmâm Ebû Kâsım Abdul Kerîm b. Muhammed er-Rêfi-i eş-Şefî-i, ö. 623 H./1226); 30 mecâlisten oluşur hadis konuludur.

- 42) *Emâlî el-Îmâm eş-Şâfi-î fî'l-Fıkıh* (أمالى الامام الشافعى فى الفقه) (Fıkıh konulu eser).
- 43) *Emâlî el-Îmâm Şemşu'l-'A'ime* (أمالى الامام شمس الائمة), (es-Serhesî el-Hanefî, ö 483 H./1090-1091). (Konusu bilinmiyor).
- 44) *Emâlî Îmâm Abdulhamîd* (أمالى الامام عبد الحميد), (Abdul Hamîd b. Abdul Azîz, ö. 292 H./904-905). (Konusu bilinmiyor).
- 45) *Emâlî Sadru'l-İslâm* (أمالى صدر الإسلام), (el-Bezdevî fî'l-Furû). (Konusu bilinmiyor).
- 46) *Emâlî es-Sefvetu min eşâri'l-Arab* (أمالى الصفوة من أشعار العرب) (Ebû Kâsım Fadil b. Muhammed el-Basrî, ö. 444 H./1052-1053). (Nahiv konulu eser).
- 47) *Emâlî Zahîruddîn* (أمالى ظهير الدين) (el-Velvâcî el-Hanefî). (Fıkıh konulu eser).
- 48) *Emâlî el-Îrâkiya fî Şerhi'l-Fusûli'l-Îlâkiya*
(أمالى العراقية فى شرح الفصول الايلاقية) (Tarih konulu eser)
- 49) *Emâlî el-İşyâtü* (أمالى العشيئات), (İmam el-Hâfiz Ebû Abdillâh el-Meruf bi'l-Hakim en-Nisâbûrî, ö. 405 H./1014-1015). (Hadis konulu eser).
- 50) *Emâlî el-Îmâm Fahrüddîn Kâdîhân* (أمالى الامام فخر الدين قاضيخان) (Hasan b. Mansûr el-Özcendî, ö. 592 H./1195-96). (Fıkıh konulu eser).
- 51) *Emâlî Ferebrî* (أمالى فبررى) (Konusu bilinmiyor).
- 52) *Emâlî Kâdî Sadru'l-Bezdevî* (أمالى قضى صدر البيزدوى) (Konusu bilinmiyor).

- 53) *Emâli Kâdı Fahru'l-İrsâbandî* (أمالی قاضی فخرالارسابندی) (Konusu bilinmiyor).
- 54) *Emâli Kâdı Abdulcebbâr* (أمالی قاضی عبد الجبار), (ö, 415 H./1024-25). (Konusu bilinmiyor).
- 55) *Emâli Kâdı el-Mâristânî fî'l-Hadîs* (أمالی قاضی الماریستانی فی الحدیث), (Ebû Bekr Muhammed b. Abdul Bâkî). (Hadis konulu eser).
- 56) *Emâli el-Kâli fî'l-Luga* (أمالی القالی فی اللغة), (Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsim b. 'Aydûn b. Hârûn b. İsâ b. Muhammed b. Salmân, ö. 356 H./967); Dil Belgesi.
- 57) *Emâli el-Kudâ'î fî'l-Hadîs* (أمالی القاضعی فی الحدیث), (Ebû Abdullah Muhammed b. Selametu' -Şâfi-î, ö. 454 H./1062-63). (Hadis konulu eser).
- 58) *Emâli el-Merdiye fî Şerhi'l-Aleviye* (أمالی المرصیة فی شرح العلویة) (Konusu bilinmiyor).
- 59) *Emâli el-Mubzirî fî'l-Hadîs* (أمالی المبذری فی الحدیث) (Hadis konulu eser)
- 60) *Emâli el-Mutlaka* (أمالی المطلقة) (Celâluddîn es-Suyûtî). (Konusu bilinmiyor).
- 61) *Emâli ala'l-Kurân* (أمالی علی القرآن) (Kurân-ı Kerîm).
- 62) *Emâli ala Durretu'l-Fâhire* (أمالی علی الدرّة الفاخرة) (Konusu bilinmiyor).
- 63) *Emâli Mazharu's-Sunne* (أمالی مظهر السنة) (Konusu bilinmiyor).
- 64) *Emâli Meymûnî* (أمالی میمونی) (Konusu bilinmiyor).
- 65) *Emâli Nizamu'l-Mülk fî'l-Hadîs* (أمالی نظام الملك فی الحدیث) (Ebû Alî el-Huseyin (Hasan) b. Alî b. İshâk, ö. 485 H./1092-93). (Hadis konulu eser)

66) *Emâli Nikâş fî'l-Hadîs* (أمالى النقاش فى الحديث), (Ebû Saîd). (Hadis konulu eser).

67) *Emâli Veliyyuddîn* (أمالى ولى الدين), (Ebû Zer'â Ahmed b. Abdurrahîm el-Îrâkî el-Hâfîz, ö. 826 H./1422-23). (Hadis konulu eser).

68) *'Ukûd el-Âlî fî'l-Emâlî* (عقود العالى فى الأمالى), (Yûsuf b. Muhammed el-Îbâdî el-Hanbâlî (ö. 776 H./1374-75 M). (Akide konulu eser).

Daha önce belirtildiği gibi diğer el-Emâli adlarını biri mecâlis; fakat aynı kaynakta Keşfu'z-Zunûn'deki Mecâlisleri¹²⁶ yazarak anlatmıştır. Bunlar da şu şekilde sıralanabilir:

- 1) *el-Mecâlis* (المجالس) – Ebû Zafer Muhammed b. Ömer el-Esrûşenî el-Kâdî'nin *Fî Furûi'l-Hanafiye* adlı kitabıdır.
- 2) Şeyh Ahmed Rûmî'nin *Mecâlisu'l-Ebrâr ve Meseliku'l-Ehyâr* (مجالس الأبرار) adlı bir kitap yazarak, içinde de yüzlerce hadis şerhlerini kaleme alıp, başında da büyük âlimlere hürmetini ifade etmiştir.
- 3) *Mecâlis Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Gazâlî* (مجالس الشيخ احمد بن محمد الغزالى) (ö. 520/1146) ya da İbn Sebki adıyla anılmıştır; fakat Bağdat'a gittiği zaman yardımcısıyla Saîd b. Fâris ile iki cildin 83 mecâlis yazmıştır.
- 4) *Mecâlisu'l-İber* (مجالس العبر) – ;
- 5) Kemaluddîn es-Sultân Huseyin b. es-Sultân Mansûr "Emir Mansûr" b. Beyfir b. Ömerşah b. Teymur'un (ö. 911/1505) *Mecâlisu'l-Uşşâk* (مجالس العشاق) adlı kitabıdır. Toplam 77 mecâlisler yazılmıştır. Nesir olarak Farsça kaleme almıştır ve büyük âlim ve şeyhlere tavsiyelerde bulunmaktadır.
- 6) *Mecâlisu'l-Firâk* (مجالس الفراق) – ;

¹²⁶ Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, s. 1590 ve 1591.

- 7) el-Muhlidî ve el-Belkînî'nin *el-Mecâlisu fi'l-Hadîs* (المجالس فى الحديث) adlı eseri.
- 8) Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Marûf b. Arîf ya da es-Sanhâci el-Endelûsî adıyla anılmıştır (ö. 534/1139), *el-Mecâlisu fi...* (المجالس فى...) başlıklı bir eser kaleme almıştır.
- 9) Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (ö. 291/904) ya da Saleb en-Nahiv ile anılmıştır, *Mecâlisu fi...* (المجالس فى...) adlı bir eser yazmıştır.
- 10) Amar b. İbrâhim el-Ansârî el-Ûsî el-Mağzali'l-Mâliki'nin *Mecâlis Kissatu Yûsuf Alayhi ve Sellam 'İsmuhu (Zehra el-Kamâm...)* (مجالس قصة يوسف عليه السلام) (مجالس قصة يوسف عليه السلام) Kitap açıklamasında Elhamdülillahi..... yazarak hutbe, şiir ve öyküler anlatılmaktadır.
- 11) el-Ferâvi'nin *Mecâlisu'l-Mulkiye* 'dir (مجالس الملكية) ;
- 12) el-Mecâlisu'n-Nefâis (المجالس النفائس)
- 13) İbni'l Muksim Muhammed b. el-Hasan en-Nahiv (ö. 353/964)'nın *Mecâlisu Sa'leb* 'dir (مجالس ثعلب) ;
- 14) Ebu'l-Fatah Abdillâh b. Ahmed en-Nahiv ya da Behcehçi (ö.320/932) ile anılıp *Mecâlisu'l-Ulamâ* (مجالس العلماء) bir eser yazmıştır.
- 15) Ahmed b. Mervân ed-Dînûrî el-Mâliki (ö. 310/922)'nin *el-Mucâlasât* (المجالسة) adlı bir eserdir. İçindekiler kısmında çok miktarda kaynaklar yazılmıştır, özellikle eserde hukuk ile ilgili konular ve şiirler vardır.

Bununla birlikte diğer kaynaklara göre, el-Emâlî bilgilerinin yer aldığı eserler de vardır, bunlar şu şekilde sıralanabilir¹²⁷:

¹²⁷ Bkz. TDV, s. 72; el-Merzûkî, a.g.e., s. 19-20; ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 15-16; İbn Hâcib, a.g.e., s. 37-38; Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 22, 27, 28, 30, 32 ve 80.

- 1) *Emâli İbn el-Bâgandî* (أمالى الباغندى) (Ebû Bekr Muhammed b. Suleymân el-Bâgandî, ö. 243 H./896)¹²⁸; 85 Hadis konulu¹²⁹.
- 2) *el-Beyân ve't-Tebyîn, el-Câhiz* (البيان والتبيين، الجاحظ) (Ebû Osmân 'Amrû b. Bahri el-Câhiz, 255 H./869); Beyân ve el-Belâğat (26), Risâle (22), Vasiyet (19), Şiir (22), Recez (45), Emsâl (51), Dil (2), Âlem (el-Beyân) (42), Eyyâmul-'Arab (29), el-Hadârat (25), Hutbe (65), Kabilelik (38), ülkeler (47), Kitap (26), ve Şerh (25) konulu. *el-Beyân ve't-Tebyîn* veya *el-Beyân ve't-Tebeyyun* adıyla da anılan ve Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhiz tarafından telif edilen eser, ihtiva ettiği konular bakımından aydın tabakaya ve özellikle Arap karşıtı şüûbîlere Arapların hitabet, nesir ve şiir sanatlarındaki değerli mahsullerini tanıtmak, bu mahsulleri edebiyat açısından değerlendirmek, aynı zamanda bu konuda genel kültür vermek amacıyla kaleme alınmış, Arap edebiyatında edep türüne giren ilk ve en önemli eserlerden biridir. Müellif, eserinde düzenli bir plana uymaksızın Arap belâğat ve fonetik ilimlerin esaslarını vermeye çalışır. Bir bakıma el-Câhiz bu eseri Arapların hitâbet ve belâğat sanatlarında diğer milletlere olan üstünlüğünü göstermek için telif etmiştir. el-Câhiz Ahmed b. Ebû Du'âd'a takdim ederek 5.000 dinar ödül aldığı bu eseri beyan ve belâğat, hutbeler, şiirler, secilli nesir örnekler, ahmaklardan bazı sözler, vecizeler, belâğatle ilgili bazı metinler ile Kur'ân ve hadisten bol miktarda istişhad ihtiva etmesi nedeniyle ansiklopedik bir eser mahiyeti taşınmaktadır. Çeşitli baskıları bulunan *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 'Abdusselâm Muhammed Harun tarafından tahkik edilerek dört cilt halinde 1948-1950 yıllarında Kâhire'de neşredilmiş, aynı neşir 1968 ve 1975 yıllarında Kâhire'de tekrar basılmıştır.

¹²⁸ Bkz. Osmân ez-Zehebî, el-İmâm Şamsuddîn Muhammed b. Ahmed b., *Seyru A'alâmi'n-Nubelâ*, Muessetu'r-Risâle Beyrût 1413/1993, c. XIII, s. 386, 186 numaralıdır.

¹²⁹ Bkz. *el-Fihrisu's-Şâmil Li'turâsi'l-Arabî'l-İslâmî el-Mehtûtat*, s. 237 (1286 numaralı).

3) *eş-Si'r ve's-şua'arâ li ibni Kuteybe* (الشعر والشعراء لابن قتيبة) (Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, ö. 276 H./889 M.); İbn Kuteybe'nin bu kitabı şairler hakkındaki biyografik eserlerin en eskilerinden biri olup, müellif şairler tabakalara ayrılmamış ve tasnif olarak onların yaşadıkları dönemler (*et-teselsul ez-zemenî*) esas alınmıştır. Eserine bir mukaddime ile başlayan İbn Kuteybe burada eseri yazış sebebini açıklamakla işe başlar ve çok sayıda şair olması nedeniyle yalnız meşhur olanların eserlerini kitabına aldığını belirtir. Daha sonra da Cahiliye, İslâmî, Emevî ve Abbâsî dönemlerinin meşhur şairlerinin hayli teferruata sahip biyografilerini verir. Biyografilere İmruu'l-Kays ile başlayan müellif, bunu Alî b. Cebele ile bitirir. Her biyografide âlimlerin ilgili şair hakkındaki sözlerini vermekle kalmaz, kendi düşüncelerini ve şairin şiirlerinden en güzel beyitlerini de sunar. Ayrıca eserin mukaddimesi “mütekaddim ve muhdes”, “matbu ve mütekellif” gibi özellikle müellifin yaşadığı dönemde yaygın olan pek çok tenkit eğilimlerini de içermektedir. *eş-Si'r ve's-şua'arâ*'nın mukaddime kısmı müsteşriklerden T. Nöldeke tarafından Almanca'ya (1864) çevrilerek neşredilmiş; De Goeje tarafından Leiden'de 1902 yılında Flemenkçe de neşredildikten sonra Fransızca tercümesiyle birlikte Gaudefroy Demombynes tarafından 1947 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Çeşitli baskıları bulunan ve Mustafa es-Sakkâ tarafından 1927 yılında Kahire'de neşredilen eser son olarak Ahmed Şâkir tarafından tahkik edilerek 1945-1950 yılları arasında bir cilt, 1966-1967 yıllarında da iki cilt olarak Mısır'da neşredilmiştir¹³⁰.

¹³⁰ Bkz. Abdurrahmân Utbe, s. 153; et-Tâhir Ahmed Mekkî, s. 238-258; Mahmûd Fâhûrî, s. 169-172; el-Merâğî, s. 210-214; İbrâhim Sulayh, s. 53-54; (Musa), Yıldız. “*eş-Si'r ve's-şua'arâ*”, DİA, c. XXXIX, 179-180; Yazıcı (Huseyin), “*İbn Kuteybe*”, DİA, c. XX, 147 ve Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Belgesi*, s. 525.

4) *el-Kâmil fi'l-luġa ve'l-edeb* (الكامل فى اللغة والأدب) (**Muberrid el-Kâmil**), (Ebu'l Abbâs Muhammed b. Yezîd el-M'arûf el-Muberrid, 285 H./898); Emsâl (95), el-Ercêz (447), Dil (2397), Arapça (16), Kâfiyelik (56), Zıtlar (*el-ed-dâd*) (13), İbdâl (14), İkişer (*Musennâ*) (20), Arapça Sorunları (456), Uslûp (69), Beyân ve Belâġat (53), Risâle (37), Şiir ve Nesir örnekleri (18), el-Müberra'd'in anlatımları (55), Hutbe (23), Fıkıh (6), evveler (12), Genel Bilimler (40), Kitaplar (7), Hadis (187) ve Kaynakları (356) konulu. Ebu'l Abbâs Muhammed b. Yezîd el-M'arûf el-Muberrid'in bu eseri, el-Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn* ile *Kitâbu'l-Hayavân*'ı ve İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-Ahbâr*'ı tarzında ansiklopedik bir eser olup şiir, nesir, emsâl, mevâiz, hutbe ve risâlelerden seçme metinler ihtiva eder. Adı geçen eserlerden farkı ise, el-Kâmil'de dil, nahiv ve irab gibi meselelere daha fazla önem verilmesi ve öğreticilik yönünün esas alınmasıdır. Bu itibarla el-Kâmil edebiyat, dil, ahbar ve tarih kaynaklarının en önemlilerinden biridir. el-Muberrid'in eseri diġer Emâlî eserlerinde çok etkili olmuştur¹³¹.

5) *Mecâlisu Sa'leb* (مجالس ثعلب), (Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Yasâr eş-Şeybânî), ö. 291 H./904), Hadis (2), Şiirler (733), Recez (179), Emsâl (63), Dil (1524), Arapça Sorunları (123), Kitap Yazıcıları (726), Kabilelik (121), Ülkeler (202) ve Kitap Kaynakları (191) konulu bir eserdir. Sa'leb tarafından kaleme alınan eser, müellifin ilim halkasında (ilim meclisinde) Arapça ile ilgili çeşitli konularda cereyan eden tartışmaları ve sohbetleri içeren el-Emâlî türü bir eserdir. Bu tür eserlerin muhtevasına uygun olarak Sa'leb'in Mecâlis'inde de dil, nahiv, sarf, tefsir, vb. ilimler hakkında bilgiler mevcuttur. Müellifin Kûfe ekolünün önde gelen şahsiyetlerinden biri olmasından ötürü, eserde Kûfe mektebinin görüşleri

¹³¹ Johannes Pedersen, *a.g.e.*, s. 28.

doğrultusunda sunulmuş nahiv meseleleri ağırlıklı bir şekilde yer almaktadır. Aynı zamanda Basra mektebinin de görüşlerini yer vermekle birlikte, eser Kûfe mektebinin nahivle ilgili görüşlerinin çoğunu kapsayan orijinal kaynaklardan biridir. *Mecâlisu Sa'leb*, Abdusselâm Muhammed Hârûn tarafından tahkik edilerek 1948 yılında Kahire'de neşredilmiş, 1956 yılında aynı neşrin ikinci baskısı yapılmıştır.

- 6) ***Emâlî el-Yezîdî*** (الأمالي اليزيدي), (Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Abbâs b. Muhammed İbni Ebû Muhammed Yahyâ İbni Mubarak el-Yezîdî, ö.310 H./923); Ayet (1), Hadis (1), Şiirleri (95), Mersiye (Ağıt) (25), ve açıklamalar (37) konulu. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Abbâs b. Muhammed İbni Ebû Muhammed Yahyâ İbni Mubarak el-Yezîdî tarafından telif edilen eser, mersiye şiirlerini, tarihi olayları, edebiyat ve dille ilgili mevzuları, atasözlerini ve hikmetli sözleri ihtiva etmektedir. Eser, el-Habîb Abdullah b. Ahmed el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî tarafından 1329/1911 yılında Hayraabad'ta neşredilmiş, daha sonra Beyrut ve Kâhire'de tarihsiz olarak ofset baskısı yapılmıştır.
- 7) ***İ'râbu't-Kurân*** (إعراب القرآن), (İbrâhîm b. Seyrî, ö. 311 H./924); Arap dili ve edebiyatın âlimi, müfessir Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâcî el-Bağdadî tarafından telif edilen *İ'râbu'l-Kur'an*, bu alandaki ilk eserlerden olup ez-Zeccâcî Kurân'da geçen ve irabı gerektiren konuları 89 babda ele almıştır. Konuların işlenişi ve sıralanışı hususunda bir tertip gözetilmemiş, eserde her bab altında bir konu işlenmiştir. Eser İbrâhîm el-Ebyârî tarafından (I-III, Kahire-Beyrut, 1402/1982) neşredilmiştir ¹³².

¹³² Emrullah, İşler. "Zeccâc", DİA, c. XLIV, 173, Demirayak, Kenan. *a.g.e.*, s. 419; Bkz. *el-Fihrist*, s. 6, 58, 65 ve 86.

- 8) *Ta'lik min Emâlî İbni Dureyd* (ابن دريد), (Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî, ö. 321 H./933). Eser Açıklamalar (95) ve Şiirler (161) konuludur. Yukarıda bahs edilen el-Emâlî türü eserlerden biri olan İbn Dureyd'in bu kitabı, *Ta'lik min Emâlî İbn Dureyd* adıyla 1404/1984 yılında Kuveyt'te neşredilmiştir.
- 9) *Emâlî İbni İshâk* (أمالى ابن اسحاق) (İbrâhîm b. Abdus-Samad el-Hâşimî, ö. 325 H./937); Hadis (103) ve Kitap Kaynakları (59) konuludur.
- 10) *Meclis min Emâlî İbni'l-Anbâr* (مجلس من أمالى ابن الأنبار) (Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Başâr b. el-Hasan b. Beyân b. Semâ b. Ferût b. Katan b. De'âmat en-Nehiv el-Enbârî, ö. 328/350 H./ 939/962). Hadis (2), Kâfiyeler (18), Bilgiciler (47), Yerler (4) ve Notlar (42). Ebû Bekr İbni'l-Enbârî aslı adı Tam künyesi Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Başâr b. el-Hasan b. Beyân b. Semâ b. Ferût b. Katan b. De'âmat en-Nehiv el-Enbârî olup, 11 ya da 18 Recep 271 tarihinde (Miladi, 9 Ocak 885) Bağdat yakınlarındaki Enbâr'da doğmuştur. İlmî çalışmalarını daha çok Bağdat'ta sürdürdüğü için Bağdâdî nisbesiyle anılır. İbni'l-Enbârî, babası Kâsım b. Muhammed el-Enbârî ile birlikte daha küçük yaşlardayken Bağdat'a gitmiştir. Başta dönemin Kûfe dil okulu baş hocası Sa'leb olmak üzere İsmail b. İshak el-Cehdamî ve Ahmed b. Heysem el-Bezzâz gibi devrin büyük âlimlerinden dil, edebiyat, lügat, nahiv, şiir, kıraat, tefsir ve hadis dersleri almıştır¹³³. Ebu Bekr b. el-Enbârî'nin (ö.939) Hz. Peygamber'le ilgili 45.000 sayfa rivayeti ezberden imlâ ettiği ve kendi ifadesine göre on üç sandıklık kitabı ezberinden okuyabildiği söylenmektedir¹³⁴.

¹³³ Başâr, Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b., *a.g.e.*, s. 5-10.

¹³⁴ Yâkut, *İrşâd*, c. VII, s. 73 vd., 76; Johannes Pedersen, *a.g.e.*, (İngilizce) s. 27 ve *a.g.e.*, (Türkçe) s. 17.

11) **Emâlî ez-Zeccâcî** (أمالى الزجّاجى), (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, ö. 340 H./952). Tefsîr (7), Hadis (6), Açıklamalar (57), Şiirler (121) ve Duâ (2) konulu eserdir. Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî tarafından telif edilen *el-Emâlî fi'l-muşkilâti'l-Kur'âniyye ve'l-hikem ve'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. Kur'ân Kerim'deki âyetlerin tefsiri, tarihi bilgilere vb. yanı sıra şiir ve nesir örnekleri ihtiva eden bir ahbâr mecmuası olup edebiyat kitabı mahiyeti arz eder. Eserde konular dağınık bir şekilde işlenmiştir. Bunun nedeni eserin, müellifin ilim meclislerinde talebelerine dikte ettirdiği ders notlarından oluşması ve her derste ayrı ayrı konuların ele alınmış olmasıdır. Eser bilhassa şiir metinleri açısından zengindir. *el-Emâlî'nin el-Emâlî'l-Kubrâ*, *el-Emâlî'l-Vustâ* ve *el-Emâlî's-Suğrâ* olmak üzere birden fazla nüshasının bulunduğu ve Ahmed b. el-Emîn eş-Şinkîti tarafından 1324 yılında Mısır'da neşredilen *el-Emâlî'nin el-Emâlî's-Suğrâ* olabileceği belirtilmektedir. *el-Emâlî* Muhammed 'Abdusselâm Hârûn tarafından tahkik edilerek 1382/1963 yılında Kâhire'de neşredilmiş, 1983 ve 1987 yılında Beyrut'ta ofset olarak basılmıştır.

12) **Kitâbu'l-Emâlî** (كتاب الأمالى), (Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsim b. 'Aydûn b. Hârûn b. İsâ b. Muhammed b. Salmân, ö. 356 H./967). Tefsîr (12), Hadis (11), Açıklamalar (90), Şiirler (221) ve Hutbe (6) konulu ve Alî el-Kâlî'nin Kurtuba'da, perşembe günleri *Câmi'atu'z-Zehrâ*'da talabelere verdiği konferanları (ders notlarını) daha sonra bir araya getirmek suretiyle telif ettiği bir eserdir. Eserdeki konu tertipsizliği ve bazı hususlarda istidrata yer verilmesi, esere bir kitap telif etmek amacıyla başlanmadığını göstermektedir. el-Kâlî bu eserinde şiir, nesir, ahbâr ve nevâirden seçmeleri derlemiş, dil ile ilgili hususlara da yer vererek adı geçen konularda açıklamaları yapmıştır. Eserde

belli bir metot yoktur ve konular yazım esnasında oluşan şartlara ve talebelerin sorularına bağlı olarak serdedilmiştir. el-Kâfî bu eserine bir de *Zeylu'l-Emâlî ve'n-Nevâdir* adlı bir zeyl yazmıştır. Doğuda ve batıda büyük ilgi gören el-Emâlî bazı âlimlerce tenkit edilmiş ve Endelüslü 'Abdullah b. Abdilazîz el-Bekrî (ö. 487/1094) el-Kâfî'nin yanlışlarını ele aldığı *et-Tenbîh 'alâ evhâmi Ebû 'Alî el-Kâfî fî emâlih* adlı bir eser, el-Emâlî'yi şerhettiği *el-Le'âlî fî şerhi Emâlî'l-Kâfî* adlı başka bir eser telif etmiş olup sonuncusu 'Abdulaziz el-Meymenî tarafından *Sımtu'l-Le'âlî fî şerhi Emâlî'l-Kâfî* adıyla 1354 yılında Kâhire'de neşredilmiştir. el-Emâlî ilk kez 1324 yılında Bulak'ta iki cilt olarak basılmış, F. Krenkow ve A. Bevan, eserde şiirleri nakledilen şairlerle kafiye indeksini yapmışlardır (Leiden, 1913). Eser tahkikli olarak Muhammed Abdulcevâd el-Asmaî tarafından dört cilt iki kitap (birinci kitapta iki cilt olarak el-Emâlî, bir cilt olarak Zeyl, bir cilt olarak da el-Bekrî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri yer almaktadır) halinde 1926 yılında Kâhire'de neşredilmiştir.

13) ***Emâlî el-Merzûkî*** (أمالى المرزوقي), (Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Merzûkî, ö. 421 H./1030). Ayet (94), Hadis (18), Şiirler (324) Atasözleri (63), Kitap Kaynakları (242), Yerler ve Ülkeler (414) ve Kabileler, Milletler ve Cemaatler (206), ve Arap Kitap Müellifleri (655) konulu eserdir. el-Merzûkî'nin tarafından telif edilen eser tefsir, irab, sarf, dil, mesel ve şiir bakımından zengin metinleri ihtiva eder. Eser Yahyâ el-Cubûrî tarafından tahkik edilerek 1995 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

14) ***Emâlî el-Murtadâ*** (أمالى المرتضى), (eş-Şerîf Ebû el-Kâsim Alî b. Tâhir Ebû Ahmed el-Huseyin, ö. 436 H./1045). Tefsîr (83), Hadis (25), Şiirler (99) ve açıklamalar/anlatımlar (16) konulu eserdir. el-Murtadâ tarafından telif edilen ve

Ğuraru'l-Fevâid ve Dureru'l-Kalâid adıyla da bilinen eser 80 meclisten oluşur ve her bir meclis, genellikle bir ayet ile başlayıp müellif konu ile ilgili tarihi olayları, şiir ve nesirden oluşan metinleri serdedir. *el-Emâli* Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm tarafından 1373/1954 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

15) ***Emâli er-Rebe'î*** (أمالى الربعى) , (İsâ b. İbrâhîm er-Rebe'î, ö. Yaklaşık 462 H./1068). Hadis konulu bir eserdir. er-Rebe'î tarafından telif edilen eser, çeşitli ilmi toplantılardaki sohbet müellifin talebesi Zeyd b. el-Hasan tarafından imlası yoluyla kaleme alınmış şeklidir. Umman'da kaleme alındığı için *el-Emâli el-Ummâmiyye* adıyla da bilinen eser Hâdî Hasan Hammûdî tarafından 1413/1992 yılında Umman'da neşredilmiştir.

16) ***Emâli İbni eş-Şecerî*** (أمالى ابن الشجرى), (Ebu's-Sâdât Ziyâuddîn Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hamza el-Hâşîmî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî, ö. 542 H./1148). Âyet (1055), Tefsîr (8), Hadis (37), Târîh (9), Şiirler (1662), Atasözü (52), Arapça Dilbilgileri (3355), Dilbilimciler (1274), Yerler ve Ülkeler (179), Olaylar (17), eş-Şecerî'nin Kitap Kaynakları (751), eş-Şecerî'nin Önemli ve Tenbihli Notları (53), ve Öğrenme Kategorileri/Bölümleri (29) ihtiva eden bir eserdir. eş-Şecerî tarafından telif edilen eser, her biri risale şeklindeki seksen dört meclisten meydana gelmekte, müellife yöneltilen çeşitli sorulara müellif tarafından verilen cevaplardan oluşmaktadır. Çeşitli gramer konuları, meşhur Arap şairlerinin bazı şiirleri, aruz, kafiye, belâğat, tarih, ahbâr, tefsir ve naklettiği şiirlerde geçen şehirlere ait bilgiler ihtiva eden eserde müellif "*fası*" veya "*mesele*" başlığı altında konu dışına çıkmakta ve sorulara cevaplar vermekte, zaman zaman edebiyat ve tarihi bilgilere yer vermekte, meşhur dilcilerin konu ile ilgili görüşlerini aktarmakta, sonunda da kendi görüşünü

belirtmektedir. Zeynel Âbidîn el-Mûsevî, Habib ‘Abdullâh b. Ahmed el-‘Alevî ve Abdurrahmân el-Yemânî tarafından ortak tashihlerle iki cilt olarak 1930 yılında Haydarabad’da yayımlanan eser Mahmud Muhammed et-Tanâhî tarafından tahkik edilerek üç cilt halinde, 1992 yılında Kahire’de neşredilmiştir.

- 17) ***Emâlî es-Suheylî*** (أمالي السهيلي) (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân Abdullah el-Endelus, ö. 571 H./1176); Âyet (39), Hadis (74), Atasözler (4), Şiirler (15), Beyitler (28), Aruz (8), *en-Nahvu’l-vâdih* ve Belgeleri (57), Dilbilimciler (98), Ülkeler (12), Kimliksiz (29) ve Kitap Kaynakları (67) konulu bir eserdir. Endeluslü âlim Ebu’l-Kâsim ‘Abdurrahman b. ‘Abdillâh es-Suheylî tarafından telif edilen eser İbrâhim b. Yûsuf esl-Vehrâni (ö. 596/1185) tarafından nahiv, dil, hadis ve fıkıh alanında yönetilen sorulara es-Suheylî tarafından verilen ve el-Vehrânî’ye imlâ ettirilen cevaplardan müteşekkil bir dil kitabıdır. Eserde *el-Mes’ele* başlığı altında başlıca beş konu ele alınmakta olup birinci mesele gayr-i munsarif isimler, ikinci mesele teşbih kâfî, üçüncü mesele (*Balâ*) ve (*Na’am*) ile cevap verme hakkındadır. Dördüncü mes’ele başlığı altında es-Suheylî tarafından hadislerdeki nahiv ve dil ile ilgili problemlere verilen 74 cevap, beşinci mes’ele başlığı altında ise es-Suheylî’nin talak ve lazım olan iman hakkında yöneltilen sorulara verdiği 79 cevap yer almaktadır. Endelus nahiv mektebinin görüşlerini de yansıtmaları bakımından dil ve nahiv açısından önem taşıyan eser Muhammed İbrâhim el-Bennâ tarafından tahkik edilerek *Emâlî’s-Suheylî fi’n-nahv ve’l-luğa ve’l-hadîs ve’l-fıkıh* adıyla 1970 yılında Mısır’da neşredilmiştir.

18) **Emâlî İbni Hâcib** (أُمَالِي ابن الحاجب), (Osmân b. ‘Amrû b. Ebû Bekr, ö. 589 H./1193). Âyet (298), Hadis (14), Şiirler (187), Atasözler (12), Dilbilimciler (74) ve Kitap Kaynakları (183) konulu bir eserdir.

19) **el-Kıftî eş-Şeybânî** (قَفْطِي الشيباني) (Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdolvâhid İbni Mûsa b. Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şeybânî, ö. 646 H./1248). Yerler veya Ülkeler (321) ve Hükemâ Tarihi (1288) konulu bir eserdir.

20) **Emâlî İbni Hacer** (أُمَالِي ابن حجر), (Hâfîz b. Hâcer el-Askalânî, ö. 852 H./1449). Hadis (177) konulu bir eserdir.

Hâfîz b. Hâcer el-Askalânî'nin *Emâlî İbni Hâcer*'nin kaynaklarına göre, başka Emâlî kitapları aşağıdaki şekilde sıralanabilir¹³⁵:

1) **Emâlî** (أُمَالِي) (Abdurrazâk b. Hamâm es-Sen'ânî ö. 211 H./826-27). (Hadis konulu eser)¹³⁶.

2) **Emâlî Mecâlis Sa'leb** (أُمَالِي ثعلب), (Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Yasâr eş-Şeybânî), ö. 291 H./904). (Kasideler parçaları konulu)¹³⁷.

3) **Emâlî** (أُمَالِي) (Ebû Y'alî Hamed b. Alî b. el-Musnâ el-Mevsûlî ö. 307 H./919-20). (Hadis konulu eser).

4) **Emâlî el-Mehâmeli** (أُمَالِي المحاملي) (Ebû Abdullah el-Huseyin b. İsmâil ed-Debî ö. 330 H./941-42). (Konusu bilinmiyor).

5) **Emâlî** (أُمَالِي) (Ebû Zafer Muhammed b. Amrû b. el-Bahtêrî er-Rezâza ö. 339 H./950-51). (Tefsir ve Hadis konulu eser).

6) **Emâlî Ebû Amrû b. Semmâk** (أُمَالِي أَبِي عمرو بن السماك) (Osmân b. Ahmed b. Abdillâh ö. 344 H./955-56). (Hadis konulu eser).

¹³⁵ Bkz. el-Askalânî, *a.g.e.*, s. 6-11.

¹³⁶ Bkz. Sezgin, *Tarih et-Turâs el-Arabî*, c. I, s. 185.

¹³⁷ Bkz. Sezgin, *a.g.e.*, c. I, s. 134, 335, 367, 370, 417, 418, 426, 171, 440, 459, 464, 465, 478; C. Brockelmann, *Târihu'l-Adab el-Arabî*, c. II, s. 213.

- 7) **Emâlî İbni'n-Necâd** (أمالي ابن النجاد) (Ebû Bekr Ahmed b. Salmân b. el-Hasan). (Hadis konulu eser)¹³⁸.
- 8) **Emâlî İbni Ma'rûf** (أمالي ابن معروف) (Ebû Muhammed Ubeydillah b. Ahmed ö. 381 H./991-992). (Hadis konulu eser).
- 9) **Emâlî el-Elâfî** (أمالي العلاف) (Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Bağdadî ö. 381 H./991-992). (Hadis konulu eser).
- 10) **Emâlî İbni Şâhîn** (أمالي ابن شاهين) (Ebû Hafas Ömer b. Ahmed ö. 385 H./995-96). (Hadis konulu eser).
- 11) **Emâlî İbni Sem'ûn el-Vâiz** (أمالي ابن سمعون الواعظ) (ö. 387 H./997-98). (Hadis konulu eser).
- 12) **Emâlî Ebû'l-Kâsım b. el-Cerâh** (أمالي أبي القاسم بن الجراح) (İsâ b. Alî b. İsâ b. Davut ö. 391 H./1000-01)¹³⁹. (Hadis konulu eser).
- 13) **Emâlî İbni Menda** (أمالي ابن منده) (Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk ö. 395 H./1004-05). (Tefsîr konulu eser).
- 14) **Emâlî ed-Dibî** (أمالي الضبي) (Ebû Abdullah el-Huseyin b. Hârûn el-Bağdadî ö. 397 H./1006-07). (Hadis konulu eser)¹⁴⁰.
- 15) **Emâlî el-Cürcânî** (أمالي الجرجاني) (Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhîm b. Zafer ö. 408 H./1017-18). (Hadis konulu eser).
- 16) **Emâlî İbni Merdüviye** (أمالي ابن مردويه) (Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ ö. 410 H./1019-20). (Hadis konulu eser).
- 17) **Emâlî Ebû Tâhir b. Mehmeş** (أمالي أبي طاهر بن محمش) (Muhammed b. Muhammed ez-Ziyâdî ö. 410 H./1019-20). (Hadis konulu eser).

¹³⁸ Bkz. Sezgin, *a.g.e.*, c.I, s. 3 ve 237.

¹³⁹ Bkz. Yâsin Muhammed es-Savas, *Mucâmî-i'l-Medrese'l-Ümriye fî Dâru'l-Kitâb ez-Zâhiriyyah bi Dimaşk-ı*, s. 592, 380, 585, 237, 190, 404, 559, 587, 632, 643, 56, 186, 156, 516, 350,

¹⁴⁰ Bkz. Leiden Koleksiyon el-Yazmasılar, 122.

- 18) *Emâlî* (أمالي) (İbni Rizkaviye ö. 412 H./1021-22). (Hadis konulu eser).
- 19) *Emâlî* (أمالي) (Ebû Feth b. Ebû Fevâris ö. 412 H./1021-22). (Hadis konulu eser).
- 20) *Emâlî İbni Abdi Küve* (أمالي ابن عبد كويه) (Ebu'l-Hasan Alî b. Yahyâ ö. 422 H./1030-31). (Risâle konulu eser).
- 21) *Emâlî Ebu'l-Kâsım el-Hürüfî* (أمالي أبو القاسم الحروفي) (Abdurrahmân b. Ubeydillah b. Abdullah el-Bağdâdî ö. 423 H./1031-32). (Hadis konulu eser).
- 22) *Emâlî* (أمالي) (İbni Başrânî ö. 430 H./1038-39). (Hadis konulu eser).
- 23) *Emâlî Ebû Muhammed el-Cevherî* (أمالي أبي محمد الجوهري) (el-Hasan b. Alî b. Muhammed b. el-Hasan ö. 454 H./1062-63). (Hadis konulu eser).
- 24) *Emâlî Ebû Zafer İbni'l-Muslima* (أمالي أبي جعفر ابن المسلمة) (Muhammed b. Ahmed b. Muhammed ö. 465 H./1072-73). (Hadis konulu eser).
- 25) *Emâlî* (أمالي) (İbni'l-Basarî ö. 474 H./1081-82). (Hadis konulu eser).
- 26) *Emâlî* (أمالي) (Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed eş-Şuçâ-î ö. 482 H./1089-90). (Hadis konulu eser).
- 27) *Emâlî* (أمالي) (Ebû'l-Fetah Nesri b. İbrâhîm el-Mukeddisî ö. 490 H./1096-97). (Fıkıh konulu eser).
- 28) *Emâlî* (أمالي) (Turâdi b. Muhammed b. Alî ez-Zeynî ö. 491 H./ 1097-98). (Hadis konulu eser).
- 29) *Emâlî* (أمالي) (Ebû Mutî-i el-Medinî-i ö. 497 H./1103-04). (Hadis konulu eser).
- 30) *Emâlî İbni'l-Hasîn* (أمالي ابن الحصين) (Hibbatullah b. Muhammed Ebu'l-Kâsım ö. 525 H./1130-31). (Hadis konulu eser).
- 31) *Emâlî Ebû Mûsâ el-Medînî* (أمالي أبي موسى المدني) (Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Ömer ö. 581 H./1185-86). (Hadis konulu eser).

- 32) *Emâlî İbni Aşâkir* (أُمالي ابن عساكر) (Ebû Muhammed b. Aşâkir el-Kâsım b. Alî b. el-Hasan b. Hibbatullah ö. 601 H./1204-05). (Hadis konulu eser).
- 33) *Emâlî İbni's-Sem'ânî* (أُمالي ابن السمعاني) (Ebû el-Muzaffer Abdurrahîm b. Abdulkerîm ö. 611 H./1214-15). (Tefsîr konulu eser)¹⁴¹.
- 34) *Emâlî* (أُمالي) (el-Halîbe el-Hâfiz b. Hacer ö. 852 H./1448-49). (Hadis konulu eser).

Diğer kaynaklara göre, el-Emâlî ve mecâlis türü eserler ise şunlardır¹⁴²:

- 1) *Mecâlis Sa'leb* (*Sa'leb*) (مجالس ثعلب (ثعلب))
- 2) *Kitâbu'l-emâlî* (*el-Yezîdî*) (كتاب الأُمالي (اليزيدي))
- 3) *el-Emâlî* (*İbn Dureyd*) (الأُمالي (ابن دريد))
- 4) *ez-Zeccâcî ve Bazı Eserleri* (الزَّجَّاجِي وبعض مؤلفته (الزَّجَّاجِي))
 - a. *el-Emâlî* (*ez-Zeccâcî*) (أُمالي الزَّجَّاجِي (الزَّجَّاجِي))
 - b. *Ahbâru Ebi'l-Kâsım ez-Zeccâcî* (أخبار أبي القاسم الزَّجَّاجِي)
 - c. *Mecâlisu'l-Ulemâ* (مجالس العلماء)
- 5) *el-Emâlî* (*Ebû Alî el-Kâfî*) (الأُمالي (أبو علي القالي))
- 6) *el-Fârisî ve Bazı Eserleri* (الفارس وبعض مؤلفته)
 - a. *el-Mesâ'ilu'l-Basriyyât* (المسائل البصرية)
 - b. *el-Mesâ'ilu'l-Askeriyyât* (المسائل العسكريّات)
 - c. *el-Mesâ'ilu's-Şirâziyyât* (المسائل الشيرازيّات)
 - d. *el-Mesâ'ilu'l-muskiletu'l-ma'rûfa bi'l-bağdâdiyyât* (المسائل المشكّلة المعروفة بالبيغدادية)
 - e. *el-Mesâ'ilu'l-Halebiyyât* (المسائل الحلبيّات)

¹⁴¹ Bkz. *el-Fihrişu's-Şâmil Li'turâsi'l-Arabî'l-İslâmî el-Mehtûtat*, s. 52.

¹⁴² Bkz. Demirayak, *a.g.e.*, s. 40-47.

f. *el-Mesâ'ilu'l-mensûra* المسائل المنثورة

g. *el-Mesâ'ilu'l-adudiyât* المسائل العضديّات

- 7) *el-Celîs ve'l-enîs (el-Mu'âfâ en-Nehrevânî)* الجليس والأنيس (المعافى النهرواني)
- 8) *el-Emâlî (el-Merzûkî)* الأمالي (المرزوقي)
- 9) *el-Emâlî (eş-Şerîf el-Murtadâ)* الأمالي (الشريف المرتضي)
- 10) *el-Emâlî (er-Rebe'î)* الأمالي (الرّبيعي)
- 11) *el-Emâlî (İbnu's-Şecerî)* الأمالي (ابن الشّجري)
- 12) *el-Emâlî'n-nahviyye (İbnu'l-Hâcib)* الأمالي النّحويّة (ابن الحاجب)
- 13) *el-İfâdât ve'l-inşâdât (eş-Şâtubî)* الإفادات والإنشادات (الشاطبي)
- 14) *Trâzu'l-mecâlis (el-Hafâcî)* طراز المجالس (الخفاجي)

İslâm topraklarında gelişen harikulâde edebi faaliyetlerin başlangıç noktası ve merkezi 'cami'ydi. İnsanlar orada yalnızca ibadet amacıyla toplanmıyor, aynı zamanda resmî duyurular yapılıyor, hukuki davalar görülüyor ve en dikkat çekeniyse entelektüel hayatın her yönü geliştiriliyordu. Eğitim, gençlerden oluşan bir halka tarafından etrafı sarılmış bulunan hocanın oturduğu camide yapılıyordu. Hoca, talebelere bir Müslümanın bilmesi gerekenleri öğretirdi; fakat burada yapılan şey yalnız eğitimden ibaret değildi. Meşhur âlimler çalışmalarında ulaştıkları sonuçları camilerde anlatarak halkla paylaşırdı. Dinleyiciler arasında genç öğrencilerin yanı sıra diğer âlimler ve eğitilmiş halk kesiminden kimseler de bulunurdu. Kültürel altyapı tüm İslâm dünyasında ortaktı. Âlimler bir tür kardeşlik cemiyetini paylaşıyor gibiydi, her birinin uzmanlık alanı farklı olsa da aralarına birbirlerine karşı muhkem ve değişmez sınırlar koymuyorlardı.

Her bir âlim tüm dallarda genel malumat sahibiydi. Bir dil âlimi aynı zamanda müfessir, mütekellim, filozof, tarihçi vb. olabilirdi. Eğitimle ilgili herkes bu evrensel bilgidен kendi nasibini alırdı. Makamlarda oturan vezirler ve diğer güç sahibi insanlar dâhil memurlar yalnızca camide ders dinlemekle yetinmiş kimseler değil, zaman zaman konuşmaya başladıklarında etraflarında bir halka teşekkül edebilecek kadar âlim olan kimselerdi. Âlimler tabiki kendi evlerinde de topluluklara hitap edebiliyor ve ders verebiliyordu. Harun Reşid'in çocuklarının özel hocalığını Kisâ' den sonra devralan Ahmer (ö. 810) derslerini kendi evinde veriyordu. Diğer bir örnek ise, 10. yy'dan itibaren el-Ezher Câmiinde çocuklar için Kur'ân-ı Kerim okuma kursları verilmiş ve halde de verilmektedir. Akşam namazı vaktinden sonra eğitim vermek İslam'da bir gelenektir. Eğitim esnasında talebelere çıkan uğultular hayli gürültülü olup denizdeki dalgaların sesini andırır. Kur'ân-ı Kerim dışında hadis, fıkıh, tefsir, nahv, sarf, Arap dili ve edebiyatı eğitimleri de el-Emâli ya da "mecâlis sistem" ile verilmistir. Nitekim Arap dili ve edebiyatındaki meşhur bir dilbilimci, gramerci ve el-Emâlî kaleme alan Sa'leb (ö. 904) bir arkadaşına şöyle der: *"İbrâhim el-Harbî'nin dil üzerine düzenlediği emâlileri/meclisleri elli yıldır hiç kaçırmadım"*¹⁴³. el-Emâlî hocalarının eğitimleri bir usule dayanır. Bundan dolayı bu metotta talebelerin öğrendiklerini yazması ya da not tutması oldukça önemlidir ve bu yüzden özellikle eski dönemlerde yapılan tarihi câmilerdeki el-Emâlî kitaplarının yazımı ve intikali bu şekilde sağlanmıştır. Eğitim oluşunun dışında, el-Emâlî ayrıca müslümanların geleneğinde sosyal toplantılardan biridir. Şifahi aktarım yolu nesirde de takip edilmiştir. Eserler, genellikle camide insanlara okunup imlâ ettirilmek suretiyle yayımlanmıştır. İlk devir Müslümanları, bir eserin topluma duyurulmasının

¹⁴³ Pedersen, *a.g.e.*, s. 36

ve daha geniş bir halkanın önüne getirilmesinin yolu olarak yalnızca bunu görürlerdi. Emevîler devrinde (661-750) ravi sahibi olmayı sürdüren şairler de çalışmalarını camilerde duyurmuşlardır. Onuncu yüzyıl başlarından ikinci derece şairlerden biri, çalışmalarından birini Kûfe Mescidi'nde oturup imlâ ettiğini “İnsanlar benden yazdılar” diyerek anlatmaktadır.¹⁴⁴

Büyük bir Arap tarihçisi olarak İbni'l-Kıftî adlı bir isim telif edildiği çağdan itibaren büyük bir şöhrete kavuşan el-Emâlî'nin, konusunda yazılmış kitapların en mükemmeli ve en faydalısı olduğunu söylemektedir. İbn Haldûn da hocalarının, edebiyat bilgilere dair İbni Kuteybe'nin *Edebü'l-Kâtib*'i, Müberrid'in *el-Kâmil*'i, Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ile Ebû Ali el-Kâfî'nin *en-Nevâdir*'i (*el-Emâlî*) olmak üzere dört temel eser kabul ettiklerini, diğerlerinin bunlara tâbi olduğunu söylediklerini nakletmektedir. *el-Emâlî*'deki metinler ve açıklamaları ile garîb kelimeler ve anlaşılması zor ifadeler için yapılan izahlar, manzum ve mensur metinlerin seçiminde gösterilen başarı, Ebû Ali'nin edebi zevk bakımından benzeri az bulunur dилcilerden biri olduğunu gösterir¹⁴⁵.

Yukardaki Emâlîleri yazan âlimler, el-Emâlî kitaplarından en önemlilerini yazmışlardır. Bununla birlikte el-Emâlî âlimlerinden bazıları özellikle Arap dili ve edebiyatı için çok önemlidir. Buna bir kaç örnek vermek gerekirse el-Câhiz, İbn Kuteybe, Müberrid el-Kâmil, İbn Hâcib, İbnü'l-Kıftî, İbn Haldûn, vd. İslâm ve Arap dili ve edebiyatı hakkında çok kıymetli bilgiler vermişlerdir. Hatta İbn Haldûn, İbnü'l-Kıftî'nin telif edildiği çağdan itibaren büyük bir şöhrete kavuşan el-Emâlîsinin, konusunda yazılmış kitapların en mükemmeli ve en faydalısı olduğunu söylemektedir. İbn Haldûn hocalarının, edebiyat bilgilere dair İbn Kuteybe'nin

¹⁴⁴ Pedersen, *a.g.e.*, s. 38 ve Yâkût, *İrşâd*, c. V, s. 239. (Konusu bilinmiyor)

¹⁴⁵ Türkiye Diyanet Vakfı, s.72.

Edebu'l-Kâtib'i, Muberrid'in *el-Kâmil*'i, el-Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i ile Ebû Ali el-Kâlî'nin *en-Nevâdir (el-Emâlî)* olmak üzere dört temel eser kabul ettiklerini, diğerlerinin bunlara tâbi olduğunu söylediklerini nakletmektedir¹⁴⁶. el-Emâlî'nin kitapları incelendiğinde, el-Emâlî'nin eğitim ve öğrenim sistemlerinde birleştirilmiş olduğu görülür; çünkü el-Câhiz'in talebesi İbn Kuteybe ve İbn Kuteybe'nin en ünlü talebelerinden biri olan Ali el-Kâlî, Muberrid el-Kâmil ve Sa'lebi Arap dili ve edebiyatı üzerine birlikte eğitim almışlardır. el-Muberrid ile Sa'leb, aynı asırda yaşamış iki büyük edebiyatçı ve dil âlimidir¹⁴⁷. el-Muberrid aralarındaki çekişmeye rağmen Sa'leb'i övmüş ve "Kufelilerin en âlimi Sa'lebi'dir" demiştir. Kendisine el-Ferra (ö. 761/822) hatırlatıldığında, "O, Sa'leb'in onda biri dahi olamaz" demiştir¹⁴⁸. el-Muberrid "*Şerhu'l-Lamiyeti'l-Arab*" adlı eserinde Sa'leb'den ilim aldığını söyler. Sa'leb de el-Muberrid'i ölümünden sonra şu beyitlerle övmüştür¹⁴⁹:

وليدھين اثر الميرد ثعلب	ذهب الميرد وانقضت أيامه
وياقي النصف منه سيحرب	بيت من الآداب أضحى نصفه حربا
شرب الميرد عن قريب	فتزودوا من ثعلب فبكأس ما
	يشرب
ان كانت الأنفاس تكتب	أوصيكم أن تكتبوا أنفاسه

*Muberrid gitti, ömrü son buldu, onun peşinden Sa'leb de gidecektir,
Edebiyat sarayının yarısı harap oldu, diğer yarısı da harap olacaktır,
Sa'leb'in ilminden almaya çalışın, pek yakında Muberrid'in içtiği kaseden o da
içecektir,*

¹⁴⁶ Turan, Dursun, İbn Haldun *Mukaddime*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014. s. 551; el-Meûr, Halî. *Edebu'l-Kâtib* girişinde, Dâru'l-İlmiyyah, Beyrut tsz.; İA, s.72

¹⁴⁷ Ebu'l-Abbâs Şamsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr İbni Hallikan, *Vifâyatu'l-A'ayân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Dâru's-Sâdir, Beyrût 1978, c. IV, s. 314

¹⁴⁸ Muberrid, el-İmâm Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîdî. *el-Muktadab*, c. I, 30; İbn Hallikan, *a.g.e.* c. IV, s. 314

¹⁴⁹ Muberrid, *a.g.e.*, c. I, s. 30

*Size tavsiyem, onun nefeslerini dahi yazınız, şayet nefeslerin yazılması mümkün ise*¹⁵⁰.

3.2 Yüzyıllara Göre Emâlî kitapları

Kaynaklar incelendiğinde ilk el-Emâlî kitabının Leys b. Sa'ad (ö. 175/791)'e ait hadis konulu bir Emâlî kitabı olduğu görülmektedir. Daha sonra bu konulara ilaveten fıkıh, tefsir, dil, dilbilgisi, hutbe, dua, atasözü, şiir, hikâye ve bunların şerhlerini içeren konularda da el-Emâlî kitaplarının yazıldığı görülmektedir.

Genel olarak el-Emâlî kitaplarına bakıldığında, yüzyıllara göre konu dağılımı ve kaynaklar aşağıdaki şekildedir.

3.2.1 7. Yüzyıl

1. Meclis min Fevâid (Leys b. Sa'ad Abdurrahman el-Fahimi el-Misrî Mevlâ Hâlid b. Sâbit b. Zâ'in, ö. 175/791) Hadis konulu. Tebe-i tâbîfnin ve evliyânın büyüklerinden, Mısır'da yetişen meşhûr hadîs ve fıkıh âlimlerinden. Adı, Leys bin Sa'd bin Abdurrahman el-Fehmî, künyesi Ebu'l-Hâris'tir. Âilesi İran'ın İsfahan şehrinde olup 772 (H.94) yılında Mısır'ın Kalkaşen kazasında doğdu. Mısır ve Hicaz âlimlerinden ilim tahsil edip, Mısır'da hadîs ve fıkıh tedrisâtıyla meşgûl oldu. Bu ilimlerde, zamanının en üstünlerinden idi. O, fakîh bir zât olup, arapça nahv bilgisine sâhipti. 791 (H.175) yılında vefât etti. Aşağıda Leys b. Sa'ad'ın el-Emâlî örneği yer almaktadır.

¹⁵⁰ İbni Hallikan, *a.g.e.*, c. IV, s. 319 & Muberrid, *a.g.e.*, c. I, s. 30.

١- أخبرنا أبو الفتح قال أنا أحمد ثنا أحمد ثنا ابن بكير قال حدثني الليث عن خالد بن يزيد عن سعيد بن أبي هلال عن يزيد بن أسلم عن عبد الرحمن بن عطاء أخبره أن رجلاً من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم من بني سلمة قال بينا نحن يوماً مع رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا شق قميصه حتى منه فقلنا يا رسول الله ما شأنك قال واعدت اليوم الهدى ولم أشعر.

Bize Ebu'l-Feth dedi ki bize Ahmed haber verdi o da bize Ahmed anlattı o da bize İbni Bekr anlattı dedi ki bana Leys rivayet etti o da Halid b. Yezit'ten, o da Ebi Hilal'den, o da Yezid b. Eslem, o da Abdurrahman b. 'Ata'dan rivayet etti, ona Resullullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabından olup Beni Seleme'den birinin şöyle dediğini rivayet etti: Bir gün Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber iken gömleğini yırttı (ve o kadar yırttı ki) vücudu gömleğinden çıktı, bunun üzerine "Sana ne oldu ya Resulullah?" dedik, buyurdular ki: "Bugün kurbanlık vermeye söz verdim de hatırlama (yıp yerine getireme) dim"¹⁵¹.

٢- أخبرنا أبو الفتح قال أنا أحمد ابن خلاد ثنا أحمد بن إبراهيم قال ثنا ابن بكير قال حدثني الليث عن خالد سعيد بن أبي هلال عن زيد بن أسلم أن مخيراً أخبره أنه دخل على رأس الجالوت وهو يقرأ التوراة فبكى قال مررت بحرف فأبكاني (يا بني إسرائيل اني كنت أحبكم فلما عصيتموا بي أبغضتكم).

Bize Ebu'l-Feth haber verdi, dedi ki bize Ahmed b. Hallad anlattı (dedi ki) bize Ahmed b. İbrahim anlattı dedi ki bize İbnu Bekr anlattı, dedi ki bana el-Leys anlattı, o da Said b. Ebi Hilal'den, o da Zeyd b. Eslem'den rivayet etti, ona birisi Hz. Câlut'un yanına gelirken Tevrat okuyarak ağladığını ve şöyle dediğini rivayet etti:

¹⁵¹ Leys b. Sa'ad, a.g.e., s. 43-44.

*Ben bir harf/söz okudum ki bu söz beni ağlattı: (Ey İsrailoğulları ben sizi seviyordum; fakat bana ihanet ettiniz, bundan dolayı size kızdım)*¹⁵².

2. *el-Emâlî el-İmâm/el-Emâlî fi'l-Fıkıh* (Ebû Yûsuf Yaküb b. İbrâhîm el-Ensârî el-Haneffî, ö 183 H./799-800); Fıkıh konulu.

3.2.2 8. Yüzyıl

1. *Emâlî İbni el-Bâgandî*, (Ebû Bekr Muhammed b. Süleymân el-Bâgandî, ö. 243 H./896); 85 Hadis konulu. İbn el-Bâgandî ile tanınmıştır, bir hadîs hâfizi/ezberleyen. Kufe, Şâm, Mısır ve Basra gibi diğer ülke ve şehirlere gidip eğitim almıştır. Sonrasında Bağdat'ta kalarak bazı rivayetlere göre 312/925'te vefat etmiştir. İbn el-Bâgandî hadîslerin pek çoğunu ezberlemiştir. İbni'l Hatîp'in dediğine göre bu yüzden çok önemli bir âlim olmuştur. Onun ünlü hocaları Ebû Naîm el-Fadl b. Dakîn ve'l-Hamîd ve Kabîsah b. Akbah'dır. En ünlü talebeleri ise Ebû Davut es-Sicistânî ve Ebu Bekr el-Bâgandî'dir (oğlu). İbn el-Bâgandî'nin en tanınan kitabı *el-Emâlî el-Bâgandî*'dir. Kitapta altı mecalis yazılmıştır, Kitap, Kurtuba Müessisi, Endelus Şehri'nde 1997 (1417) yılında yayımlanmıştır. el-Bâgandî'nin el-Emâlî örneği aşağıda yer almaktadır.

١- حدثنا محمد بن موسى بن أبي نعيم، ثنا وهيب بن خالد، ثنا أبو واقد شيخ من بني ليث، عن نافع، عن ابن عمر

قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من حضر اماما فليقل خيرا أو ليصمت.

1- Bize Muhammed b. Musa b. Ebi Nuaym anlattı, dedi ki bize Vehib b. Halid anlattı, dedi ki bize Beni Leys'ten Ebu Vakid anlattı, o da Nafi'den, o da İbn Ömer'den

¹⁵² Leys b. Sa'ad, *a.g.e.*, s. 55-56.

rivayet etti, dedi ki: Resullullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: İmam huzuruna gelen ya hayırla konuşsun ya da sussun¹⁵³.

۲- حدثنا أبو عمر الحوضي، ثنا شعبة بن الحجاج عن موسى بن أنس عن أنس بن مالك قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : (لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلا، والبكيتم كثيرا).

2- Bize Ebu Ömer el-Havzi haber verdi, dedi ki bize Şube b. el-Haccâc anlattı, o da Musa b. Enes'ten, o da Enes b. Malik'ten rivayet etti ki : Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdular: “Şayet benim bildiğimi bilmiş olsaydınız, az güler, çok ağlardınız”¹⁵⁴

2. el-Beyân ve't-Tebyîn, (el-Câhiz Ebû Osmân ‘Amrû b. Bahri el-Câhiz, ö.h. 255 /869); Beyân ve el-Belâgat. Kimi vakit Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî olarak da anılmıştır. Hicri 150-160 (m. 767-777) yılları arasında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. İlk kaynaklara dayanarak hayat öyküsünü yazan Sendübi'ye göre dedesi Mahbûb deve çobanı bir zenci idi. Buna göre el-Câhiz zenci bir Arap olmalıdır. “Câhiz” lakabı kendisine patlak gözlü olmasından dolayı verilmiştir. Küçük yaştan itibaren ilim öğrenmeye karşı şiddetli bir arzusu olan el-Câhiz'in gençliğinde, en parlak devrini yaşayan Basra'da çok canlı bir ilim ve kültür hayatı vardır. Halîl b. Ahmed, Sibeveyh, Ahfeş, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsenna, Ebû Zeyd el-Ensârî, Asmâî gibi birçok büyük âlim Basra'da bulunmaktaydı. el-Câhiz bu âlimlerin derslerine devam ederek gramer, şiir, tarih ve edebiyat öğrendi, bir yandan da geçimini sağlamak için ticaretle uğraştı. Bu arada Basra câmindeki ilmi ve edebi meclislerle, Basra panayırının kurulduğu, çöl Araplarının geldiği, şâirlerin ve

¹⁵³ el-Bâğandî, a.g.e., s. 23.

¹⁵⁴ el-Bâğandî, a.g.e., s. 32.

hâtiplerin şiirlerini ve hutbelerini okudukları Mirbed'e devam etti. Fâsih Arapça'yı onlardan öğrendi ayrıca kelimcilerin, çeşitli mezhep mensuplarının, müslümanlarla diğer dinlere mensup olanların ve Şuubiyye'nin aralarında tartıştıkları meseleleri dinledi. Âlimlerin ve ediplerin meclislerine katılmak için Kufe'ye Bağdat'a kadar gitmiştir. el-Câhiz'in el-Emâlî örneği aşağıda yer almaktadır.

باب

من الخطب القصار من خطب السلف، ومواعظ النساك، وتأديب من تأديب العلماء

۱- قال رجل لأبي هريرة النحوي : أريد أن أتعلم العلم وأخاف أن أضيعه. فقال : (كفى بترك العلم إضاعة). وسمع الأحنف رجلا يقول : (التعلم في الصغر كالنقش في الحجر), فقال الأحنف : (الكبير أكبر عقلا, ولكنه أشغل قلبا).

Bab

Geçmişlerin hutblerinden kısa hutbeler, Dindarların vaazleri ve âlimlerin

edebinden edeplenme.

1- Bir adam Ebu Hureyre en-Nehavi'ye: “İlm öğrenmek istiyorum ama onu kaybetmekten de endişe ediyorum. Bunun üzerine: “İlmi (öğrenmeyi) bırakmak onu kaybetmek olarak yeter” dedi. el-Ahnef birinin şöyle dediğini işitti: “Küçük yaşlarda öğrenmek taş üzerinde nakşetmek gibidir”. Bunun üzerine el-Ahnef şöyle dedi: “Yaşlı insanın akli melekeleri gelmiştir ama zihnî meşguliyetleri daha çoktur”¹⁵⁵.

3. Edebu'l-Kâtib (İbn Kuteybe) (Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, ö. 276 H./889); Dil, kâfiyeler ve şiirler. Kufe'de doğduğu için

¹⁵⁵ el-Câhiz, c. I, s. 257.

Kufeli diye anılırdı. Bağdat'ta (ö. 276 H./889) yılında vefat ettiği¹⁵⁶ bir kaynakta anlatılmaktadır. Tarih, hadis, Arap dili ve edebiyatında önemli bir yeri olan İbn Kuteybe, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî ile aynı dönemde yaşamıştır¹⁵⁷. Doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bilgi olmamakla beraber 213 H./822 M. yılında Kufe'de (İbn. Nedîm, s. 115), yine aynı tarihte Bağdat'ta (Hatîb, X, 170) dünyaya geldiği bilgisi yer almaktadır. İbn Kuteybe dedesine nisbetle Kuteybe, babasının da Mervli olması sebebiyle Mervî nisbetiyle anılırdı.

4. *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb* (el-Muberrid el-Kâmil), (Ebu'l Abbâs Muhammed b. Yezîd el-M'arûf el-Muberrid, 285 H./899); Karışık konulu. Ebu'l-Abbâs el-Muberrid'in adı ve nesebi konusunda, kaynaklarda bazı farklı bilgiler vardır. Genel kabul gören bilgi şu şekildedir: Muhammed b. Yezîd b. Abdil Ekber b. Umeyr b. Hassan b. Selim b. Sa'd b. Abdillâh b. Yezîd b. Mâlik b. el-Haris b. Amir b. Abdillâh b. Bilal b. Avf b. Eslem Sumâle b. Ahcen b. Ka'b b. el-Haris b. Ka'b b. Abdillâh b. Malik b. Nasr b. el-Ezd el-Basrî'dir. Künyesi Ebu'l-Abbâs, şöhret bulduğu lâkabı ise el-Muberrid'dir¹⁵⁸. el-Muberrid kelimesindeki "ra" harfinin nasıl okunacağı birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, bu konuda çeşitli hikâye ve kıssalar öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar buradaki "ra" harfinin fethalı, yani (el-Muberrid) olduğunu iddia ederken, bazıları ise kesreli, yani (el-Muberrid) şeklinde olduğunu söylemişlerdir. "el-Muberrid" lakabı, hocası el-Mazinî'yi (ö. 249/863) takdir için söylediği "hakkı isbat edici" anlamında bir kelimedir¹⁵⁹.

5. *Emâli* (Abdurrazâk b. Hamâm es-Sen'ânî ö. 211 H./826-27); Hadis.

¹⁵⁶ İbni Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib* açıklamasında, (Tah. Ali Faûri), Dâru'l-İlmiyyah, Lubnân 1988.

¹⁵⁷ Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, Endelüs Yayınları, İstanbul. s. 57.

¹⁵⁸ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Daru's-Sâdir, Lubnan tsz. c. XIX, s. 111.

¹⁵⁹ Muberrid, *a.g.e.*, c. I, s. 11.

3.2.3 9. Yüzyıl

1. *T'alik min Emâlî İbni Dureyd*, (Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî, ö. 321 H./933); Emâlî İbn Dureyd Arapça konusu Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî bu eseri özetleyerek *Katfu'l-Varîd* adını vermiştir. 223'te (838) Basra'da doğdu. Dureyd dedesinin adı olup "dişleri olmayan" anlamındaki edred kelimesinden türetilmiştir (İbn Hallikân, IV, 328). Aslen Me'rib'de oturan Ezd kabilesinden olduğu için Ezdî nisbesiyle de anılır. Kahtân'a kadar çıkan soyunun 15. halkasını teşkil eden dedesi Mâlik b. Fehm Uman'a yerleşmiş, dedelerinden ilk müslüman olan Hamâmî, Hz. Peygamber'in vefatında Umman'dan Medine'ye gelen yetmiş kişilik heyetin içinde yer almıştır. İbn Dureyd'in amcasından sonra ilk hocası Ebû Osman el-Üşnandânî oldu. Onun *Kitâbu Me'âni's-Şi'r*'ini kendisinden rivayet etti. Dil ilimlerinde en güvendiği hocası Ebû Hâtim es-Sicistânî'dir. Ayrıca Asmaî'nin yeğeni İbn Ahi'l-Asmaî, Ebu'l-Fazl er-Riyâşî, Ebü'l-Abbâs Sa'leb, Abdullah b. Muhammed et-Tevvezî gibi birçok âlimin talebesi oldu ve kendilerinden rivayet bulundu. 257'de (871) Basra'daki Zencî ayaklamasında katliamdan kaçarak amcası Huseyin'le birlikte memleketi Uman'a gitti. Uman'da on iki yıl kaldıktan sonra İbn Umâre adasına ve daha sonra Fars eyaletine geçti. İbni Dureyd'in aşağıda el-Emâlî örneği yer almaktadır.

١- قال أبو علي : الهجر : الفحش. واللغظ : الجلبة. والتأبيه : الصوت، يقال : أبيت به تأبيها اذا صحت به.

والنحيث : المنحوت. والنضار : الذهب.

1- Ebu Ali dedi ki: الهجر : الفحش (Kötü söz veya davranış) demektir. اللغظ : الجلبة (Seslerin yükselip ve net olmamasıdır) demektir. التأبيه : الصوت (ses) anlamına

المنحوت : النحيت *denilir.* أيهت به تأييهها *gelir.* Nitekim birisine seslendiğın zaman
(oyulmuş/işlenmiş) demektir. الذهب *ise* النضار *(altın) demektir*¹⁶⁰.

٢- وعن أبي عبيدة، عن رجل من بني تميم، قال : جاء رجل من كلب يوم المرج برأس زياد بن عور والعقيل

الى مروان بن الحكم، فقال له مروان : من قتل هذا؟ فقال : أنا. فقال مروان : كذبت. قال : (المكذب أكذب)، قال

: أنا والله قتلته.

2- Ebu Ubeyde'den rivayet edildi ki, o da Beni Temim'den bir adamdan rivayet etti ve dediki: Yevmu'l Merc günü Kelb kabilesinden bir adam Ziyad b. Avr ve Akil'in başlarını Mervan b. Hakem'e getiri. Mervan ona şöyle dedi: Bunları kim öldürdü? Dedi ki: Ben. Mervan da: "Yalan söyledin" dedi. Bunun üzerine adam: (Yalanlayan adam daha yalancıdır) dedi. Dedi ki: Vallahi onu ben öldürdüm¹⁶¹.

2. **Emâlî Ebû Zafer** (Muhammed b. (el-Kâsım) el-Bahterî, ö. 343 H./954-955);

Hadis konulu.

3. **Emâlî Ebû Erûba** (el-Hâfiz Huseyin b. Muhammed es-Salmâ, ö 317 H./929-

930); (Konusu bilinmiyor).

4. **Emâlî ez-Zeccâcî fi'n-Nahv**, (İbrâhîm b. Seyrî, ö. 311 H./924); Nahiv konulu (Küçük, Orta ve Büyük). ez-Zeccâcî (ö.311/923); el-Muberrid'den sonra Basra dil mektebinin riyaseti ona geçmiştir. Önceleri Sa'leb'le buluşan ez-Zeccac, daha sonra Muberrid'den ayrılmayarak ondan ilim tahsil etmiştir (Yâkut, *a.g.e.*, I, I49).

¹⁶⁰ İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁶¹ İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 176-177.

5. *Emâlî İmâm Abdulhamîd* (Abdulhamîd b. Abdulazîz, ö. 292 H./904-905); (Konusu bilinmiyor).

6. *Emâlî el-Kâlî fi'l-Luga*, (Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsim b. 'Aydûn b. Hârûn b. İsâ b. Muhammed b. Salmân, ö. 356 H./967¹⁶²); Dilbilgisi, Tefsîr (12), Hadis (11), Açıklamalar (90) Şiirleri (221) ve Hutbe (6) konulu. 288/901 yılında o zamanlar Diyarbakır'da doğmuştur, el-Kâlî' lakabıyla tanınmıştır. Bağdat'a giderek 25 yıl burada kalmış bu yüzden el-Kâlî el-Bağdadi olarak tanınmıştır. 303/916 yılında Irak'a eğitim, dil ve edebiyatı almak için gitmiştir. Orada hadîs, dil ve edebiyat âlimleriyle görüşüp ilim tahsil etmiştir. Hadîs ilmini Ebu'l-Kâsim Abdullah b. Muhammed el-Bagavî, Abî Sa'îd el-Hasan b. Alî b. Zekerya b. Yahyâ b. Sâlih b. Âsim b. Zufâra el-'Adavî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebû Dâvut Suleymân b. el-Eş'as es-Siciytânî, Ebû Muhammed Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id, Yusuf b. Yakub el-Kâdî, Huseyin b. İsmâîl el-Mahamilî, ve kardeşi Ebû Ubeyd, Ebû Bekr b. Mücâhid el-Mukrî vd.'den öğrenmiştir. Bununla birlikte Arap Dilini ve Edebiyatını İbn Darastavayh, ez-Zeccâcî, el-Ahfâş es-Sagîr, Nektavîh, İbn Dureyd, İbn Sirâc, İbn el-Anbârî, İbn Ebû el-Azhâr, İbn Şukair, Zahdah, İbn Kuteybe vd.'den öğrenmiştir. 328/939 yılında Endelus Kralı Abdurrahmân¹⁶³ el-Kâlî'yi Endelus'e getirterek hadîs, dil ve edebiyat dersleri vermesini sağlamıştır. Ali el-Kâlî'nin Kurtuba'da, perşembe günleri *Câmi'atu'z-Zehrâ*'da talebelere verdiği konferansları (ders notlarını) daha sonra bir araya getirmek suretiyle telif ettiği bir eserdir. Eserdeki konu tertipsizliği ve bazı hususlarda istidrata yer verilmesi, esere bir kitap telif etmek amacıyla başlanmadığını göstermektedir. el-Kâlî bu eserinde şiir, nesir, ahbar ve nevâirden

¹⁶² İbni el-Faradî, el-Hâfız Ebû'l-Velîd Abdillâh b. Muhammed el-Merûf (Tah. Maruf, Başar Gavâr), *Târihu'l-Ulamâ al-Andalusi*. (تاريخ علماء الأندلس), Darul Garbil İslâmi, Tunus 2008. c. I, s. 120, no. 221.

¹⁶³ Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, girişinde.

seçmeleri derlemiş, dil ile ilgili hususlara da yer vererek adı geçen konularda açıklamalar yapmıştır. Eserde belli bir metot yoktur ve konular yazım esnasında oluşan şartlara ve talebelerin sorularına bağlı olarak serdedilmiştir.

Diğer alanlarda olduğu gibi dilbilim alanında da Endelus ileri bir noktaya taşınmıştır. Bu sağlayan pek çok ilim adamı o dönem Endeluste yaşamıştır. Nitekim dilbilim Endelus'a Ebû Alî el-Kâlî (ö. 356/966-7) tarafından getirilmiştir. Bugünkü Doğu Anadolu'da Kâlîkala şehrinden olan Ebû Alî el-Kâlî ünlü bilginlerden, özellikle Bağdatlı İbn Dureyd'den eğitim görmüştür; daha sonra Kurtuba'ya geçmiş, orada büyük camide yirmi beş yıl ders vermiştir. Bu derslerinde talebelere dikte ettirmek yoluyla dilbilim alanındaki büyük eserini oluşturmuş, eserini de bu yüzden el-Emâlî (*Dikteler*) diye adlandırmıştır. İçerik ve amaç bakımından bu eser, el-Müberred'in Kâmiline benzemektedir¹⁶⁴.

Ebû Alî el-Kâlî (356/967) *Sâhibu'l-Emâlî* (صاحب الأمالي) olarak da anılmaktadır; fakat kitap İslâm dünyasında, Arap dili ve edebiyatında hadis ve nahiv açısından önemli bir kaynak olmuştur. Bununla birlikte kitapta Arap dili ve edebiyat ile Endelus hakkında bilgiler yer almaktadır¹⁶⁵.

Umumiyetle her yaş ve sınıftan Endeluslunun ilim tahsiline önem verdiği bilinmektedir. Özellikle yüksek tahsil alanında adeta bir yarış vardı ve bunun mekânı Ulucamilerdi. Mesela *Córdoba* (Kurtuba) Ulucamii'nde çeşitli ilim halkaları mevcuttu. Hadis dersini Ebû Bekr b. Muâviye el-Kuraşî, İslam öncesi Arap dili ve edebiyatı dersini Ebû Alî el-Kâlî (ö. 356/967), nahiv yani Arap dili grameri dersini Muhammed b. Umer İbnu'l-Kûtiyye (ö. 367/977) verirken, diğer ilimler de dalında devrin en uzmanı olan hocalar tarafından veriliyordu. Burada ders alan talebelerin

¹⁶⁴ Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Kültürü*. (Terc. Prof. Dr. Rahmi Er; Prof. Dr. Azmi Yüksel), Vadi Yayınları, Ankara 2012. s. 205

¹⁶⁵ el-Faradî, *a.g.e.*, c. I, s.120, 221 numaralıdır.

sayısı ise binlerle ifade edilmekteydi. Sadece Ulucami’de değil, Kurtuba’nın diğer camilerinde ve ayrıca ülkenin bütün şehirlerinde; fakat özellikle İşbîliye (*Sevilla*), Tuleytula (*Toledo*), Belensiye (*Valencia*), Ceyyân (*Jaén*), Mâleka (*Málaga*) ve Meriye (*Almeria*) şehirlerinde hem camilerde hem de özel evler ve konaklar gibi mekânlarda eğitim faaliyetleri sürdürülmekteydi. Sistem olarak bakıldığında ise, Endelus’ta üç aşamalı bir eğitim ve öğretim sistemi vardı. Altı yaşından itibaren başlayan ve altı veya yedi yıl süren ilk dönemde diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm ve ilmihal bilgileriyle Arapça ve şiir öğretiliyor, mekân olarak da küçük mescitlerle camilere yakın evlerde bu eğitim gerçekleştiriliyordu. Yüksek aşamalardaki hocaların ücretini devlet öderken, ilk aşamalardaki hocalar devletten ücretli değilse ihtiyaçlarını talebe velileri karşılıyordu. İlk aşamayı tamamlayan talebeler dilerlerse *şüyûh* (شيوخ) denilen müderrislerin etrafında oluşan halkalara katılırlardı. Belli bir program ve süreye tabi olmayan bu halkalarda dil ve edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis, tıp, matematik, kimya gibi ilimler okutulurdu. Müderrisler ücretlerini devletten, vakıflardan ya da talebe velilerinden alırlardı. Devirlerine göre bazı farklılıklar göstermiş olmakla birlikte genel olarak Endelus’ta de geçerli olan eğitim sisteminin temelini oluşturan öğeleri maksatlarıyla birlikte şöyle sıralamak mümkündür: Öncelikli olarak kutsal metinlerin incelenmesi ve anlaşılabilmesi için okuma-yazma ve dilbilgisi; miras paylaşımının Kur’ân’a göre sağlanması için ferâiz; camilerin kiblelerinin Kâbe’ye (Mekke’ye) dönük olması ve takvimi düzenlemek için gökbilim; hastalıkların tedbirini almak ve hastalıkları tedavi etmek için ise tıp öğrenilir ve öğretilirdi. Hiç şüphesiz, bu tahsilin başka alanlarda da yararlı olacağı kabul edilirdi. Metot olarak okuma, dinleme ve yazdırma (*el-Emâlî*) uygulanırdı. Üçüncü aşamada ise uzmanlaşma başlardı. Bu da 11. yüzyıldan itibaren

açılan medreselerde veya Kayrevan, Kahire, Dimaşk (*Şâm*), Bağdad, Medine ve Mekke gibi ilim merkezlerinde gerçekleşirdi. Bu dönemin sonunda, okudukları medreselerde başarılı olan talebelere müderris olabileceklerini gösteren icazetnameler verilirdi. Hükümdar ve hâcib, vezir ve vali gibi yüksek kademelerdeki devlet adamları özel müderrisler tutarak çocuklarının eğitilmesini kendi evlerinde sağlardı.

İbn Abdulhakem'in *el-Muhtasar*'ına yazdığı şerhinin ilk nüshasına karşılık ona yüklü miktarda dinar gönderildiği bilinmektedir. Aynı şekilde memnuniyetle kitabının ilk nüshası satın alınan veya ilminden istifade edilmek için Endelus'a davet edilerek cezbedilen diğer âlimler ise şunlardır: Hakem'in babası III. Abdurrahman zamanında Maşrık'tan 330/941 yılında Endelus'a gelen ve hükümdarın himâyesinde kitaplarını telif ederken bir yandan da Endelus halkına bilgisini aktaran lisan âlimi Ebû Alî el-Kâlî (356/967), *Kudâtü Kurtuba* adlı tabakat kitabıyla meşhur olmuş Endeluslu âlim Muhammed b. Hâris el-Huşenî (ö. 361/971), *el-Muhtasar li târîhi't-Taberî* adlı eseriyle bilinen devlet kâtibi Ureyb b. Sa'd (ö. 396/980) ve *el-Maârif fi ahbâri Kûreti İlbîre* adlı kitabın müellifi Mutarrif b. İsâ el-Gassânî ile Hadis âlimi Ebû Muhammed İbrahim b. Muhammed el-Uşyalî (324/935-392/1001). Bu âlimlerden Ebû Alî el-Kâlî'nin (356/967) Endelus'a gelişi sırasında Hakem'in göstermiş olduğu nezâket, onun âlimlere olan saygısını gösteren tipik bir örnektir. Halife olan babasının yanında âdeta onun veziri gibi kendisine mesuliyet yüklenen Hakem, emrinde çalışan İbn Remâhas adlı üst düzey memuru mihmandar olarak Ebû Alî el-Kâlî'yi (356/967) karşılamak ve Kurtuba'ya kadar getirmek üzere gönderdi. Kendisi de onu Kurtuba'nın girişinde bölgenin ileri gelenleriyle birlikte karşıladı. Gösterişli bir tören kıtası eşliğinde şehir merkezine doğru beraber yürüdüler. Bu

yürüyüş esnasında törende bulunan herkes Ebû Alî el-Kâlî'ye (356/967) iltifatlar ediyor ve saygılarını sunuyordu. Kurtuba'ya yerleştikten sonraki yıllarda da halife, el-Kâlî ile yakından ilgilenmiştir. Kitap telif etmesi için sürekli onu hem madden hem de manen teşvik etmiş ve her türlü desteği vermiştir¹⁶⁶. Aşağıda el-Kâlî'nin el-Emâlî örneğinden bir kısım yer almaktadır:

۱- قال أبو زيد : ومن أمثال العرب : (لايعدم عائس وصلات) يقال ذلك للرجل الذى قد أرمل من الزاد والمال فيلقى الرجل فينال منه ثم الآخر حتى يصل الى أهله. قال : ومن أمثالهم : (ما أنت الا كابنة الجبل مهما يقل تقل) وذلك اذا تكلمت فرد عليك انسان مثل كلامك، يريد الصدى الذى يجيبك بما تتكلم به. ومن أمثال العرب : (عود يعود العنج) والعنج : الرياضة. قال : ومن أمثال العرب : (نعيم كلب فى بؤس أهله) ويقال : بنيس أهله. لغتان, يضرب مثلا للرجال يأكل مال غيره فيمسن و ينعم, وأصله أن كلبا سمن وأهزل الناس لأكل الجيف فأهله باؤسون.

I- Ebu Zeyd dedi ki: Arap atasözlerinden bir tanesi de şudur ki: (لايعدم عائس وصلات) bu atasözü yolculuk yaparken azığı ve malını yitirip sonra bir başka yolcuyla karşılaşip ondan yardım alarak gideceği yere ulaşabilene denilir. Dedi bir başka atasözü de şudur: (ما أنت الا كابنة الجبل مهما يقل تقل) eğer komuştuğunda insanlar komuştuklarıyla sana karşılık verirse sana bu atasözü söylenir. Bir başka Arap atasözü de: (عود يعود) (نعيم كلب فى بؤس أهله) demektir. Dedi ki: Bir başka Arap atasözü de: (عود يعود) veya (نعيم كلب فى بؤس أهله) şeklinde de söylenir, bu atasözü başkasının malını yiyerek kilo almış birine söylenir. Bu kullanımın asıl sebebi de bir köpek kilo almış ve insanlardan sürekli et ister, sonunda köpeğin sahibi zor duruma düşer¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Şeyban, Lütfî. *Endelus*, Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., İstanbul 2014. s. 168 ve 180.

¹⁶⁷ Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, s. 28-29.

٢- قال أبوعلی : الغمر : القدح الصغير الذي لا يروى, ومنه قيل : تغمرت من الشراب أى لم أرو. ثم

القعب وهو فوقه قليلا. والصحن : قدح عريض قصير الجدار. والجنبل : قدح ضخم خشب النحت. والوآب : القدح

المقعر, قال أبوعلی وخبرني الغالى عن أبي الحسن بن كيسان قال : سمعت بندار يقول : الوآب : الذى ليس بالكبير

والصغير, ومنه قيل : حافر وآب. والعلبة : قدح من جلود الابل. والرغد : القدح العظيم أيضا, قال الأعشى :

رب رغد هرقته ذلك اليو م وأسرى من معشر أقتال

قال أبو بكر والرثيئة : التى قد صب عليها ماء, وكذلك المرضة, قال الشاعر :

إذا شرب المرضة قال أوكى على ماء فى سقائك قد روينا

والصريف : اللبن الذى ينصرف به عن الضرع حارا.

قال وحدثنا أبو بكر بن الأنبار قال حدثنا العنزي قال حدثنا أبو خيرة قال : كنا عند أبي دواد الطيلمى وهو

يملى التفسير ولم يكن يحفظ القرآن, فقال : (اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه) فقال المستملى : ليس

هكذا القراءة, فقال : هكذا الوقف عليها.

2- *Ebû Ali dedi ki: الغمر : Fazla su taşıyamayan kadeh demektir. Bundan dolayı çok az su içenler şöyle derler (çok az su içtim). Bundan biraz büyük olana da su içenler şöyle derler (çok az su içtim). Bundan biraz büyük olana da denir. Eni geniş kenarı kısa olana da denir. Tahtadan ovulmuş büyük kadehe ise denir. Derin olan kadehe ise denir. Ebû Ala dedi ki el-Gali bana haber verdi, o da Ebu'l-Hasen b. Keysan'dan rivayet etti, dedi ki: Bendar'ın şöyle dediğini işittim: الوآب ne küçük ne de küçük bir kadehtir. Bundan dolayı şöyle*

derler: جافر وأب العلبة ise deve derilerinden yapılmış kadehtir. الرفد da büyük kadehtir.
el-A'şa şöyle dedi:

Dedi ki bize Ebû Bekr b. el-Enberi anlattı dedi ki bize el-Anzî anlattı dedi ki Ebu Hayre bize anlattı, dedi ki: Biz Ebû Davud et-Taylami ile beraber idik, o esnada o Kuran'ı Kerim'i ezberlemediği halde tefsiri imla ediyordu, dedi ki: (اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه) bunun üzerine imla ettiren kişi dedi ki: Okuyuşu böyle değildir, dedi ki: Burada durmak böyledir¹⁶⁸.

7. Mecâlisu Sa'leb, (Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Yasâr eş-Şeybânî), ö. 291 H./904); Hadis (2), Şiirler (733), Recez (179), Emsâl (63), Dil (1524), Arapça Sorunları (123), Kitap Yazıcıları (726), Kabilelik (121), Ülkeler (202) ve Kitap Kaynakları (191) konulu. 200/816 yılında doğmuştur. eş-Şeybânî adı babasından gelmiştir; ancak Selebi künyesiyle anılmıştır. Arap dilbilgileri, Lugât ve Hadîs ilimindeki Basralılar ve Kufeliler için bir hocadır; çünkü uzun yıllar onlara pek ders vermiştir. İbn A'rebû (Lugât), Salma b. 'Âsim (Nehv), Ebû Zeyid el-Ensârî (Hadîs), Ali b. el-Mugayyarah, el-Asmâ'i b. Ebû Nasr, İbn Emrû vd'den de çok ders almıştır¹⁶⁹. Talebelerinde çok vardır, en ünlü telebelerinde de şunlardır: Muhammed Abbâs el-Yezîdî, Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Abdillâh b. Musâ el-Karmânî, Ebû Bekr Ahmed b. Abbâs b. Abdullâh b. Osmân, Muhammed b. Valêd Tamîmî, Ebû Ali Ahmed b. Cafer ed-Dînûrî, vd¹⁷⁰. S'alebi'nin el-Emâlî örneğinden bir kısım aşağıda yer almaktadır.

¹⁶⁸ Ali el-Kâlî, *a.g.e.*, s. 303.

¹⁶⁹ Sa'leb, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁷⁰ Sa'leb, *a.g.e.*, s. 12.

۱- وقال أبو العباس في قوله عز وجل : (ويدعوا الإنسان بالشر دعاءه بالخير). قال : يدعو على ابنه وقرابته بالموت وهو لا

يشتهي ذلك.

وقال في قوله : (ولم يصروا على ما فعلوا وهم يعلمون) قال : يعلمون أنهم أتوا ما لا ينبغي.

1- *Ebu'l-Abbâs Yüce Allah'ın şu ayeti hakkında şöyle dedi: ويدعوا الإنسان بالشر دعاءه (إنسان، شرري de hayrı istediği gibi ister) hakkında şöyle dedi: Yani (insan) gönülden istemediği halde evlatları ve yakınlarına ölümle beddua eder. Ve ولم (Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler) ayeti hakkında da şöyle dedi: Onlar, uygun olmayan şeyler yaptıklarını biliyorlar*¹⁷¹.

8. Emâlî el-Yezîdî, (Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Abbâs b. Muhammed İbni Ebû Muhammed Yahyâ İbni Mubarak el-Yezîdî, ö.310 H./923); Ayet (1), Hadis (1), Şiirleri (95), Mersiye (Ağıt) (25), ve Açıklamalar (37) konulu. Basra'da doğmuştur, Bağdat'ta yaşamıştır. Edebiyatçı ve Kurân âlimidir aynı zamanda şâirdir ve şiirleride mevcuttur. Lugât ve Arap dili üzerine derin bilgiye sahiptir. Mısır'da 12 Cemaziyülevvel 310/923 yılında vefat etmiştir. Eserleri şunlardır: *Kitâbu'l fî Garîbu'l-Kurân*, *Kitâbu fî'n Nehvi Muhtasar*, *Kitâbu'l-Vakfi ve'l İbtidâ*, *Kitâbu İkamatu'l Lisân alâ Savâbi'l Mantık*, *Kitâbu el-Hayl*, *Kitâbu Menekibü Benî Abbâs*, *Kitâbu Ahbâru'l-Yezîdîyîn*, ve *Muhtaser fî'n Nehvi*¹⁷². el-Yezîdî'i tarafından da telif edilen eser mersiye şiirlerine, tarihi olayları, edebiyat ve dille ilgili mevzuları, atasöleri ve hikmetli sözleri ihtiva etmektedir. Kâhire ve Beyrut'ta, h. 1324 ve 1382

¹⁷¹ Sa'leb, a.g.e., s. 163

¹⁷² el-Mahfuzah, Fardah, *Kitâbu'l-Emâlî fihâ Mirâs ve eş-'Ar uhrâ ve Ahbâr ve Lugât ve geyrihâ* açıklamasında, Daru'l-Mâ'rif, İstanbul tsz.

yılında yayımlamıştır¹⁷³. Aşağıda el-Yezîdî'nin el-Emâlî örneğinden bir kısım yer almaktadır.

۱- وحديثي عمي الفضل قال حدثني عبد الواحد بن غياث أبو بحر قال حدثني حفص بن غياث النخعي

الكوفي عن الحجاج بن ارطاة عن أبي جعفر محمد بن علي عن جابر بن عبد الله الأنصاري قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يلبس برده الأحمر في العيدين والجمعة.

1- Bana Ama'l-Fazıl anlattı, o da dedi ki bana Abdulvahid b. Giyas Ebû Bahr anlattı. O da dedi ki bana Hafs b. Giyas en-Neha'i el-Kufî, o da el-Haccac b. Erta'dan, o da Ebû Cafer Muhammed b. Ali'den, o da Cabir b. Abdullah el-Ansari'den rivayet etti, dedi ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kırmızı yeleş bayramlarda ve Cuma namazlarında giyerdi.

۲- وحديثي عمي الفضل عن محمد يحيى الباهل قال حدثنا هشام بن عمار عن صدقة بن خالد بن يزيد

عن خالد بن صبيح قال دخل أبو مسلم الخولاني على معاوية وهو خليفة فقال ما اسمك قال معاوية قال انت احدوثة وقبر ان جئت بشئ فلك وان لم تأت بشئ فلا شئ لك يامعاوية انك لو عدلت على القبائل كلها ثم خفت على اصغرها.

2- Bana Ama'l-Fazıl anlattı, o da Muhammed Yahya el-Bahil'den rivayet etti, dedi ki bize Hişam b. Ammar anlattı, o da Sadaka b. Halid b. Yezid'ten, o da Halid b. Sabih'ten rivayet etti, dedi ki Ebû Muslim el-Havlânî o zamanki halife olan Muaviye'nin huzuruna çıktı ve dedi ki: ismin nedir? Dedi ki: Senin sözün gülünç bir şey getirdiyse sana verilecek şeyler var, yoksa boş elle gelersen sana hiçbir

¹⁷³ Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 20.

şey yok. (bunun üzerine dedi ki) ey Muaviye bütün kavimlere adaletli davransaydın da zayıf olana ihtiram etseydin¹⁷⁴.

9. Emâlî İbni İshâk (İbrâhîm b. Abdus-Samad el-Hâşimî, ö. 325 H./937); Hadis (103) ve Kitap Kaynakları (59) konulu. Onun künyesi Ebû İshâk'la anılmıştır¹⁷⁵. Birkaç kaynaklardan 230/845 yılında doğmuştur. Arabistan'a gidip büyük hocalardan ders almıştır. Hem Mekke'de el-Ceyleyin âlimlerinden (Huseyin b. Hasan el-Merûcî ve Abdul Cabbâr b. el-Alâ'i el-Attâr) ilim tahsil etmiştir, hem de Medine'de Ebû Mes'ab ez-Zehrî'dan pek çok hadis ve diğer bilgileri almıştır. Diğer hocaları şunlardır: Ahmed Ebû Bekr ez-Zehrî, Hasan b. Arafat, Hulâdu b. Aslama Saffâr, Said b. Abdurrahmân el-Mehcûmî, Abdul Cabbâr b. Alâ'i el-Attâr, Abdus Samad b. Mûsa el-Hâşimî vd.¹⁷⁶ Talebeleri ise şunlardır: Ebû Huseyin b. Bevvâb el-Mukrî, Ebû el-Hasan ed-Dâru Kutnî, Ebû Hafas el-Kinânî. Ebû İshâk'ın eserlerinin en önemlisi *el-Emâlî Ebû İshâk* neşredilmiştir. Diğer eserlerini de *el-Emâlî Ebû İshâk* kitabında öğrenmek mümkündür. Aşağıda Ebû İshâk'ın el-Emâlî örneğinden bir kısım yer almaktadır:

١- حدثنا ابراهيم ثنا الحسين بن الحسين المروزي، ثنا هشيم بن بشير، أنا يونس ومنصور، عن الحسن أن

سعد بن عبادة قال : (يارسول الله اني كنت أبر أمي وانما ماتت، فان تصدقت عنها أو أعتقت عنها أ ينفعها ذلك؟

قال : (نعم) قال : فمرني بصدقة. قال : (اسق الماء) قال : فنصب سعد سقايتين بالمدينة. قال الحسن : فرما سعيت

بينهما وأنا غلام.

1- Bize İbrahim anlattı, dedi ki bize el-Huseyin b. el-Huseyin el-Maruzi anlattı, dedi

ki bize Haşim b. Beşir anlattı, dedi ki bize Yunus ve Mensur haber verdi, onlar da

¹⁷⁴ el-Yezîdî, a.g.e., s. 83.

¹⁷⁵ İbn İshâk, a.g.e., c. I, s.13.

¹⁷⁶ İbn İshâk, a.g.e., c. I, s.15, 16 & 17.

el-Hasen'den Saad b. Ubade'nin şöyle dediğini rivayet ettiler: Ya Resulullah ben annemin yeminini yerine getirmesine yardım ediyordum; fakat o vefat etti, eğer onun için sadaka verirsem veya köle azat edersem ona fayda dokunur mu? Buyurdu ki: (Evet) dedi ki: O halde bana sadaka vermeyi emret. Dedi ki: (Su ver) dedi ki: Bunun üzerine o Medine'de iki sikaye (su veren vakıf) kurdu, hatta küçükken iki vakıf arasında dolaştığım anlar hala kafamdadır.

٢- حدثنا ابراهيم، ثنا - عبد الجبار بن العلاء العطاري، ثنا - سفيان بن عيينة، عن الزهري عن أبي

هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : (عليكم بهذه الحبة السوداء فان فيها شفاء من كل داء الا السام) قال :
والسام، الموت.

2- Bize İbrahim anlattı, dedi ki bize Abdul Cebbar b. Ala'ul-Attar Mekke'de anlattı, dedi ki bize Suyfan b. Uyeyne anlattı, o da Zuhri'den, o da Ebû Hureyre'den Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet etti: (Size bu Habbe-i Sevdeyi tavsiye ediyorum; çünkü onda zehir hariç her türlü hastalığa şifa vardır) (Ravi) dedi ki: zehir: ölümdür.¹⁷⁷

10. Emâlî ez-Zeccâcî, (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, ö. 340 H./952); Biyografi ve tarih kitaplarında zikredilen veriler dikkate alındığında, ez-Zeccâcî'nin nisbesinin şu şekilde beyan edildiği görülmektedir: Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, ö. 337/948-340/950), en-Nihâvendî, el-Bağdadî, en-Nehvî ve el-Luğavî. Tefsîr (7), Hadis (6), Açıklamalar (57), Şiirler (121) ve Duâ (2) konulu. Dâru'l-Cabal ve Huzistan arasında yer alan es-Saymira eyaletinde

¹⁷⁷ İbn İshâk, a.g.e., c. I, s. 30.

doğmuştur. Bağdat'a giderek büyük hocalarla buluşmuştur. Onlardan ders almıştır. İbrahim b. es-Seyrî ez-Zeccâcî'den Nahv tahsil etmiştir, diğer talebelerden akıllı ve yetenekli olduğu için ona ez-Zeccâcî ismi verilmiştir¹⁷⁸. İbrahim b. es-Seyrî ez-Zeccâcî'nin ilk hocasıdır. Bununla birlikte diğer hocaları ise şunlardır: Muhammed b. Abbâs el-Yezîdî, Ebû'l Hasan Ali b. Süleyman el-Ahfaş, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Dureyd, Ebû Abdullah İbrahim b. Muhammed b. Arafet (Neftuyah ile anılmıştır), Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî vd¹⁷⁹.

11. Emâlî (Ebû Y'alî Hamed b. Alî b. el-Müsnâ el-Mevsûlî ö. 307 H./919-20); Hadis konulu.

12. Emâlî el-Mehâmeli (Ebû Abdullah el-Huseyin b. İsmâil ed-Debû ö. 330 H./941-42); (Konusu bilinmiyor).

13. Emâlî (Ebû Zafer Muhammed b. Amrû b. el-Bahtêrî er-Rezâza ö. 339 H./950-51); Tefsir ve Hadis konulu.

14. Emâlî Ebû Amrû b. Semmâk (Osmân b. Ahmed b. Abdillâh ö. 344 H./955-56); Hadis konulu.

15. Emâlî İbni'n-Necâd (Ebû Bekr Ahmed b. Salmân b. el-Hasan); Hadis konulu¹⁸⁰.

16. Emâlî İbni Ma'rûf (Ebû Muhammed Übeydillâh b. Ahmed ö. 381 H./991-992); Hadis konulu.

17. Emâlî el-Elâfî (Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Bağdadî ö. 381 H./991-992); Hadis konulu.

18. Emâlî İbni Şâhîn (Ebû Hafas Ömer b. Ahmed ö. 385 H./995-96); Hadis konulu.

¹⁷⁸ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁷⁹ ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸⁰ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, c. I, s. 3 & 237.

19. *Emâli İbni Sem'ûn el-Vâiz* (ö. 387 H./997-98); Hadis konulu.

3.2.4 10. Yüzyıl

- 1) *Emâli Ebû Tâhir* (Muhammed b. Muhammed b. Mehmeş ez-Ziyâdî, ö. 401 H./1010-1011); Hadis konulu.
- 2) *Emâli Ebû el-Alâ-i* (Ahmed b. Abdullah el-M'arî, ö. 449 H./1057-1058); (Konusu bilinmiyor).
- 3) *Emâli Ebû Alî* (Hasan b. Alî el-Balhî, ö. 471 H./1078-1079); (Konusu bilinmiyor).
- 4) *Emâli Ebû'l-Kâsım* (Abdumelik b. Başrâni el-Bağdâdî, ö 432 H./1040-1041); Hadis konulu.
- 5) *Emâli Bedî-i Hamdânî* (Ahmed b. Huseyin, ö. 398 H./1007-1008); (Konusu bilinmiyor).
- 6) *Emâli el-Cevherî fî'l-Hadîs* (Ebû Muhammed el-Hasan b. Alî el-Hâfiz, ö. 454 H./1062-1063); Hadis konulu.
- 7) *Emâli el-İmâm Şemşü'l-'Âimet* (es-Serhesî el-Haneffî, ö 483 H./1090-1091); (Konusu bilinmiyor).
- 8) *Emâli İmâm Abdulhamîd* (Abdulhamîd b. Abdulazîz, ö. 292 H./904-905); (Konusu bilinmiyor).
- 9) *Emâli es-Sefvetu min eş-Âru'l-Arab* (Ebû Kâsım Fadîl b. Muhammed el-Basrî, ö. 444 H./1052-1053); Nahiv konulu.
- 10) *Emâli el-İşyâtı* (İmam el-Hâfiz Ebû Abdillâh el-Meruf bi'l-Hêkim en-Nisyâbûrî, ö. 405 H./1014-1015); Hadis konulu.
- 11) *Emâli Kâdı Abdulcebbâr* (ö, 415 H./1024-25); (Konusu bilinmiyor).

- 12) ***Emâli el-Kadâ-i fi'l-Hadîs*** (Ebû Abdullah Muhammed b. Selametü'-Şêfi-î, ö. 454 H./1062-63); Hadis konulu.
- 13) ***Emâli Nizamu'l-Mülk fi'l-Hadîs*** (Ebû Alî el-Huseyin (Hasan) b. Alî b. İshâk, ö. 485 H./1092-93); Hadis konulu.
- 14) ***Emâli el-Merzûkî***, (Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Merzûkî, ö. 421 H./1030); Ayet (94), Hadis (18), Şiirler (324) Atasözleri (63), Kitap Kaynakları (242), Yerler ve Ülkeler (414) ve Kabileler, Milletler ve Cemaatlar (206) ve Arap Kitap Müellifleri (655) konulu. Âlimlere göre akıllı, edebiyatçı, şair biridir. Kitaplarından sözlükler yapılmıştır. el-Merzûkî'nin doğumu tarihi bilinmemektedir. İlk hocası Ebû Ali el-Fârisî'dir. Hocasıyla birlikte Sibeveyh kitabını kaleme almıştır. İlk talebesi Saîd Bakâl'dır¹⁸¹. el-Merzûkî'nin Zilhicce 421 H./1030 yılında vefat etmiştir; fakat bir rivayete göre 13 cemaziyelahir 453 H./ 5 Temmuz 1061 yılından vefat etmiştir.
- 15) ***Emâli el-Murtadâ***, (eş-Şerîf Ebû el-Kâsim Alî b. Tâhir Ebû Ahmed el-Huseyin, ö. 436 H./1045); Tefsîr (83), Hadis (25), Şiirler (99) ve açıklamalar/anlatımlar (16) konulu. 355/966 yılında Recep ayında Bağdat'ta doğmuştur. Muhammed b. Muhammed b. Niâm (el-Mufîd olarak anılmıştır) ilk hocasıdır. er-Raddî Muhammed b. el-Huseyin adlı kardeşiyle birlikte ilim tahsil etmiştir. İlim tahsil ettiği arkadaşlarından bir kaçı şunlardır: Sahal b. Ahmed ed-Dîbâzî, Ebû Abdillâh el-Murcebânî, Ebû'l Hasan el-Cundî, Ahmed b. Muhammed b. İmrâni el-Kâtip, vd¹⁸². el-Murtadâ fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, dil bilgileri, şiir ve lugâtı onlarla birlikte çalışmıştır. İlmi açıdan kendisini çok geliştirmiştir. el-Murtadâ'nın talebeleri de vardır. En tanınan talebeleri

¹⁸¹ Yâkut el-Hamevî, *a.g.e.*, c. V, s. 35.

¹⁸² Seyyidi'l-Murtadâ. *a.g.e.*, c. I, s. 6.

şunlardır: Ebû Zafer et-Teusî, Abdulazîz b. el-Barâc, Ebû Zekeriya et-Tebrîzî, vd.

- 16) ***Emâlî er-Rebe'î***, (İsâ b. İbrâhîm er-Rebe'î, ö. Yaklaşık 462 H./1068); Hadis konulu. Bu konuda telif edilen eser, çeşitli ilmi toplantılardaki sohbetlerinin öğrencisi Zeyd b. el-Hasan tarafından imlası yoluyla kaleme alınmış şeklidir. Umman'da kaleme alındığı için *el-Emâlî el-Ummâniyye* adıyla da bilinen eser, Hâdi Hasan Hammûdî tarafından 1413/1992 yılında Umman'da neşredilmiştir.
- 17) ***Emâlî Ebu'l-Kâsım b. el-Cerâh*** (İsâ b. Alî b. İsâ b. Davut ö. 391 H./1000-01); Hadis konulu.
- 18) ***Emâlî İbni Menda*** (Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk ö. 395 H./1004-05); Tefsîr konulu.
- 19) ***Emâlî ed-Dibî*** (Ebû Abdullah el-Huseyin b. Hârûn el-Bağdadî ö. 397 H./1006-07); Hadis konulu.
- 20) ***Emâlî el-Cürcânî*** (Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhîm b. Zafer ö. 408 H./1017-18); Hadis konulu.
- 21) ***Emâlî İbni Merduviye*** (Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ ö. 410 H./1019-20); Hadis konulu.
- 22) ***Emâlî Ebû Tâhir b. Mehmeş*** (Muhammed b. Muhammed ez-Ziyâdî ö. 410 H./1019-20); Hadis konulu.
- 23) ***Emâlî*** (İbni Rizkaviye ö. 412 H./1021-22); Hadis konulu.
- 24) ***Emâlî*** (Ebû Feth b. Ebû Fevâris ö. 412 H./1021-22); Hadis konulu.
- 25) ***Emâlî İbni Abdî Küve*** (Ebu'l-Hasan Alî b. Yahyâ ö. 422 H./1030-31 M.); Risâle konulu.

- 26) **Emâli Ebu'l-Kâsım el-Hurufî** (Abdurrahmân b. Ubeydillah b. Abdullah el-Bağdâdî ö. 423 H./1031-32); Hadis konulu.
- 27) **Emâli** (İbni Başrânî ö. 430 H./1038-39); Hadis konulu.
- 28) **Emâli Ebû Muhammed el-Cevherî** (el-Hasan b. Alî b. Muhammed b. el-Hasan ö. 454 H./1062-63); Hadis konulu.
- 29) **Emâli Ebû Zafer İbni'l-Muslima** (Muhammed b. Ahmed b. Muhammed ö. 465 H./1072-73); Hadis konulu.
- 30) **Emâli** (İbni'l-Basarî ö. 474 H./1081-82); Hadis konulu.
- 31) **Emâli** (Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed eş-Şucâ-i ö. 482 H./1089-90); Hadis konulu.
- 32) **Emâli** (Ebu'l-Feth Nesri b. İbrâhîm el-Mukeddisî ö. 490 H./1096-97); Fıkıh konulu.
- 33) **Emâli** (Turâdi b. Muhammed b. Alî ez-Zeynî ö. 491 H./ 1097-98); Hadis konulu.

3.2.5 11. Yüzyıl

1. **el-Emâli el-Hamsumîat** (Imâm Ebû Sa'ad Abdulkerîm b. Muhammed es-Simânî el-Merzûkî eş-Şâfi-î (ö. 562 H./1171-1172); Hadis konulu.
2. **Emâli İbni Hâcib**, (Osmân b. 'Amrû b. Ebû Bekr, ö. 589 H./1193); Âyet (298), Hadis (14), Şiirler (187), Atasözler (12), Dilbilimciler (74) ve Kitap Kaynakları (183) konulu. İbni Hâcib'in Emâli'sinde bazı âyetlerin tefsiri ve el-müfassal el-Kâfi'ye gibi kitaplardan nahiv ile ilgili çeşitli fevâid vardı. 570'te (1175) Mısır'ın Yukarı Saîd bölgesinde Kûs'a bağlı İsnâ kasabasında doğdu. Ailesi aslen Tiflislidir. Babası, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzeddin

Mûsek es-Salâhî'nin Hâcibi idi. Bu görevinden dolayı oğlu İbnü'l-Hâcib lakabıyla anılmıştır. Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, İbnü'l-Hâcib'in babasının Hâcib olmadığı; ancak emîrlere ve devlet erkânı ile arasının iyi olduğu, küçük yaşta yetim kalan Ebû 'Amr'ın bakımını Hâciblerden biri üstlendiği için onun İbnü'l-Hâcib lakabıyla anıldığı şeklindeki bir rivayeti kaydettikten sonra bunun pek doğru olmadığını söyler. Babasıyla birlikte küçük yaşta Kâhire'ye giden İbnü'l-Hâcib, burada Muhammed b. Ömer el-Bennâ'dan dil ve edebiyat dersleri aldı. Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî'den *et-Teysîr ve eş-Sâtibiyye*'yi, Ebü'l-Fazl Bahâeddîn Muhammed b. Yûsuf el-Gaznevî'den *el-Mübhic fi'l-kirâ'âti's-semâm ve kirâ'âti'l-A'meş ve İbn Muhaysin ve ihtiyârî Halef ve'l-Yezîdî* adlı eseri. Ebu'l-Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî'den de *kirâat-i seb'ayı* okudu. Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. Ali el-Busîrî, Ebû Tâhir İsmail b. Sâlih b. Yâsin. Ebû Muhammed İbn Asâkir. Fâtima bint Sa'ad el-Hayr'dan hadis ilimlerini. Ebû Mansûr el-Ebyârî, Ebû'l-Hasan Şemseddîn Ali b. İsmâil el-Ebyârî, İbn Cubeyr, Halîl b. Saâde el-Huveyyî'den fıkıh ve fıkıh usûlü tahsil etti. İbn Nukta'dan hadis rivayet etti. İlim tahsil ettiği hocaları şunlardır: eş-Şâtibî, el-Bûseyrî, Ebû'l-Fadli el-Geznevî, Kâsım b. 'Asâkir, Ebû'l-Cevd, el-Ebyârî, Ebû'l-Hasan eş-Şêdilî. Öte yandan meşhur öğrencileri de şunlardır: el-Mundirî, İbn Mâlik, İbn Münîr, el-Kasantînî, İbn Malî, ed-Dimyâtî, el-Maliku'n Nâsir Dâvut. Aşağıda İbni Hâcib'in Emâlî örneği yer almaktadır:

املاء ٦٥

حد النعت

وقال ممليا بالقاهرة (سنة ست عشرة) على قوله : (النعت تابع يدل على معنى فى متبوعه). أورد عليه بعض الأصحاب : جاء القوم كلهم, متوهما أن (كلهم) لما كان تأكيدا أنه دال على معنى فى المتبوع وهم القوم. فقال ممليا : ان كان (كلهم) دالا على معنى فى المتبوع فليكن قولك : جاء زيد زيد, دالا على معنى فى المتبوع, وليس دالا على معنى فى المتبوع. وبيانه : أن التوهم الذى رفع يزيد الثانى ليس قائما بزيد الأول, ولم يكن موضوعا له, وإنما جاء اللبس على السامع بالنظرالى الوجود, اذ يحتمل أن يكون جاء غلامه أو غيره من المنسوبين اليه. فالمتبوع ليس التوهم قائما به البتة بل بالمخاطب, ونحن قد قيدنا وقلنا : ما دل على المعنى فى المتبوع. وكذلك قولنا : جاء القوم كلهم, لم يأت المتكلم بلفظ كلهم الا رافعا بما التوهم عن السامع لئلا يقدر أن بعضهم جاء, فليس فى المتبوع الذى هم القوم احتمال أصلا مع كلهم.

İmla 65

Naat'ın tarifi

Kahire'de 16 senesinde (İbni Hacib) imla ederek şöyle demiştir: (Naat metbuundaki manaya delalet eden tabiidir). Bazıları bu husus hakkında şöyle demişlerdir: جاء القوم كلهم "kelimesi tekid edatı vasfiyla metbuu yani "القوم" kelimesine delalet ettiği vehmini verir. (İbni Hacib) imla ederek şöyle demiştir: şayet "كلهم" kelimesi metbuuya delalet etmiş olsaydı senin "جاء زيد زيد" sözüindeki Zeyd (ikinci Zeyd) metbuu'ya (birinci Zeyd) delalet ederdi, hâlbuki durum böyle değildir. Bunun izahı şöyledir: ikinci Zeyd ile kaldırılan tevehhum

birinci Zeyd ile kaim olmaz, zaten o birinci Zeyd için getirilmemiştir. Bilakis manadaki kapalılık ortada var olan durumu görmekten gelir; çünkü Zeyd'in kölesi veya ona mensup olan birinin gelmesi de muhtemeldir. İşte Metbuu kendiliğinden tevehhum sebebi olmaz, bilakis tevehhum muhatabtan gelir. İşte böylece biz Naatı şu kayıtla tanımlıyoruz: “Metbuudaki manaya delalet eden şeydir”. Yine birisi “ جاء القوم كلهم ” sözümüzdeki “ كلهم ” kelimesini zikrederse kavmin sadece ‘bazıları’ geldiği vehmi ortadan kaldırılarak manada kapalılık kalmaz, böylece كلهم kelimesini getirilerek metbuuda yani (القوم) kelimesinde muhtemel manalar kalmaz¹⁸³.

املاء ١٣٠

اللام في (لسوف)

قال أيضا ممليا على قوله تعالى : (ويقول الانسان اذا امامت لسوف | أخرج حيا) : اللام في (لسوف)

لام تأكيد وليست لام الابتداء, لأنها لو كانت لام الابتداء لوجب أن يكون معها الابتداء. فان قيل : أقدر المبتدأ

مخذوفاً وبقي اللام داخله على الخبر, كان فاسداً من جهة أن اللام مع المبتدأ كقد مع الفعل وان مع الاسم. فكما

لا ي حذف الفعل والاسم وتبقى قد وان بعد حذفهما, فكذلك لا تبقى اللام بعد حذف الاسم التي هي له.

وأيضاً فإنه يضعف مثل : لسوف يقوم زيد, لأن المعنى حينئذ يكون : لزيد لسوف يقوم, ولا يخفى ضعفه. وأيضاً

فإنه يؤدي الى التزام اضممار لا حاجة اليه, فكان على خلاف الأصل. وممن قال : انها للابتداء, الزمخشري في

كشافه في قوله تعالى : (ولسوف يعطيك ربك فترضى). ومما يرد عليه قوله تعالى : (وان ربك ليحكم). اللام مجرد

¹⁸³ İbn Hâcib, a.g.e., s. 277-278.

التأكيد, مثلها في قولك : ان زيدا لقائم. ولا يصح أن تكون للحال, لأن المعنى على الاستقبال, ولا يمكن أن يكون ما يشعر بالحال, فثبت هذا اللام التي ذكرها للحال لا تكون له, وإنما هي لام الابتداء دخلت عليها (ان) فأخرت الى خبرها في قولك : ان زيدا لقائم, وقد صرح بذلك في مفصله, وقال (ويجوز عندنا ان زيدا لسوف يقوم. ولا يبيزه الكوفيين). ولو كانت للحال لتناقض مع سوف, وقياس مذهبه أن يمنع كالكوفيين. وقد أجازته بناء على أنه لام (ان). والله أعلم بصواب.

130 İmla

'daki Lam (لسوف)

Müellif Allahu Teâla'nın (ويقول الانسان اذا قامت لسوف | أخرج حيا) ayetini okuyarak şöyle demiştir: 'daki Lam İbtida değil Tekid Lam 'ıdır; çünkü eğer buradaki Lam İbtida Lamı olsaydı onunla beraber ibtida da gelirdi. Eğer "Ben muptedayı mahzûf olarak takdir edip Lam'ı da habere dâhil ederek bırakıyorum" denilirse, (Bilin ki) bu varsayım fasittir; çünkü Mupteda ile beraber gelen Lam, Fiil ile beraber gelen قد veyahut isimle beraber gelen ان gibidir. Nasıl ki fiil ve isim hazfedildiğinde ve ان da yerinde kalmazsa, keza ismi hazfettikten sonra da o isme ait olan Lam yerinde kalmaz. Yine لسوف يقوم زيد cümlesinde olduğu gibi (buradaki Lam'dan sonra mahzûf bir mupteda takdir edilirse) zaaf (ifade yetersizliği) meydana gelir; çünkü bu durumda cümle يقوم لزيد anlamına gelmiş olur, bu da apaçık bir zaaftır. Yine (takdir etmek) gereksiz izmara ihtiyaç doğurur, bu da aslolan kaideye muhaliftir. Lam'ın mupteda için kullanıldığını söyleyenlerden biri de Zemahşeri'dir. O Keşşaf kitabında (ولسوف يعطيك ربك فترضى) ayetini açıklarken bu görüşü savunmuştur. Onun görüşünü reddedecek delillerden

biri de Allahü Teâla'nın وان ربك ليحكم ayetidir. Buradaki Lam sadece tekid içindir, bu da tıpkı senin sözün: “ان زيدا لقائم” gibidir. Ayrıca Hal için kullanılması imkânsızdır; çünkü buradaki mana istikbal (gelecek zaman) içindir. Kaldı ki duygu ile bilinebilen bir şeyin Hal olması imkânsızdır. Böylece Hal için kullanıldığı söylenen bu Lam'ın onun için kullanılmadığı ortaya çıktı. Bilakis bu Lam ان زيدا لقائم cümlesinde olduğu gibi ibtida Lam'ıdır, bu Lam ان'nun girdiğinden dolayı haberine tahir edilir. Zaten bu konu babında anlatılmıştır. Ve dedi ki (Bize göre ان زيدا لسوف يقوم şeklindeki kullanım da caizdir ancak Kufeliler bunu caiz görmezler). Şayet bu Lam Hal için kullanılsaydı سوف ile beraber kullanıldığında tenakuz gösterirdi. Şu kadar var ki bu Lam'ın (لام ان) olduğuna binaen bu tür kullanımı caiz görmüştür. Doğrusu Allahü Teala bilir.¹⁸⁴

3. **Emâlî Ebû Abdillâh** (Salmân b. Abdillâh el-Helvânî, ö. 494 H./1100-1101); (konusu bilinmiyor).
4. **Emâlî Ebu'l-Farci** (Abdurrahman b. Ahmed, ö. 494 H./1100-1101); Fıkıh konulu.
5. **Emâlî Ebu'l-Fedli** (Muhammed b. Nâsir es-Selâmî, ö. 550 H./1155-1156); Hadis konulu.
6. **Emâlî Cârullah** (Ebu'l-Kâsım Mahmut b. Ömer ez-Zemhiserî, ö. 538 H./1143-1144); (konusu bilinmiyor).
7. **Emâlî Zurnecrî** (Bekr b. Muhammed Buhârî, ö. 512 H./1118-1119); (konusu bilinmiyor).
8. **Emâlî Zeferênî fî'l-Hadis** (İmâm Ebû Abdullâh Hasan b. Ahmed, ö. 589 H./1193); (konusu bilinmiyor).

¹⁸⁴ İbn Hâcib, a.g.e., s. 557.

9. *Emâlî es-Serhekî* (Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, ö. 518 H./1124-1125);
(konusu bilinmiyor).

10. *Emâlî el-İmâm Fahrüddîn Kâdîhânî* (Hasan b. Mansûr el-Özcendî, ö. 592
H./1195-96); Fıkıh konulu.

11. *Emâlî İbni eş-Şecerî*, (Ebû's-Sâdât Ziyâüddîn Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî, ö. 542 H./1148); Âyet (1055), Tefsîr (8), Hadis (37), Târîh (9), Şiirler (1662), Atasözü (52), Arapça Dilbilgileri (3355), Dilbilimciler (1274), Yerler ve Ülkeler (179), Olaylar (17), Eş-Şecerî'nin Kitap Kaynakları (751), Eş-Şecerî'nin Önemli ve Tenbihli Notları (53), ve Öğrenme Kategorileri/Bölümleri (29) konulu. 450 yılı Ramazan ayında (Kasım 1058) Bağdat'ta doğdu¹⁸⁵. Hz. Hasan'ın soyundandır. Kendisine niçin İbnü'ş-Şecerî denildiği konusunda kesin bilgi yoktu. Kaynaklarda bu hususta verilen bilgiler birer tahminden ibarettir. eş-Şecerî lakap olarak bir atalarından da gelmiştir, çünkü bazı rivayetten bir dedesi Medineli ve orasında bir köy eş-Şecerî adlanmıştır¹⁸⁶. Tahsinilini Bağdat'ta yapan İbnü'ş-Şecerî, Ebû'l-Muammer Yahyâ b. Tabâtabâ el-Alevî, Ali b. Faddâl el-Mücâşîî, Hatîb et-Tebrîzî, Saîd b. Ali es-Silâlî gibi âlimlerden dil ve edebiyat dersleri aldı. Ebû'l-Hasan Mübarek b. Abdulcebbâr es-Sayrâfî, Ebû Ali Muhammed b. Saîd b. Şihâb el-Kerhî el-Kâtib'den hadis okudu. Zehebî, onun Saîd b. Yahyâ el-Mevvî'nin el-Megâzî adlı eserini hocası Mübarek b. Abdulcebbâr'dan rivayet ettiğini kaydeder¹⁸⁷. Aşağıda İbni eş-Şecerî'in el-Emâlî örneğinden bir kısım yer almaktadır:

¹⁸⁵ eş-Şecerî, *a.g.e.*, s.17.

¹⁸⁶ eş-Şecerî, *a.g.e.*, s.15.

¹⁸⁷ Bkz. İslam Ansiklopedisi, c. XXI, s. 219.

١- وجه ابن الشجرى قوله تعالى : (واذا كالوهم أو وزنوهم يحسرون) على حذف اللام. قال : (معناه :

كالوهم أو وزنوهم, وأخطأ بعض التأولين فى تأويل هذا اللفظ, فزعم أن قوله : (هم) ضمير مرفوع, وكادت به الواو,

كالضمير فى قولك : خرجواهم, (فهم) على هذا التأويل عائد على (المطففين).

ويدللك على بطلان هذا القول عدم التصوير الألف بعد الواو فى (كالوهم) و (وزنوهم) ولو كان المراد

ماذهب اليه هذا التأويل, لم يكن بد من اثبات ألف بعد الواو, على مااتفقت عليه خطوط المصاحف كلها, فى نحو

(خرجوا من ديارهم) و (قالوا لى لهم) واذا ثبت بهذا فساد قوله, فالضمير الذى هو (هم) منصوب بوصول الفعل اليه,

بعد حذف اللام, وهو عائد على (الناس) فى قوله تعالى : (اذا أكتالوا على الناس) وهذا أيضا دليل على فساد قوله : ان

الضمير مرفوع, ألا ترى أن المعنى : اذا كالوا على الناس يستوفون, واذا كالوا للناس أو وزنوا للناس يحسرون).

فابن الشجرى فى هذا النص يقوى ماذهب اليه بعامل صناعى, وهو رسم المصاحف, وعامل معنوي, وهو

صحة المعنى وسلامته.

1- İbni Şeceri Allahü Tealanın (واذا كالوهم أو وزنوهم يخسرون) *ayetinde gizlenmiş Lam olduğunu ileri sürmüş ve şöyle demiştir: “Ayetin manası: أو وزنوهم أو وزنوهم dir, bazıları da bu lafzı yanlış tevil etmişlerdir. Onlar (هم) zamirinin -tıpkı خرجواهم sözünde olduğu gibi- merfuu zamir olduğunu ileri sürerler, böylece bu görüşe göre (هم) zamiri (المطففين) 'e döner.*

Bu görüşün yanlış olduğunu kanıtlayan delillerden bir tanesi de (كالوهم) ve (وزنوهم) kelimelerinde elif'in vev harfindan sonra yazılmamasıdır. Şayet ayetin anlamı (onların ileri sürdükleri) göre olsaydı (bu ayette elif yazılırdı), hâlbuki ittifak edilen mushaf hatlarına göre (bu ayette) خرجوا من ديارهم ve قالوا لى لهم ayetlerinde

olduğu gibi elif yazılmaz, böylece bu görüş fasit olmuştur. İşte anlaşılan o ki, buradaki (هم) zamiri -kendisinden önceki Lam'ın gizlenmesinin sonucu olarak-fil'in kendisiyle birleşmesiyle mensuptur. Bu zamir (إذا اکتالوا على الناس) ayetindeki (الناس) kelimesine döner. Bu da onların "zamir merfuudur" sözlerinin yanlış olduğunu kanıtlar.

Peki, şimdi yine bahsedilen ayetin إذا کالوا على الناس یستوفون, وإذا کالوا للناس أوزنوا للناس anlamına geldiğini görmez misiniz? İşte İbni Hacib bu konudaki görüşünü sinâ'i amel (resm-i mushaf) ve manevi amel (mananın doğruluğu ve sağlamlığı) üzerinde bina etmiştir¹⁸⁸.

۲- تعقیب ابن الشجرى شیخه التبریزی فی اعراب (مواهبا) من قول المتنبی :

و محل قائمة یسیل مواهبا لوکن سیلا ماوجدن مسیلا

فقال : (قال یحیی بن علی التبریزی : مواهبا منصوبة, لأنها مفعول. فقلت : لا یجوز أن تكون مفعولا, لأن

(یسیل) لا یعتدی الی مفعول به, بدلالة أنه لا ینصب المعرفة, تقول : سال الوادی رجالا, ولا تقول : سال الوادی

الرجال, وسالت الطرق خیلا, ولا تقول : سالت الطرق الخیل, فلما لزمه نصب النكرة خاصة, والمفعول یتكون معرفة

ویكون نكرة, والممیز لا یتكون الا نكرة, ثبت أن قوله : (مواهبا) ممیز, ویوضح هذالك أنك اذا أدخلت همزة النقل

على سال, تعدی الی مفعول واحد, تقول : أسال الوادی الماء المعین, فلو كان قبل النقل بالهمزة یتعدی الی مفعول,

لتعدی بعد النقل الی مفعولین.

فان قیل : ان الممیز من شأنه أن یتكون واحدا. قلنا : لعمری, ان هذا هو الأغلب, وقد یتكون جمعا, كقوله

تعالی : (قل هل نبئکم بالأخسرین أعمالا) وكقوله : (نحن أكثر أموالا وأولادا).

¹⁸⁸ eş-Şecerî, a.g.e., s. 75-76.

انتهى كلام ابن الشجرى, وقد حكاه شارح ديوان المتنبى, وأفاد أن اعراب (مواهبا) مفعول به, هو قول ابن

جنى أيضا.

ويعد : فهذه أبرز آراء ابن الشجرى الاعرابية, استخرجتها لتدل على غيرها, مما زخرت به الأملى, ومما

ينبغى التنبه له والاشارة اليه أن الهداف التعليمى الذى أخذ به ابن الشجرى نفسه, وصرّف اليه همته, قد حمله على

اجالة النظر وتقليب الفكر, فيما تمثل فى هذه الأوجه الاعرابية الكثيرة التى أوردها فى الكلمات الواحدة, مما يدل تمكنه

وتبحره فى فقه العربية, ومما يدل أيضا على أن ظاهرة التوسع الاعرابى ليست من صنيع النحاة المتأخرين, كما يظن

بعض الدارسين.

2- *İbni Şeceri'nin Mutenebbi'nin (مواهبا) sözünün irabıyla ilgili hocası Tibrîzî'ye takiben mulahazası.*

Dedi ki: Yahya b. Ali et-Tibrîzî şöyle dedi: مواهبا kelimesi mensuptur çünkü bu kelime meful konumundadır.

Ben de dedim ki: (مواهبا) kelimesi meful olamaz çünkü (يسيل) kelimesi meful bih'e ihtiyaç duyan muteaddi bir fiil değildir, bunun delili de bu fiilin herhangi bir marife ismi mensup etmemesidir. Şöyle ki رجال الوادى سال diyebildiğin halde الوادى

الوادى
سالت الطرق الخيل diyebildiğin halde سالت الطرق خيلا yine diyemezsin, رجال diyemezsin. (İşte gördüğünüz gibi) bu fiil sadece nekre isimleri mensup eder, hâlbuki meful hem marife hem de nekre olarak gelebilir, mumeyyez ise ancak nekre olarak gelir, böylece (مواهبا) kelimesinin mumeyyez oluşu ispatlanmıştır.

Bunu ispatlayan başka bir delil de: Nekil Hemzesini رجال fiiline eklediğin zaman bu fiil bir meful'e teaddi eder, böylece artık الوادى الماء المعين dersin. Şayet hemze

eklenmeden bu fiil bir mefule teeddi etseydi, eklendikten sonra 2 mefule teeddi ederdi.

Eğer: “Mumeyyezın asıl hali tekildir” denilirse, deriz ki: “Vallahi, bu onun çoğu zamanki halidir, fakat bazen cem olarak da gelir, nitekim ayeti kerimede şöyle buyurulur: (قل هل ننبكم بالأخسرين أعمالا), yine başka bir ayeti kerimede şöyle buyurulur: (نحن أكثر أموالا و أولادا).

İbni Şeceri'nin sözü burada bitiyor. O sözü Mutenebbi'nin divanının şarihi rivayet etti ve (مواهبا) kelimesinin irabı meful bih olduğunu ifade etti, ayrıca bu aynı zaman da İbni Cinni'nin sözüdür.

İşte bu da İbni Şeceri'nin irabla ilgili en bariz görüşleridir ki yazar bu görüşleri Ameli kitabının diğer kitaplardan üstün yönünü ortaya çıkarmak için ileri sürmüştür. Dikkat edilmesi gereken meselelerden bir tanesi de şu: İbni Şeceri'nin çok uğraştığı ve önem verdiği öğretimin amacı onun birkaç kelimeyle anlattığı birçok i'rab meseleleri üzerinde durmasına sebep olmuştur. Ki bu onun Arapça'da geniş bilgiye sahip olduğunu gösterdiği gibi Arapça'daki İ'rabla ilgili konulara hâkimiyetin bazılarının zannetiğinin tersine- son dönem Nahiv âlimlerine ait olmadığını da gösterir¹⁸⁹.

12. Emâlî es-Suheylî, (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân Abdullah el-Endelus, ö. 571 H./1176); Âyet (39), Hadis (74), Atasözleri (4), Şiirleri (15), Beyitler (28), Aruz (8), *En-Nahvu'l-vazıh* ve Belgeri (57), Dilbilimciler (98), Ülkeler (12), Kimliksiz (29) ve Kitap Kaynakları (67) konulu. Ebû el-Kâsim Abdurrahmân Abdullah el-Endelus yoksa Abdurrahmân b. Abdullah Ebu'l-Kâsim

¹⁸⁹ eş-Şeceri, a.g.e., s. 80-81.

Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Suheyli el-Malekî, er-Ravzu'l-Unûf ya da es-Suheyli adl eseriyle tanınan âlimdir. es-Suheyli, 508/1114'te Endelus'un güneydeki Maleka'ya (Malagá) bağlı Suheyli'de doğdu. İslâm ve Araplar gelmeden önce *Selitana* adlı verilmiş; ancak Endelus devleti ortadan kalktıktan sonra şehire *Fuengirola* adı verilmiştir¹⁹⁰. Ataları Suriye veya Filistin'den Endelus'a göç ederek es-Suheyli'ye yerleşmiştir. İlim ve Hitabette meşhur olan bir aileye mensuptur. Aşağıda es-Suheyli'nin el-Emâlî örneği yer almaktadır:

٣١ - مسألة

(في جواب الأمر النهي)

وأما حديث اليهود : (لا تسألوه لا يجيء بأمر تكروهونه) فالنصب فيه بعيد، وله وجيه، وهو أن ينتصب بمعنى

أن، كما قال :

ألا أي هذا الزاجرى أحضر الوغى

وأن أشهد اللذات : هل أنت مخلدى؟

روى : أحضروا أحضر، على معنى : أن أحضر، ومن رفع فذلك المعنى يريد، حكى سيبويه : (مره يحفرها)

وقدر فيه الرفع من وجهين، أحدهما : الحال، أي مره حافرا لها، فيكون الأمر متوجها اليه في هذه الحال. والثاني : مره

أي يحفرها، ثم حذف (أن) وبقي معناها دون عملها، لأن يقبح أن تعمل مضمرة، وان كان قد جاء ذلك، أنشد

سيبويه :

¹⁹⁰ es-Suhayli, a.g.e., s. 8.

وهنّعت نفسي بعد ما كدت أفعله

فان قيل : فأبي معنى أفادت اذا لم تعمل؟ قلنا : أفادت معنى الاستقبال في الفعل, وأنه ليس بحال, كما كان

حالا في الوجه الأول من قوله : (مره يحفرها) وأفادت أيضا معنى الاسم الذي هو المصدر, كما أفادت في قولهم :

(تسمع بالمعيدي خير من أن تراه) (و) في قول ابن مسعود في الذي يطيل الجلوس في التشهد الأول : (يقعد على

الرضف خير له) فلولا تقدير (أن) ههنا ما صح الاخبار عن الفعل, فقوله : (لاتسألوه لا يجيء) أراد أن لا يجيء, أي :

لئلا يجيء, كما قال :

،،، الزاجري أحضر الوغى

أي : عن أن أحضر الوغى، فلما حذف (أن) ارتفع الفعل، وبقي الكلام يتضمن معناها، كما قال :

مشائيم ليسوا مصلحين عشيرة

ولا ناعب الا بين غرابها

بخفض (ناعب) لأن الموضع موضع الباء، وان لم تذكر.

وأما الجزم في قوله : (لا يجيء) فهو عندي على النهي، كما تقول : لا يجد عليك ولا يشتبك عمرو،

أوقعت النهي على للسبب، وأنت تريد السبب، أي لاتتعرض لموجدته وشمته، وعلى نحو هذا قرئ : (لاتفتروا على الله

كذبا فيسحتكم) بالعاطف، أي : لا تفتروا ولايسحتكم، عطف النهي، والنهي الثاني نهي عن التعرض للسحت.

وفي جزم قوله : (لايجزئ بأمر) وجه آخر عندي، وهو أن تكون (لا) نفيا، فيكون الجزم على جواب النهي،

من قوله : (لاتسألوه) كما ينجزم على جواب الأمر في الحديث : (خللوا بين أصابعكم لا يخللهاالله بالنار) تقديره :

ان تخللوا الايخللهاالله فهذا جزم في جواب الأمر، وأما جزم على جواب النهى فقولك : لاتدن مناالأسد تسلم، تقديره : ان لا تدن تسلم، ومنع النحويون : لا تدن من الأسد يأكلك، لأن التقدير: ان لاتدن منه يأكلك، لابد أن تقدر (لا) مع (ان) لأنه نهي فيفسدالمعنى حينئذ، وهذا الحديث لا يفسد فيه المعنى على أصلهم، لأنه لوقال : ان لا تسألوه لا يجئكم بأمر تكرهونه، صح المعنى الذأاراده، لأن معناه : ان لا تسألوه تسلموا منه.

وقد يجوز عندى ما منعه من قولك : لاتدن من الأسد يأكلك، لأني وجدت في حديث أحد قول أبي طلحة : (يارسول الله، لا تطاول يصبك سهامهم) فلو قدرت هذا : ان لا تطاول يصبك، كان محالا، وهو الذى منعه النحويون الا على استقبح، وقد ذكره سيبويه واعترف بقبحه، ولكنه يخرج على أن تضرر فعلا يدل عليه النهى، كأنه قال : لا يصبك سهم من سهامهم، أو يكون منجزا على نهي آخر، كأنه قال : لا يصبك، واستغنى بالنهي الأول، ولهذا نظائر وشواهد يطول ذكرها، فالثالثة الأوجه جائزة في الحديث المذكور على أصول النحويون أجمعين، والله ولى التوفيق، والحمدالله.

Mesele 31

Emir ve Nehiy cevabı hakkında

Yahudi hadisi (لا تسألوه لا يجيئ بأمر تكرهونه) 'de nesb ihtimali uzaktır, bunun bir vechi vardır, o da onun أن ile mensup olmasıdır. Tıpkı şu şiirdeki gibi:

cümlesinin أن أحضر أحضر و أحضر anlamına geldiği rivayet edilir.

Sibeveyh (مره يحفرها) cümlesindeki (يحفرها) fiilinin merfuu olduğunu 2 yönden açıklıyor: Birincisi: Bu fiil haldır. Bu takdirde cümle لها حافرا المره anlamına gelir. İkincisi: Cümlelerin aslıdır (مره أن يحفرها). Cümledeki أن hazfedildikten sonra sadece manası kalır; fakat amel etmez; çünkü (hazfedilen أن'ın) müzmare olarak amel etmesi

–caiz olsa bile- pek güzel olmaz. Sibeveyh akabinde şöyle bir beyit okudu: Eğer “Peki (bu gizli أن) amel etmezse neyi ifade eder ki?” denilirse, deriz ki: Fiilde istikbal olduğunu ve hal olmadığını ifade eder. Nitekim o (مره يحفرها) cümlesinde birinci görüşe göre haldır. Yine onların (تسمع بالمعيدي خير من أن تراه) sözlerinde ve İbn Mesud’un namazın ilk oturuşunda uzunca duran kişiye söylediği (يقعد على الرضف خير) (سözünde olduğu gibi, (buradaki gizli أن) filin masdarını da ifade eder, çünkü bu cümlelerde gizli أن takdir edilmeseydi fiilden haber edilmezdi (cümlede nahiv hatası olurdu). Böylece (لاتسألوه لا يجي) sözünden kasıttır أن لا يجي veya لئلا يجي. Sanki söz şöyleydi:

Yani: (عن أن أحضر الوغى) demektir. (أن) gizlendiğinde fiil merfu olur; fakat cümle aynı anlamı taşır. Bu da tıpkı şu cümlede olduğu gibi:

Beyitteki (ناعب) kelimesi mecrurdur; çünkü -her ne kadar zikredilmezse de- orada gizli bir ب vardır ve kelime onunla mecrur olur.

Hadisteki (لا يجي) kelimesinin cezim edilmesine gelince bu bana göre bir nehiy siğasıdır. Bu da tıpkı : “ لا يجد عليك ولا يشتمك عمرو / Amr sana ne kızsın ne de küfretsin “cümlesinde olduğu gibidir. Buradaki nehyi sebebe bağlamış olursun, yani “Amr’in ne kızmasına ne de küretmesine uğrama!” demek istemiş olursun. Yine bunun gibi, (لاتفتروا على الله كذبا فيسحتكم) ayeti atf ile de okunur. Yani لا تفتروا ولا يسحتكم demektir. Buradaki ikinci nehiy Allahü Tealanın gazabına sebep olan “Allahü Tealaya iftira atma” anlamına gelen birinci nehye (لاتفتروا) atfedilir.

(لا يجي بأمر) sözünde bana göre başka bir vecih daha var, o da لا’in nefyi olmasıdır. Bu takdirde cezim (لا تسألوه) sözündeki nehyin cevabı olarak gelir. Bu da tıpkı (خللوا بين) (لا تسألوه) hadis-i şerifinde olduğu gibidir. Hadisin mana-yı takdiridir: (أن تخللوا لا يخللها الله بالنار) أن تخللوا لا يخللها الله. Böylece bu cezim emrin cevabı olarak gelir.

Nehiy cevabı olarak gelen cezme gelince, tıpkı şu senin “لا تدن من الأسد تسلم” / Aslana yaklaşma ki selamette kalasın” sözünde olduğu gibi, takdiri: “ان لا تدن تسلم” / Yaklaşmayasın ki selamette kalasındır. Şu kadar var ki nahivciler لا تدن من الأسد يأكلك şeklinde kullanımı yasakladılar çünkü bunun takdiri: “ان لاتدن منه يأكلك” / Aslandan yaklaşmayasın ki seni yesin” olur, burada لا ile أن takdir edilmesi lazım yoksa mana bozulur¹⁹¹. Söz edilen hadis ise asıl manası bozulmamıştır; çünkü “ان لا تسألوه لا يجئكم” / O’na soru sormayın ki size hoşlanmayacağınız bir şey haber vermesin” denilseydi bile yine istenilen mana verilmiş olurdu. Yani bu takdirde cümle yine لا ان = تسألوه تسلموا منه “O’na soru sormayınız ki ondan kurtulasınız” anlamına gelirdi.

Şu kadar var ki, nahivcilerin yasakladığı لا تدن من الأسد يأكلك sözünde olduğu gibi kullanım bana göre caizdir; çünkü bir hadis-i şerifte Ebu Talha’nın Peygamber Efendimize hitaben şu sözünü buldum: “يا رسول الله، لا تطاول يصبك سهامهم” / Ya Resulallah başını çok kaldırma ki düşmanların okları sana isabet etmesin”. Şayet bunu: “ان لا تطاول يصبك” / Başını çok kaldırmayasın ki oklar sana isabet etsin” şeklinde takdir etseydin, mana muhal olurdu.

İşte bu da Nahivcilerin yasakladığı bir kullanımdı. Sibaveyh da bunu zikredip kötü olduğunu kabul etti. Ne var ki o nehye delalet eden gizli bir fiil ile açıklama yaparak bu görüşten ayrıldı. Sanki o bu konuyu şöyle açıklıyor, bunun anlamı: لا يصبك سهم من ya da başka bir nehye bağlayarak sanki لا يصبك diyerek birinci nehiy ile yetindi, bunun örnek ve delilleri vardır fakat zikredilmesi uzundur. İşte Nahivcilerin ittifak ettikleri görüşe göre bu hadis-i şerifte bu üç vecih caizdir. Vallahu veliyyu’t-Tevfik ve’l-hamdulillah¹⁹².

¹⁹¹ Yani cümle “لا تدن من الأسد لا يأكلك” / Ona yaklaşmayasın ki seni yemesin” şeklinde olması lazım.

¹⁹² es-Suhaylî, a.g.e., s. 83-86.

٣٦ - مسألة

وأما ترجمة البخارى : (قبلة أهل المدينة و أهل الشام) ثم قال : (والمشرق) عطفًا على أول الترجمة، اذا كان

حكم المشرق خلافا لحكم المدينة والشام، كأنه قال : باب قبلة المدينة والشام، وباب ذكرالمشرق، اذا كان منفردا

بحكمه، فكأنها فصلان أراد تبيين حكمها، ألا ترى كيف خصه بالذكر حين قال: (ليس فى المشرق ولا فى الغرب

قبلة) يريد لمن هو فى الجنوب أو فى الشمال.

ومن خفض فقال : والمشرق، جعل الباب بابا واحدا، كأنه قال : هذا باب ذكر المدينة والشام والمشرق.

36. Mesele

Buharinin tercümesine (bab başlığı) gelince: Buhari (قبلة أهل المدينة و أهل الشام) dedikten sonra dedi, bu da ilk tercemeye atfedilmiştir. Buradaki المشرق kelimesinin باب قبلة المدينة والشام، kelimelerinden ayrı tutulduğunda sanki Buhari hükmü münferit ise gibi demiş oluyor, yoksa eğer المشرق kelimesinin hükmü münferit ise gibi ve Buhari de bunları anlatmak istemiş gibi oluyor. Buhari'nin has bir ifade kullanarak (ليس فى المشرق ولا فى الغرب قبلة) sözünü dediğinde Kuzey ve Güney'dekileri kastettiğini görmez misiniz?

Kim ki المشرق diyerek onu mecrur ederse onu ayrı bir bab olarak tutmuş olur, böylece o sanki المشرق والشام والمدينة ذكر باب هذا gibi demiş olur¹⁹³.

¹⁹³ es-Suhaylî, a.g.e., s. 90.

13. *Emâlî* (Ebû Mutî-i el-Medinî-i ö. 497 H./1103-04 M.); Hadis konulu.

14. *Emâlî İbni'l-Hasîn* (Hibbatullah b. Muhammed Ebû'l-Kâsım ö. 525 H./1130-31); Hadis konulu.

15. *Emâlî Ebû Mûsâ el-Medîni* (Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Ömer ö. 581 H./1185-86); Hadis konulu.

3.2.6 12. Yüzyıl

1. *Emâlî Sêrihatı alâ Mufredâti'l-Fêtihe* (İmâm Ebû Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed er-Rêfi-i eş-Şefî-i, ö. 623 H./1226); 30 mecâlisi içeren hadis konulu.

2. *el-Kifî eş-Şeybânî* (Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdolvâhid İbni Mûsa b. Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şeybânî, ö. 646 H./1248); Yerler veya Ülkeler (321) ve Hukemâ Tarihi (1288) konulu.

3. *Emâlî İbni Aşâkir* (Ebû Muhammed b. Aşâkir el-Kâsım b. Alî b. el-Hasan b. Hibbatullah ö. 601 H./1204-05); Hadis konulu.

4. *Emâlî İbni's-Sem'ânî* (Ebû el-Müzaffer Abdurrahîm b. Abdulkerîm ö. 611 H./1214-15); Tefsîr konulu.

5. *Emâlî* (el-Halîbe el-Hâfiz b. Hacer ö. 852 H./1448-49). Hadis konulu.

3.2.7 13. Yüzyıl

1. *'Ukûd el-Âlî fi'l-Emâlî* (Yûsuf b. Muhammed el-İbâdî el-Hanbâlî ö. 776 H./1374-75 M. Akide konulu.

3.2.8 14. Yüzyıl

1. *Emâlî Velîyüddîn* (Ebû Zer'â Ahmed b. Abdürrahîm el-Îrâkî el-Hâfiz, ö. 826 H./1422-23); Hadis konulu.

2. *Emâlî İbni Hâcer*, (Hâfiz b. Hâcer el-Askalânî, ö. 852 H./1449); Hadis (177) konulu.

Hadîs âlimlerinin büyüklerinden ve Şafîî mezhebinde meşhûr fıkıh âlimi. İsmi, Ahmed bin Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Ali bin Ahmed olup, künyesi Ebu'l-Fadl'dır. Lakabı ise Şihâbüddîn'dir. el-Kınânî, el-Askalânî, el-Mısırî ve el-Kâhirî nisbetleri vardır. 773 (m. 1372) senesi Şa'bân ayının 12'nde Kâhire'de doğdu. 852 (m. 1449) senesi Zilhicce ayının 28 Cumartesi gecesi Kâhire'de Vefât etti. İbn-i Hacer, ilim, edeb ve fazileti ile meşhûr bir ailenin çocuğudur. Küçük yaşta iken kaybetmiş olduğu babası Nûreddîn, ders okutmaya ve fetvâ vermeğe icâzetli bir âlim idi. Aşağıda İbni Hâcer'in el-Emâlî örneği yer almaktadır:

١- أخبرني المسند الخبير أبو محمد عمر بن محمد بن أحمد بن سلمان البالسي ثم الصالحى، أنا أبو بكر بن

الرضي، أنا عبد الله المرادوي الخطيب، أنا يحيى بن محمود الثقفي، أنا عبد الكريم بن عبد الرزاق الحسنابادي في آخرين

قالوا : أنا عبد الرزاق عمر أنا أبو بكر بن المقرئ في الأربعين له، ثنا جعفر بن أحمد بن سنان، ثنا عبد الحميد بن بيان، ثنا

هشيم، ثنا شعبة، عن عدي بن ثابت، عن سعيد بن جبير، عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله

صلى الله عليه وسلم : (من سمع النداء فلم يأت فلا صلاة له الا من عذر).

هذا حديث صحيح أخرجه ابن ماجه، عن عبد الحميد بن بيان بهذا الاسناد فوقع لنا موافقة عالية باعتبار

اتصال السماع، وصححه ابن حبان من هذا الوجه، وأخرجه أبو داود من طريق آخر عن عدي بن ثابت بلفظ آخر.

1- Bana el-Musnid/Musned el-Habir Ebu Muhammed Ömer b. Muhammed b.

Ahmed b. Selman el-Bâlisi es-Salihi haber verdi (dedi ki) bize Ebu Bekr er-Razî

haber verdi (dedi ki) bize Abdullah el-Mardevî el-Hatib haber verdi (dedi ki), bize

Yahya b. Mahmud es-Sakaî haber verdi (dedi ki) bize Abdulkarim b. Abdurrazzak el-Hüsnâbâzî haber verdi, sonunda dediler ki: Bize Abdurrazzak Ömer haber verdi (dedi ki) bize Ebu Bekr b. Mukri Erbain kitabında haber verdi (dedi ki) bize Cafer b. Ahmed b. Sinan anlattı (dedi ki) bize Abdulhamid b. Beyan anlattı (dedi ki) bize Huşeym anlattı (dedi ki) bize Şab'e anlattı, o da Adıyy b. Sabit, o da Said b. Cubeyr, o da Abdullah b. Abbâs'tan (radıyallahu anh) rivayet etti, dedi ki: Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: من سمع النداء فلم يأت فلا صلاة له إلا من عذر / Ezanı işitip de mescide gelmeyen namazı yoktur; ancak özür sahibi olan bundan müstesnadır.

Bu hadis İbn Mace'nin Abdulhamid b. Beyan'dan bu isnadla tahriç ettiği sahih bir hadistir. Bu hadis bize muttesil sema yoluyla ulaşmıştır. İbn Hiban da bu vecihle hadisi teshih etmiştir. Ebu Davud ise hadisi başka bir lafızla İbn Adıyy'den başka bir tarikten tahriç etmiştir¹⁹⁴.

٢- أخبرني الشيخ أبو الفرج بن الغزي، أنا أبو الحسن بن قريش، أنا أبو الفرج بن الصيقل عن أبي الحسن

الجمال، أنا أبو علي الحداد، أنا أبو نعيم، ثنا محمد بن إبراهيم، ثنا أحمد بن علي بن المثنى، ثنا زهير بن حرب، ثنا

يعقوب بن إبراهيم بن سعد، ثنا أبي، عن الزهري، عن عطاء بن يزيد، عن أبي هريرة رضي الله عنه قال رسول الله

صلى الله عليه وسلم: (حرم الله على النار أن تأكل أعضاء السجود).

هذا حديث صحيح أخرجه الشيخان من طرق منها لمسلم عن زهير بن حرب فوقع لنا موافقة عالية.

Bana Şeyh Ebu'l-Ferec b. el-Gazzi haber verdi (dedi ki) bize Ebu'l-Hasen b. Kureyş haber verdi (dedi ki) bize Ebu'l-Ferec b. es-Saykal haber verdi, o da Ebu'l-Hasen el-Cemal'den rivayet etti (dedi ki) bize Ebu Ali el-Haddad haber verdi (dedi

¹⁹⁴ el-Asklânî, a.g.e., s. 33-34.

ki) bize Ebu Nuaym haber verdi (dedi ki) bize Muhammed b. İbrahim anlattı (dedi ki) bize Ahmed b. Ali b. el-Musenna anlattı (dedi ki) bize Zuheyr b. Harb anlattı (dedi ki) bize Yakub b. İbrahim b. Saad anlattı (dedi ki) bize babam anlattı, o da ez-Zuhri'den, o da 'Ata b. Yezid'ten, o da Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Allahu Teala Cehennem ateşinin secde uzuvlarını yakmasını haram kılmıştır.

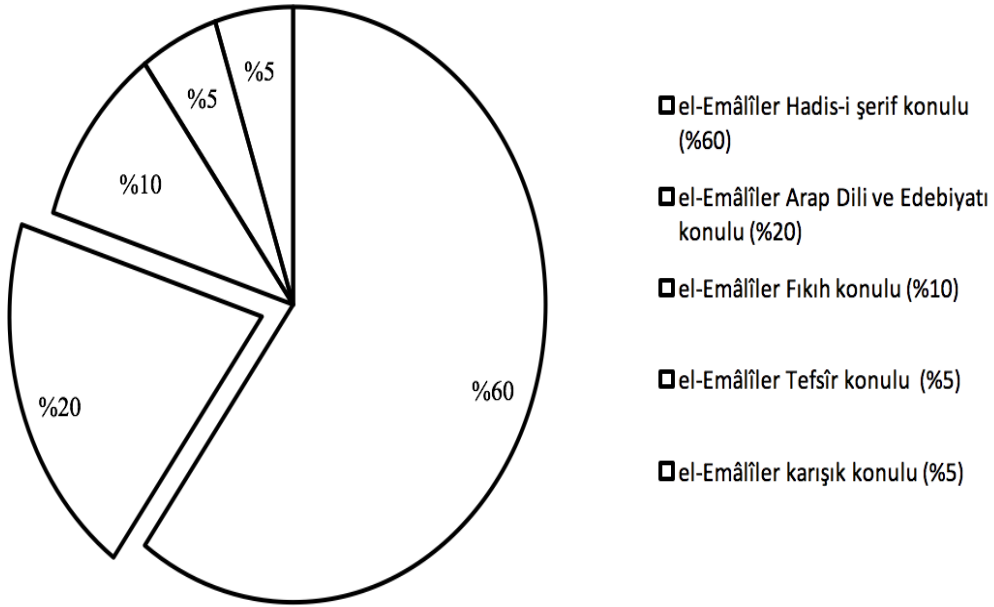
Bu hadis Buhari-Muslim'in farklı Tariklerden tahriç ettiği sahih bir hadistir ki Muslim bu hadisi bu Tariklerden bir tanesinden Zuheyr b. Harb'ten rivayet etmiştir. Böylece bu hadis bize sağlam bir şekilde ulaşmıştır.

- VII. Hadis %50 ve fıkıh %50.
- VIII. Hadis %50 ve Belâgat, dil, kâfiyeler, şiirler ve karışık konuları %50.
- IX. Hadis %40, tefsir %5, Nahiv %20, Arapça %5, dil belgesi %10, şiirler 15% ve diğerleri (Hutbe, dua, kabilelik, ülkelik, kitap hazırlayanları) %5.
- X. Hadis %70, tefsir %5, fıkıh %5, risâle %5, Şiirler, Kitap Müellifleri, Nahiv, milletleri ve cemaatları, Atasözleri %15.
- XI. Hadis %20, fıkıh %15, tarih %5, %30 Arapça Dilbilgeleri ve Dilbilimciler, şiirler %10, Diğerleri (Nahiv, aruz, atasözler, kitap kaynaklar) %20.
- XII. Hadis %60, tefsir %20, Hukemâ Tarihi ve ülkelik %30.
- XIII. Akide konulu
- XIV. Hadis %100.

Şimdiye kadar tüm el-Emâlî kaynaklarının incelenmesi sonucu edinilen bilgiler doğrultusunda, hem kitaplar hem de 286 ünlü el-Emâlî müellifleri belirlendi. el-Emâlî kitaplarının bazısı pek çok ayet-i kerime veya hadis-i şerif ile başlanmış ve

bunlar yazılmıştır. Ayet ve hadis-i şeriflerden sonra Arap dili, nahiv, atasözleri, tarih, hutbe, dua ve diğer konularla devam etmektedir. el-Emâli kitaplarının ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerle başlamasının sebebi, el-Emâlî kitaplarıyla eğitim öğretim yapılmaktadır ve Kuran-ı Kerîm ayetleri Allahü Tealanın lafzıdır ve hadis-i şerifler ise Hz. Peygamberim sözleri ve faaliyetleridir. Bu yüzden bu ikisiyle başlamak gereklidir. Daha öz bir şekilde tüm el-Emâlî kitaplarının içinde yer alan konular aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

el-Emâlî Konuları

İslâm tarihi asırlara ayrılarak dikkatlice incelendiğinde, H. 3. ve 4. asırların ilmi üretkenlik açısından en verimli ve bilim dallarında ihtisaslaşma açısından da en ihtişamlı asırlar olduğunu mülâhaza etmek mümkündür.

Bu asırlarda yaşayan birçok müellif İslâm ümmetine çok faydalı eserler bırakmıştır. Hadis ve rical ilimleri başta olmak üzere, Arap dili, fıkıh, tefsir, akâid gibi alanlarda yazmış oldukları eserlerle ümmetin gönül ve fikir dünyasını

aydınlatmışlardır. Hatta bu asırlarda, kendi mezheplerinin görüşlerini güçlendirmek için bazı gruplar tarafından gerçekleştirilen hadis uydurma hareketi başta olmak üzere batıl akide ve inanç hareketlerine revaç buldurmaya çalışanların üstesinden gelinmiş, bu mücadeleler esnasında ilmi münazaralar gerçekleştirilmiş ve eşsiz eserler kaleme alınmıştır¹⁹⁵.

Hicri 3. ve 4. asırlar Abbâsi dönemi açısından siyasi karışıklıklarla dolu asırlardır; ancak, Abbâsiler döneminde yaşanan siyasi kargaşa ortamının, o zamanda yaşanan ilmi hareketliği olumsuz olarak etkilemediği görülmektedir; zira, hayatın bir alanında meydana gelen kalkınmışlık ya da geri kalmışlığın, hayatın diğer alanlarını da aynı şekilde etkilemesi beklenmez. Hatta devleti siyasi olarak uçuruma sürükleyen bazı olaylar, ilmi hayatın yükselip doruğa ulaşmasını sağlayan sebep olabilmektedir. Devlet siyasi olarak çöküşe geçse de ilmi yükseliş devam edebilmektedir. Hatta bu dönemde Farsçadan, Hintçeden ve Yunancadan çok sayıda eser Arapçaya tercüme edilmiştir¹⁹⁶.

Felsefenin girdiği her yerde akıl birincil güç haline gelmiştir. Hicri 4. asırda İslâm felsefesiyle alakalı olarak büyük çapta araştırmalar yapılmış ve bu alanda çok değerli eserler telif edilmiştir. Bu asırda önde gelen filozofların başında Fârâbî (ö. 339/950) gelmektedir. Bu asırda felsefeyle bağlantılı olarak gelişerek akıl ve din arasında bir denge oluşturmaya çalışan bir alan daha vardır. Bu alan Kelâm İlmi diye de isimlendirilmiştir. Din ve fikrin arasını uyuşturmakta gayret gösteren bilim adamları arasında Ali el-Cubbâî (ö. 303/916), el-Eşâ'rî (ö. 324/936), el-Bâkillânî (ö. 403/1013) ve el-İsferâînî (ö. 406/1015) gibi âlimleri saymak mümkündür.

¹⁹⁵ el-Huseyin b. İsmâil b. Muhammed b. İsmâil b. Sa'id b. Ebân Ebu Abdullah el-Kâdî el-Mehâmîlî, *el-Emâlî* (İbn Yahyâ el-Beyyî' rivayeti), (Tah. İbrâhim el-Kaysî), Dâru İbni'l-Kayyim, Demmam; Maktebetu'l-İslâmiyye, Ammân 1991, thm., s. 9-12.

¹⁹⁶ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* IV (İkinci Abbâsi Dönemi), Dâru'l-Meârif, Kâhire tsz., s. 130, vd.

Mantık ilmi erken dönemlerden itibaren Arap aklıyla irtibatlı olan bir ilim dalıdır. Konusu ne olursa olsun, Hicri 4. asırda yazılan ilmi eserler üzerinde genel olarak mantık ilminin hem kurallarının hem de üslup özelliklerinin etki ettiği görülmektedir; çünkü kelamcılara göre mantık ilmi, dini hakikatlerin ispatlanmasında ve dinlere karşı savunulmasında bir araçtır. Fakihlere göre şerî naslardan hüküm çıkarma aletidir. Nahivcilere göre de temel bir durumdur¹⁹⁷.

Tarih ve coğrafya alanında da akıl önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yetişen önemli tarihçiler arasında et-Taberî (ö. 310/923), ilk dünya haritasını çizen el-Belhî (ö. 322/934), el-Mes'ûdî (ö. 346/957) gibi ilim adamlarını saymak mümkündür.

Lügat ilmi bu asırda yüksek bir mertebeye erişmiş ve birçok âlim tarafından kalıcı eserler verilmiştir. İbn Dureyd (ö. 321/933) ve el-Ezhêrî (ö. 370/980) gibi âlimler bu alanın önde gelen simalarından olmuşlardır. Yine bu asırda lügat ilmi içerisinden Dil Felsefesi'ne yönelik çalışmalar da başlamıştır. Bu alanda dil felsefesine yönelik müstakil eser tedvin edenlerin ilkinin, nahvin sebep ve felsefesine dair yazmış olduğu *el-İdâh* adlı eseriyle ez-Zeccâcî, ondan sonraki en önemli temsilcisinin ise lügat alanında *el-Hasâis* adlı eseriyle İbn Cinnî olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, bu asırda İslâm toplumu çok değişik milletlerden oluştuğu için doğal olarak toplum farklı özelliklere sahip fertlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla İslâm toplumu artık çok farklı din ve mezheplerle iç içe yaşama tecrübesini kazanmaya başlamış, bunların hepsinin ortak izafet noktası akıl olmuş, yapılan münazaralarda ve yazılan kitaplarda semeresini vermiştir. ez-Zeccâcî H. III ve 4. asırlarda yaşamış bu

¹⁹⁷ el-Mubârek, Mâzin. *er-Rummânî en-Nehvî fî Dav'ı Şerhihi li Kitâbi Sibeveyhi*, İkinci Baskı, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1995, s. 24-26.

ilmi ortamdan istifade etmiştir. Hatta değişik âlimlerden ders alabilmek için ilim yolculuklarına da (rihle) çıkmıştır¹⁹⁸.

Abbâsîler döneminde Arap dili başta olmak üzere bütün İslâmî ilimlerinin tahsil edildiği en önemli yerlerin başında Bağdat gelmektedir; ancak nahiv ilmiyle ilgili ciddi araştırmalar ilk önceleri Basra şehrinde gelişmeye başlamış olup yaklaşık bir asır sonra Kufe şehrinde de nahiv ilmiyle ilgili ciddi çalışmalar kendisini göstermeye başlamıştır.

Arap gramerinin kurallarını oluşturma faaliyetlerinin en yoğun şekilde yaşandığı Basra ve Kufe şehirlerinde, Arap diline hizmet etmek maksadıyla Basra ve Kufe nahiv ekolleri arasında büyük bir rekabet başlamıştır.

Bu rekabetin neden olduğu ihtilaflar birçok âlim arasında çekişmeye neden olmuştur. Bu çekişmeler kendisini en bariz şekilde, Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve er-Ravâsî (ö. 190/805) arasında (her ikisinin hocası da İsa b. Ömer'dir), Sibeveyh (ö. 180/796) ve el-Kisâî (ö. 189/804) arasından göstermiş olup en şiddetlisi el-Müberraîd (ö. 285/898) ve Sa'leb (ö. 291/903) arasında meydana gelmiştir; ancak, bunlardan ve talebelerinden sonra giderek kaybolmaya başlamıştır. Bunda Bağdat şehri önemli bir rol oynamıştır; çünkü Bağdat, her iki ekolün âlimlerinin birleştiği bir yer olmasının yanı sıra, öğrencilere taassuptan uzak bir ortam sağlamıştır¹⁹⁹.

3.3 Emâlî Eserleri Arasındaki Konu Benzerlikleri

¹⁹⁸ el-Mubârek, Mâzin. *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁹⁹ Celâluddîn, Abdurrahmân, es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâtü'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut tsz., c. II, s. 77; Cemâluddîn, Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kâhire ve Muessesetu'l-Kutub eş-Şakâfiyye, Beyrut 1986, s. 160.

Emâlî kitapların konuları genel ve metodolojik olarak hemen hemen aynıdır. İçindekilerin başında öncelikle Kuran-ı Kerim ayetleri, hadis-i şerifler ve tefsir gelirken, Arap dili ve edebiyatı, Arapça dilbilgisi, atasözleri, müellifler, kitap kaynakları, vb. konular da diğer alt başlıklarını oluşturur. Kimi müelliflerin eserlerini el-Emâlî adıyla değil de farklı sözcüklerle isimlendirdiği de görülür: Örneğin, el-Kâlî ve ez-Zeccâcî “*Matlab*”, el-Murtazâ “*Meclis*”, es-Suheyli “*Mes’ele*”, el-Hâcip “*İmlâ*” ve el-Merzûkî “*Fasıl/Sınıf*” olarak adlandırmayı tercih etmiştir.

el-Emâlî eserler kaleme alan müelliflerin sayısı toplamda 286’yi bulmaktadır. Bu alanın öne çıkan isimleri, toplam sayıya oranla az olsa da bu isimler, eserleri ve eserlerinin içerikleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

EMÂLÎ ESERLER VE İÇERİKLERİ TABLOSU

No.	el-Emâlî	KİTAP KONULARI						
		Âyet	Tefsîr	Hadîs	Târîh	Dil ve Edebiyat	Diğer	TOPLAM
1.	Leys b. Sa’ad <i>Meclis min</i> <i>Fevâid Leys b.</i> <i>Sa’ad</i>	-	-	7	-	-	Arapça Kitap yazanları (29) ve Arapça kitap kaynakları (83)	119
2.	el-Bâgandî	-	-	85	-	-	-	85

	<i>Emâli el-Bâgandî</i>							
3.	el-Câhiz <i>el-Beyân ve't-Tebyîn</i> (4 Cilt)	-	-	-	-	Beyân ve el-Belâğat (26), Risâle (22), Vasiyet (19), Arapça Şiirleri (22), Recez (45), Emsâl (51), Arap Dili (2), Âlem (el-Beyân) (42), <i>Eyyâmul-'Arab</i> (Arap Savaşları) (29), <i>el-Hadârat</i> (25).	Dînî Hutbe (65), Arap Kabileliği (38), Dünya ülkeleri (47), Arapça Kitapları (26), Arapça müellifin Şerhleri (25).	483
4.	İbn Kuteybe <i>Eş-Şiru ve 'ş-Şuarâ</i> (2 Cilt)	-	-	-	-	<i>Eyyâmul-'Arab</i> ve yerleri (394), Arap Dili (1630), Arapça	Arap Kabileliği vd. (2177) ve Arapça Kâtipleri (224)	6107

						Kâfiyeler (1476) ve Arapça Şiirler (206).		
5.	el-Muberrid el-Kâmil <i>el-Kâmil fi'l-</i> <i>Lugah ve'l-</i> <i>edeb</i> (4 Cilt)	433	-	187	-	Emsâl (95), el-Ercêz (447), Arap Dili (2397), Arapça (16), Arapça Kâfiyelik (56), Zıtlar (<i>el-ed-dâd</i>) (13), İbdâl (14), İkişer (<i>Musennâ</i>) (20), Arapça Sorunları (456), Arapça Uslübü (69) Beyân ve Belâgat (53), Risâle (37), Arapça	Dînî Hutbeleri (23), Fıkıh (6), evveler (12), Genel Bilimleri (40), Arapça Bilimsel Kitapları (7) ve Arapça Bilimsel Kaynaklar (356).	9675

						Şiirler ve Nesirler örnekleri (18) ve el-Müberra'd'in anlatımları (55).		
6.	Sa'leb <i>Mecâlis Sa'lebi</i> (2 Cilt)	-	-	2	-	Arapça Şiirleri (733), Recez (179), Emsâl (63), Arap Dili (1524), ve Arapça Sorunları (123).	Arapça Kitap Yazanları (726), Arap Kabilelik (121), Arap ve Dünya Ülkeleri (202) ve Arapça Kitap Kaynakları (191).	3864
7.	el-Yezîdî <i>Kitâbu'l-Emâlî</i>	1	-	1	-	Arapça Şiirleri (95),	-	159

						Mersiye (Ağıt) (25), ve Arapça Müellifin Şerhleri (37).		
8.	ez-Zeccâcî <i>el-Emâlî</i>	-	-	-	-	Arapça Karışık konular (93)		93
9.	İbn Dureyd <i>Ta'lik min Emâlî İbn Dureyd</i>	-	-	-	-	Arapça ve Kitap Müelliflerin Şerhleri (95) ve Arapça Şiirleri (161).	-	256
10.	Ebû İshâk <i>Emâlî Ebû İshâk</i>	-	-	103	-	Arapça Kitap Kaynakları (59)		162
11.	el-Enbârî Kitâbu't- Tenbîh Alâ Evhâmi Ebû Alî fî Emâlîhi	-	-	2	-	-	Kâfiyeler (18), Arapça Kitap Yazanlar (47), Arap ülkedeki yerleri	112

							veya mekânları (4), Arapça kitap kaynaklar (41).	
12.	ez-Zeccâcî <i>Emâlî ez-Zeccâcî</i>	-	7	6	-	Arapça ve kitap müelliflerin Şerhleri (57) ve Arapça şiiirler (121)	İslam'daki Duaları (Arapça) (2)	193
13.	Ali el-Kâlî <i>Kitâb Emâlî</i> (2 Cilt)	-	12	11	-	Arapça ve kitap müelliflerin Şerhleri (90) ve Arapça şiiirleri (221).	Dînî Hutbe Konuları (6)	340
14.	el-Merzûkî <i>Emâlî el-Merzûkî</i>	94	-	18	-	Arapçanın Şiiirleri (324) ve Atasözleri (63).	Arapça Kitap Kaynaklar (242), Arap	1992

							ülkelerind eki yerleri ve devletleri (414), Arap kabileleri, milletleri ve beylikleri (206), ve Arap Kitap Müellifleri (655).	
15.	el- Murtadâ <i>Emâlu-s-</i> <i>Seyyidi'l-</i> <i>Murtadâ</i> (3 Cilt)	-	83	25	-	Arapça Şiirleri (99) Arapça ve kitap müelliflerin Şerhleri (16)	-	223
16.	İbn Şecerî <i>Emâli İbnü'ş-</i> <i>Şecerî</i>	1055	8	37	9	Arapça Şiirleri (1662),	Arap Dilbilimcil eri (1274),	8488

	(3 Cilt)					Atasözleri (52) ve Arapça Dilbilgileri (3355)	Yerleri ve Ülkeleri (179), Olayları (17), Eş- Şecerî'nin Kitap Kaynaklar ı (751), Eş- Şecerî'nin Önemli ve Tenbihli Notları (53), ve Öğrenme Kategorile ri/Bölümle ri (29).	
17.	İbn es-Suheyli <i>Emâlî-s-</i> <i>Suheyli</i>	39	-	74	-	Arapça seçimli Atasözleri (4), Şiirleri (15),	Arapça Dilbilimcil eri (98), ülkeler (12),	431

						Beyitleri (28), Aruzları (8), <i>en-Nahvu'l-vazih</i> ve belgeri : (57).	kimliksiz konuları (karışık) (29), ve Arapça kitap kaynakları (67).	
18.	İbn Hâcib <i>Emâlî İbn Hâcib</i>	392	-	14	-	Arapça Şiirler (187) ve Atasözü (12).	Dilbilimcil er (74) ve Kitap Kaynaklar ı (183).	857
19.	İbn Hâcer <i>Emâlî el-Halebiyye</i>	-	-	177	-	-	-	177
							GENEL TOPLAM	33.816

Yukarıda verilen el-Emâlî eserleri ve içerikleri tablosundan bu eserler arasındaki konu benzerlikleri rahatça görülebilmektedir. Bu benzerliklerin özellikle dil, mesel ve Kuran-ı Kerim ayetleri başlıkları altında toplandığını da söylemek gerekir. Örneğin Ebû Bekr el-Enbârî'nin eserinde gösterdiği kaynaklar arasında büyük el-Emâlî yazarları İbn Kuteybe, ez-Zeccâcî, el-Kâlî, eş-Şecerî ve el-Yezîdî

gibi isimler yer almaktadır²⁰⁰. Kimi zaman Arap dilcileri arasında da fikir ayrılıklarının yaşandığı görülebilmektedir. Bu fikir ayrılıklarının başında Arap dili ve edebiyatı alanında birçok eser kaleme almış iki büyük isim, İbni Kuteybe (ö. 276/889) ve onun hocası el-Câhiz (ö. 255/869) gelir.

Bu hoca ve öğrenci geçmişi olan iki ismin el-Emâlî eserlerindeki kimi sözcüklere farklı anlamlar atfettikleri görülür. Örneğin *Araba* (أرب) sözcüğü, onların bu eserlerinde irdelenmiş ve bu sözcüğe her birinde farklı anlamlar yüklenmiştir. el-Cahiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı kitabında *Aribun* (أرب), *Aribun* (أريب) ve *İrbun* (إرب) kelimeleri verilerek güzel, zeki veya akıllı anlamına geldiği söylenmiştir. Bu şiiirlere örnek olarak şunlar gösterilebilir²⁰¹;

وأنشد لآدم مولى بلعبر، يقوها لابنه:

ياأبى أنتَ ويافوقَ البَيْبِ	ياأبى خُصْبِكَ من خُصْبى وُزْبِ
أنتَ الحبيبَ وكذا قولَ المحبِّ	جَنَّبَكَ اللهُ مَعَارِضَ الوَصْبِ
حتى تُفَيْدَ وتُداوى ذَا الجَرْبِ	وذا الجُنُونِ من سُعالِ وكَلْبِ
والخُدْبِ حَتَّى يَسْتَقِيمَ ذُو الخُدْبِ	وتَحْمِلَ الشَّاعِرَ في اليَوْمِ العَصْبِ
عَلَى مَبَاهِيرِ كَثِيرَاتِ التَّعَبِ	وإن أرادَ جَدِيلُ صَعْبُ أَرَبِ
خُصُومَةً تَنْقُبُ أوساطَ الرِّكْبِ	أَضْلَعَتْهُ من رَبِّ الى رَبِّ
حَتَّى تَرَى الأبْصارَ أمثالَ الشُّهْبِ	يُرْمَى بما أَشْوَسُ ملحاحُ كَلْبِ

²⁰⁰ el-Enbârî, a.g.e., s. 41.

²⁰¹ el-Câhiz, a.g.e., c. I, s. 182-183; Atabik, a.g.e., s. 84 ve 71.

مَجْرَبُ الشَّدَاتِ مِمْوْنٌ مَدَّبٌ

Kuteybe'nin *eş-şi'ru ve's-Şuarâ* eserinde *Araba* (أرب) kelimesinin anlamı el-Câhiz'in belirtmiş olduğu anlamlardan çok farklıdır. Kuteybe'ye göre *Araba* (أرب) *el-Hirbâu* (الهرباء) *hayvan* veya *Mürreb* (مؤرب) *ihtiyaç* anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kelimelere örnek olarak şunlar verilebilir²⁰²;

أى تأخَّر، ولا يُعرف {التَّبْيِيسِ}. وقال:

وَتَقَعَّ الْحِرْبَاءُ أُرْتَهُ مُتَسَاوِسًا لِيُرِيدَهُ نَقْرُ

قال: {الأُرْتَهُ} مَأْلَفٌ عَلَى الرَّأْسِ، وَلَا يُعْرَفُ ذَلِكَ فِي غَيْرِ شَعْرِهِ

el-Kamil'de de *Araba* (أرب) ile benzeyen bir kelime yazılmışsa da *İrban* (إربا) olarak kullanmıştır örnek olarak:

وَذَكَرُوا أَنَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ أُتِيَ بِرَجُلٍ مِنْهُمْ فَبَحِثَهُ، فَرَأَى مِنْهُ مَا شَاءَ فَهَمًّا وَعِلْمًا، ثُمَّ بَحِثَهُ فَرَأَى مَا شَاءَ إِرْبًا وَدَهِيًّا.

Bunun anlamı ise yetenekli veya felâket olarak verilmiştir²⁰³. Bu aşağıdaki tabloda daha açık bir şekilde gösterilmektedir:

el-Emâlilere Göre <i>Araba</i> (أرب) Kelimesinin Anlamları		
El-Câhiz <i>el-Beyân ve't-Tebyîn</i>	İbni Kuteybe <i>eş-Şiru ve's-Şuarâ</i>	Müberra el-Kâmil <i>el-Kâmil fi'l-Lugah ve'l-edeb</i>
Zeki veya akıllı	Hayvan veya İhtiyaç	Yetenekli/Felâket

²⁰² İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 352 ve 582; Atabik, *a.g.e.*, s. 752 ve 1580.

²⁰³ el-Yezîdî, *a.g.e.*, c. III, s. 74 ve Atabik, *a.g.e.*, s. 877.

Cahiliye dönemi nesir türü olan meseller, büyük bir edebi değer taşır ve bu dönemden zamanımıza intikal etmiş nesrin en güvenilir kısmını oluşturur. Arap edebiyatında mesellerin doğuşu Arap şiirinin doğuşu kadar eskidir; çünkü cahiliye döneminden intikal eden şiirlerde pek çok mesel vardır. İlk kullanıldığı durum itibariyle meselleri a) Bir hadiseden doğan ve o hadise sonunda söylenip yaygınlaşan meseller, b) Bir kıssa hakkında rivayet edilen meseller, c) Kuran-ı Kerim'den doğan meseller, d) Hadis-i Şerfîlerden çıkan meseller, e) Teşbihten doğan meseller, f) Aslı kinaye olan meseller olmak üzere altı kategoriye ayırmak mümkündür. Hafızalarda kolay kalabilen, az fakat öz kelimelerden teşekkül eden, manaları da o derecede şümullü ve hikmetlerle dolu meseller edebiyatın en önemli parçalarından sayılır.

Arapların okuma yazma bilmeyen bir toplum olması ve cahiliye döneminde yazıya geçmemeleri nedeniyle mesellerin çoğu kaybolmuş, zamanımıza sadece 6.000 kadar mesel ulaşmıştır. Mesellerin derlenmesine daha hicretin birinci yüzyılında Mu'âviye b. Ebu Sufyân (41-60/661-679) döneminde başlandığı anlaşılmaktadır. II. Abbâsi asrında da el-Câhiz (ö. 255/868), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Sa'leb (ö. 291/903) ve birkaç el-Emâlî müelliflerinin eserleri görülür²⁰⁴.

el-Câhiz, eş-Şeceri, es-Suheylî ve el-Hâcib'in el-Emâlî kitaplarındaki benzer meseller ise şöyledir:

"تسمع بالمعيدي لا أن تراه" و "خير أن تراه"²⁰⁵

"تسمع بالمعيدي خير من أن تراه"²⁰⁶

"تسمع بالمعيدي لا أن تراه"²⁰⁷

²⁰⁴ Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I (Cahiliye Dönemi)*, s. 268.

²⁰⁵ eş-Seceri, *a.g.e.*, c. II, s. 181.

²⁰⁶ es-Suheylî, *a.g.e.*, s. 84 ve el-Hâcib, *a.g.e.*, s. 882.

‘ ‘el-Muîdî’yi duyma görmeden daha iyidir’ ’

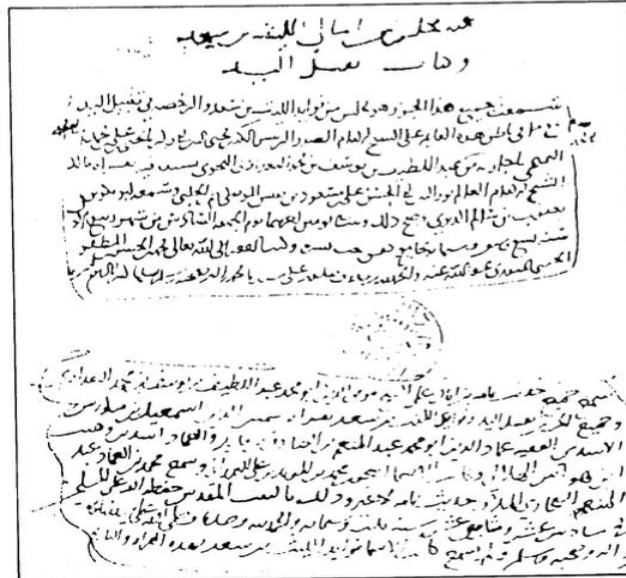
el-Emâlî kitaplarının ayırt edici özelliklerinden biri, her zaman Kuran-ı Kerim ayetleri veya hadis-i şerif konularıyla başlayıp yazılmış olmasıdır; ancak Kuran-ı Kerim’in ayetleri tarafından el-Kâmil, eş-Şecerî ve el-Hâcib adları el-Emâlîlerin müelliflerinde yazarak anlatmıştır. Hâlbuki konularında da benzerliğini bir örnek olarak sadece Fatıha süresinin parçalarını bulunup *Hamd Âlemlerin Rabbi olan Allahadır* (الحمد لله رب العالمين) ve *Din Gününün Mâlik’idir* (مالك يوم الدين) yazılmaktadır²⁰⁸.

3.4 *Emâlî Kitaplarının El Yazması Nüshalarından Örnekler*

²⁰⁷ el-Câhiz, *a.g.e.*, c. I, s. 171 ve 237.

²⁰⁸ Muberrid, *a.g.e.*, c. II, s. 5 ve 385; eş-Şecerî, *a.g.e.*, c. II, s. 368 ve 576; İbn Hâcib, *a.g.e.*, s. 220 ve 387.

3.4.1 *Meclis min Fevâid* (Leys b. Sa'ad Abdurrahman el-Fahimi el-Misrî
 Mevlâ Hâlid b. Sâbit b. Zâ'in, ö. 175/791);

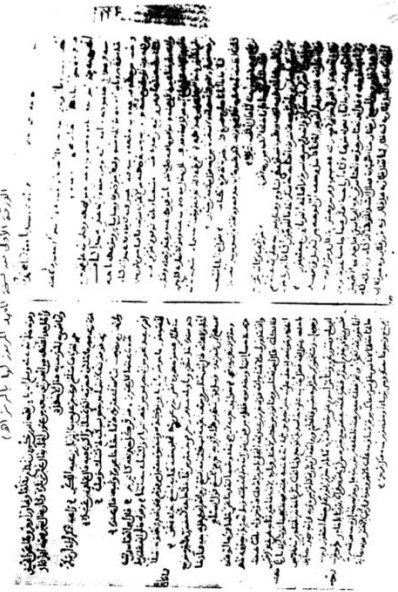

صورة الورقة الأولى من المخطوطة

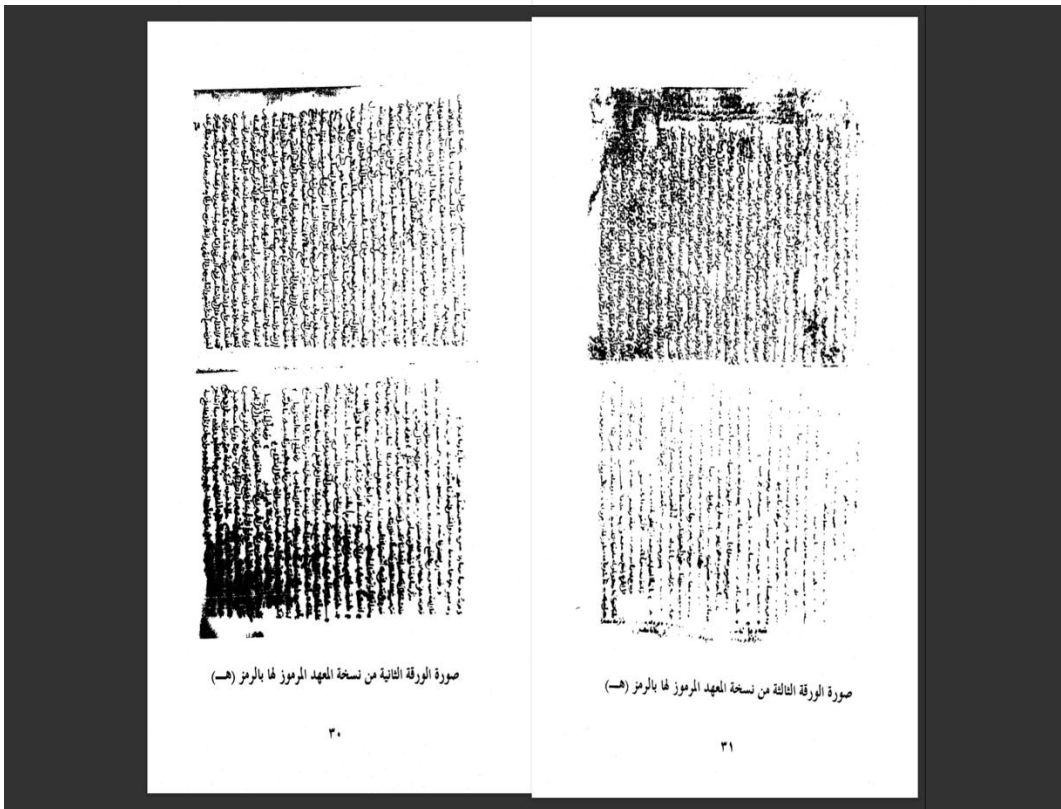

صورة الورقة الأخيرة من المخطوطة

3.4.2 *Emâli el-Bâgandî*, (Ebû Bekr Muhammed b. Suleymân el-Bâgandî, ö.
 243 H./896);

صورة الورقة الأولى من نسخة المعهد المرموز لها بالرمز (هـ)

3.4.5 *Mecâlis Seleb* (Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Yasâr eş-Şeybânî, ö. 291 H./904);

مخطوطات دار الكتب
القاهرة

تاريخ الفقه
والصوفية
في مصر

فطلب من أمالي ابن كبر محمد بن الحسن
بن زياد بن عبد العزيز بن
رواية أبيه سلم محمد بن أحمد بن علي الكاتب هـ

رواية الفقيه أبي عبد الله محمد بن ملامه بن علي الشافعي
وإلى التميمي بنو زهير بن حذيفة بن عبد الصمد بن
قاضي الحرس يحيى بن فرج الكوفي صاحب كتاب علم الكاتب

رواية أبي الحسن محمد بن أحمد بن عبد الله بن مسعود بن علي بن العباس
بن يحيى بن أبي حمزة
والتستاري الشافعي محمد بن علي بن علي بن الحسين

صفحة السند

و فطلب من أمالي ابن كبر محمد بن الحسن
بن زياد بن عبد العزيز بن
رواية أبيه سلم محمد بن أحمد بن علي الكاتب هـ
رواية الفقيه أبي عبد الله محمد بن ملامه بن علي الشافعي
وإلى التميمي بنو زهير بن حذيفة بن عبد الصمد بن
قاضي الحرس يحيى بن فرج الكوفي صاحب كتاب علم الكاتب
رواية أبي الحسن محمد بن أحمد بن عبد الله بن مسعود بن علي بن العباس
بن يحيى بن أبي حمزة
والتستاري الشافعي محمد بن علي بن علي بن الحسين

صفحة بها عبارات بخطوط مفايرة لخط التاسع

3.4.7 *Emâlî İbn İshâk* (İbrâhîm b. Abdus-Samad el-Hâşimî, ö. 325 H./937);

رواه ابن جرير في مسنده في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب

الحق الاقرب الى الحق ابراهيم

رواه ابن جرير في مسنده في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب

رواه ابن جرير في مسنده في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب

مستقى من الاول من الجاهليين فانه علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب في كتابه في فضائل علي بن ابي طالب

3.4.8 Meclis min Emâli İbni'l-Enbârî (Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsim b. Başâr b. el-Hasan b. Beyân b. Semâ b. Ferût b. Katan b. De'âmat en-Nehiv el-Enbârî, ö. 328/350 H./ 939/962);

كتاب في بيان ما في القوس من
 الامثال العربية
 في كتابه الشريف أبو الفاضل محمد بن الحسين
 المازوني أمير المؤمنين
 في كتابه الشريف في علم التنجيم
 في كتابه الشريف في علم التنجيم
 في كتابه الشريف في علم التنجيم
 في كتابه الشريف في علم التنجيم

وقد اجوز زيمان و زيمان و زمان فسكت الأسمي قال امر
 محم والنقبت شعطي والمها رجع على اللبر والرفع على ارماع لنا
 والحفص بالرد على الحاء والمكررون ومعنى الدراك الناقة
 الحاقون اذا نزلت الجوار النشم وهو اليمان ومنعه اللبر ليعلم
 ذلك القول بالفتح لا يجدا مرة في في غير ما يكره امر محم
 ما زهرت لا اشمى وراك اسد الجمالته الهسائي والفر والاجر
 وسعت بغيره لثوبه يقول قال الاممي هذا امران حار قلبه شيئا
 ما سرك به منهم اذا اجتمعت حوالا الجالس في في غير ما يكره
 انتم بالتمهم من عبد الله الوران المحم من امته
 لقد عالجني بطرفي بهو ال كان لم تكن عيني في يد سوسه
 اناني يوشوا بمنزق انور وجهه ولم يك عندي قبل ذلك كبر
 انالي قحا ووجهه فكمونه نقبا اجمال منك خيس باليه
 كفاي اذا غيبت عني يا ابي رسوبا وقد جلبته وراك
 اخ حالمسد لله لله للاله و ملولة من كذا كذا

3.4.9 *Emâlî ez-Zeccâcî*, (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, ö.

340 H./952);

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِاللَّهِ عَلَىٰ سَائِرِ الْبَرِّ وَالْبَرِّ
قَالَ أَبُو النَّسَائِمِ عَبْدِ الْخَزِيمِ ابْنُ اسْحَقَ
الزَّجَّاجِيُّ حَمْدَ اللَّهِ
لَخَبْرِنَا أَوْ عِبَادَةِ اللَّهِ
 الْعَالِمِ عَزَّ وَجَلَّ بِعَيْنِ بْنِ الْبَارِكِ الْهَرَبِيِّ فَادْرُوهُنَّ
 الشَّيْخِي أَنَّهُ قَالَ: بِالْعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ بِرِيسَةِ اللَّهِ فِي قَوْلِ
 اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّ لِلَّهِ مَا كَانَ أُمَّةً فَاثْنَا لِي خَيْرِيًّا وَاللَّ
 أُمَّةَ الرَّجُلِ الْمُتَّقِي وَالطَّائِبِ الْمُبْلِغِ وَالْحَنِيفِ الْبَلِيغِ
 لِلشُّرْكِ اجْتِنَاءَهُ بِقَوْلِ أَصْفِيَاءَهُ وَمَدَائِلِهِ إِلَىٰ صِرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ
 يَكْفِي كَلِمَةً يَفْعَلُ بِمُسْتَقِيمِهِ إِلَىٰ الْجَنَّةِ وَالْأَيَّامُ وَالذَّمَّ وَالْحَسَنَةَ
 قَالَ الْبُزْجَانِيُّ السُّبْحِيُّ وَالْمُتَّقِي مَا فِي أُمَّةٍ وَلَا أَهْلٍ فِيهَا
 يَتَوَلَّوْنَهُ وَيَزْنَعُونَهُ قَالَ أَبُو النَّسَائِمِ الرَّجَّازِيُّ

الصفحة الأولى من مخطوطة عارف حكيم

٤٢
 حَسَنَةً بَعْدَ أَنْ حَقَلُوا بِعَمَّا أَنْ قَالَ كَمَا فَكَّرْتُ
 وَجُودًا الْمَدَامِجِ مِنْ مَعْقِدٍ كَأَنَّ جَدِّهَا مِنَ الْجَمَانِ
 إِذَا عَامَتْ بِسَجِّتِهَا نَسَتْ كَأَنَّ عَمَامَتَهَا مِنْ بَرِّهَا
 أَخْبَرَنَا جَبَّيْنَةُ بْنُ نَصْرِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ كُرَيْبٍ
 قَالَ لَمْ يَكُنْ فِي بَيْتِي مِنَ الْخَلَّاجِ وَلَا مَلِكٌ لَمْ يَشَارِكْ فِي إِسْرَائِيلَ
 إِذَا لَمْ تَقْرُبْ مِنْ الْأَخْلَاقِ وَالْمُسْتَقِيمِ وَالْمُسْتَقِيمِ وَالْمُسْتَقِيمِ
 بِعَالِمَاتٍ أَطْلَقَ الْأَرْجُلُ كَيْفَ فَعَالَ لِي شَارِكًا فِي الْإِسْلَامِ
 لَمْ يَزَلْ وَاللَّهِ أَكْبَرَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ **أَخْبَرَنَا**
 الْحَسَنُ بْنُ زَيْدٍ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَالِمِ بْنِ مَرْزُوقَةَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي
 بِنِ سَعْدٍ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي هَالِمٍ قَالَ أَخْبَرَنَا بَعْدَ قَوْلِهِ فِي الْبَيْتِ
 بِبَيْتِهِ فَصَحْبِهِ وَمَنْ صَامَ نَجَابَةً وَجَبَّانَ وَمَنْ صَامَ نَجَابَةً وَجَبَّانَ
 الْحَقِيَّةَ بِحَسَنَاتِهِ بِرِسْمِهِ وَسَلْبَانَا فَانْتَبَهَتْ شَارِكًا إِلَىٰ قَابِضِهِ فَعَالَ
 بِشَيْءٍ لَنْ هَذَا التَّارِيخِ كَأَنَّ الْبَارِكِ هَذَا فَتَمَّ مَا فِي الْبَابِ

الصفحة الأخيرة من مخطوطة عارف حكيم

3.4.10 *Emâlî el-Merzûkî*, (Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Merzûkî, ö. 421 H./1030);

الصفحة الأولى من نهرس الأصل

وجه الورقة الثانية من نسخة الأصل

3.4.12 *Emâlî es-Suheyli*, (Ebû el-Kâsim Abdurrahmân Abdullah el-Endelus, ö. 571 H./1176);

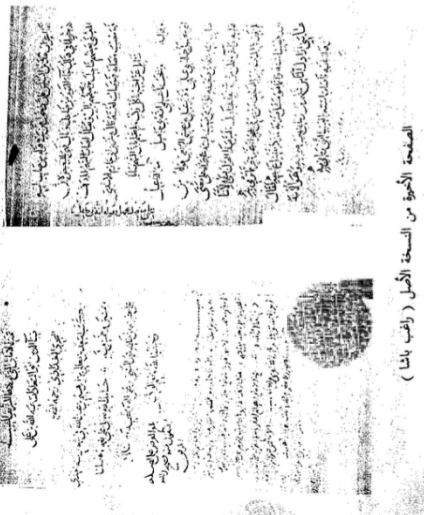
3.4.13 *Emâlî İbni eş-Şecerî*, (Ebû's-Sâdât Ziyâüddîn Hibetullâh b. Alî b. Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî, ö. 542 H./1148);

صفحة العنوان من النسخة الأصل (راعب باشا)
 وهذا الخط الحديث الذي تراه على يمين الصورة هو خط عالم المخطوطات الكبير الأستاذ محمد رشاد عبد المطلب ، رحمه الله رحمة واسعة ، وصف به النسخة أمام أن كان في استانبول سنة ١٩٤٩ م

الصفحة الأولى من النسخة الأصل (راعب باشا)

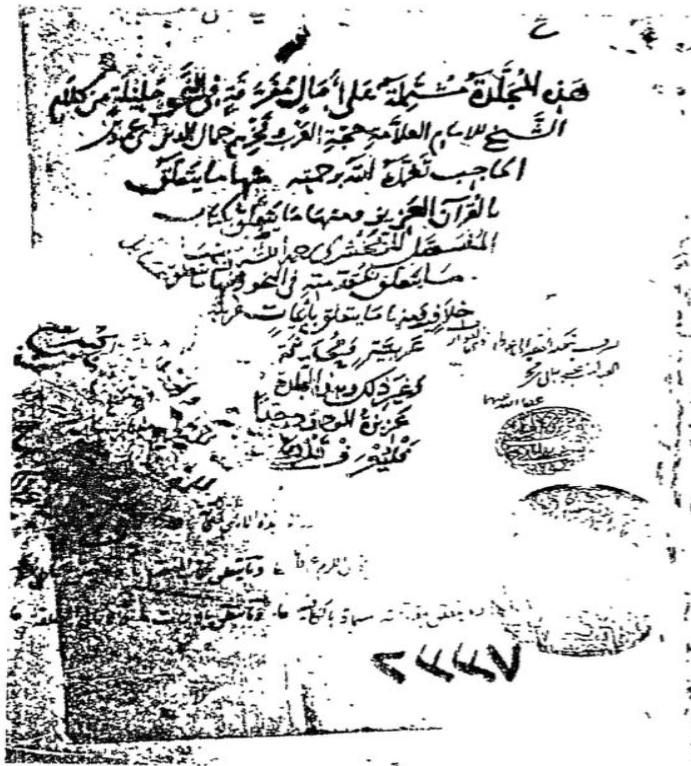

الصفحة الأخيرة من النسخة الأصل (راعب باشا)

صفحة العنوان من النسخة البغدادية (د)

3.4.14 *Emâlî İbni Hâcib*, (Osmân b. ‘Amrû b. Ebû Bekr, ö. 589 H./1193);

صفحة العنوان من نسخة الأصل

الصفحة الأخيرة من نسخة دار الكتب رقم ٢٦

الصفحة الأخيرة من نسخة الأصل

3.4.15 *Emâlî el-Halebiye*, (Hâfiz b. Hâcer el-Askalânî, ö. 852 H./1449);

Emâlî hadis, tefsir, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatında uygulanan bir yöntemdir; fakat Emâlî daha çok Arap edebiyatı ve yazısından bahsetmektedir. Emâlî yöntemi Câhiliye döneminden sonra ortaya çıkmıştır. Şüphesiz Arapçanın gelişmesi özellikle İslâmiyet ve Kuran-ı Kerîm'den dolayı hızlilik göstermiştir. Hz. Muhammed ve sahabîlerin yaptıkları imla çalışmaları Emâlîlerin ilk örneklerini teşkil etmiş ve bir yöntem geliştirmişlerdir. İslâm devletinin diplomatik yazıları, İslâm dinine davetleri ve diğer yazışmalar Arapça için çok büyük eserlere temel teşkil etmiştir. Emâlî özellikle camilerde yapılmaktadır, nitekim İslâm topraklarında cami sadece ibadet yapılan bir mekân değil aynı zamanda, bilhassa o dönem Müslümanlar için bazen eğitim ve öğretim mekânları ile birlikte sosyal alanlara olarak da kullanılmaktaydı. Örneğin 10. Yüzyıldan sonra el-Ezher camisinde akşam namazının akabinde dini eğitim ve öğretim ile ilgili çalışmaların mevcut olduğu anlatılmıştır. Arapların kitap yazmaya başlamaları özellikle İslam dini ile ilgili çalışmalar yapmak zorunda olduklarından ötürü gelişme göstermiştir. Sonrasında Arap dili çalışmaları (*el-'Ulûmu'l-lisâniyye*) yaparak *Lahn*'a (اللعن) düzeltmek istediler.

Emâlî'nin diğer adları imla, mecâlis veya mucelasât, *ta'lik* ve nadir veya nevâdirden (az bulunan) gelmektedir. Kaynaklara bakıldığında Emâlî kaynakları ve isimleri *Keşfu'z-zunûn*, *el-Fihrisu's-Şâmil Li'turâsi'l-Arabî'l-İslâmî el-Mehtûtat*, *el-Hadîsu'n-Nebevî eş-Şerîf ve Ulûmihi ve Ricâlihi*, İbnu Hacer el-Askalânî, İslam-Arap Edebiyatı Literatür Bilgisi, *Emâlî el-Merzûkî*, Arap Edebiyatında Emâlî ve diğer kaynaklarda bulunmaktadır. Şu ana kadar 286 Emâlî mevcut olmakla birlikte, Arap dili ve edebiyatında bu Emâlî sahiplerinden en tanınanları 19 kişi olmuştur. Bunlar, Leys b. Sa'd, İbnu Kuteybe, İbnu Dureyd, 'Ali el-Kâlî, eş-Şecerî, İbnu Hacib, el-

Bağandî, el-Câhiz, Sa‘leb, ez-Zeccâcî (İbrahim b. Seyrî), ez-Zeccâcî (Yasar eş-Şeybânî), el-Merzûkî, el-Enbârî, el-Muberrid, el-Murtadâ, el-Yezîdî, İbnu İshâk, es-Suheyli ve İbni Hacer el-Askalânî’dir. Emâlî kaleme alanlar sadece Basra ve Kufe’den gelmemişlerdir. Endelus, Arap ülkeleri ve İran’da da kaleme alanlar olmuştur. Örnek olarak el-Kâlî ve es-Suheyli (Endelus), İbnu Hacib (Mısır) ve ez-Zeccâcî (İran) gösterilebilir. Emâlîlerde bağlantılar olduğu görülebilmektedir, mesela el-Cahiz’in en ünlü öğrencisi İbnu Kuteybe ve ondan da daha ünlü olan öğrencisi ‘Ali el-Kâlî veya *et-Ta‘lik min İbnu Dureyd* eserinde *Sâhibu’l-Emâlî* anılmaktadır. ez-Zeccâcî’de kaynaklarına göre aktif bir öğrencisidir. Kufe ve Basra’da yaşarken hep ünlü hocalara giderek eğitim almıştır. Emâlî’deki hocaları mesela el-Muberrid el-Kâmil, Yasar eş-Şeybânî veya Sa‘leb, İbnu Dureyd, Ebû Bekîr el-Anbârî, el-Yezîdî ve İbrahim es-Seyrî ile anılır.

Emâlî eserleri içinde akla gelen ilk muellif ‘Ali el-Kâlî’dir. Emâlîlerde aslen hadis bilgisi vardır; ama Emâlî geliştirilirken tefsir, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı ve diğerleri dikkate alınan konular olmuştur. Emâlî’de %60 hadis, %10 fıkıh, %20 Arap dili ve edebiyatı, %5 tefsir ve %5 oranla karışık konular yer almaktadır. ‘Ali el-Kâlî onun *Kitâbu’l-Emâlî* eserine göre Emâlî’de metot yoktur; ama diğer Emâlî kaynaklarına bakıldığında Emâlî’nin kitap girişlerinde metotları hemen hemen aynıdır. Başlık olarak besmele, salavat, *amma ba‘d* veya imdi, sebebi telif ve sonunda bazen ek olarak şehadet veya Kuran-ı Kerîm ayeti yazılmaktadır. Emâlî diğer ismiyle meclis veya mecâlis, bazen de Emâlî konularda Emâlî, meclisle birleştirilerek hazırlanmıştır. Bu durum Enbârî’nin eseri *Meclis min Emâlî İbnu’l-Enbârî* yazılmaktadır. Emâlî ve Mecâlis’in benzerliği ve farklılığı vardır, en önemli benzerlikleri de hem Emâlî hem de Mecâlis’in kayıt altına alınarak hoca tarafından

belirlenmesidir. Farklılığı ise Emâlî’de *mumli* (sadık yazıcı) *mustemli*’den çok görevlendirmektedir. Emâlî normalde büyük bir mekânda veya camilerde yapılmaktayken, mecâlislerde şöyle bir şart yoktur.

Birkaç kaynaktan görüldüğü kadarıyla, Emâlî eserleri arasındaki konu benzerlikleri veya farklılıkları vardır. Örneğin dil konusunda, *Araba* (أرب) bir söz olup el-Câhiz’de zeki veya akıllı, İbni Kuteybe’de hayvan veya ihtiyaç ve Muberrid’de yetenekli veya felaket anlamında kullanılmış ve eserlerde de araştırılmıştır. Bu durum dil konusu dışında, Mesel konularında da vardır. el-Câhiz, eş-Şecerî, es-Suheyli ve el-Hâcib’te aynı örnekle yazarak “el-Muîdî’yi duymam görmenden daha iyidir” şeklinde anlatmaktadır.

Eski Emâlî amaçları toplantıdan sonra bir kitap çıkartmaktı; fakat şimdiki Emâlî imlâ ile anılmıştır bundan dolayı şu anki Emâlî sadece hem Arapça yazıları alıştırmaya yaparak öğretmek hem de medreselerde bir resmi ders olarak verilmek amacıyla hazırlanmaktadır.

ÖZET

el-Emâlî, imla etmek, dikte ettirmek, eklemek, yazdırmak gibi anlamlar taşımaktadır. el-Emâlî şöyle tarif edilmektedir: Bir üstadın ders alanına gelerek, ki bu mekân daha çok bir cami veya mescittir, talebeleri ile buluşması, talebelerin onun etrafına oturarak bir ders halkası oluşturması ve onun ağzından çıkan her şeyi kağıt ve kalem kullanarak yazmasıdır.

Bu çalışma, İslam-Arap Edebiyatında bir yöntemdir. el-Emâlî özellikle sadece Ebû Ali İsmâîl b. el-Kâsim b. ‘Aydûn b. Hârûn b. İsâ b. Muhammed b. Salmân’a (ö. 356 H./967 M.) veya Ali el-Kâlî ile anılmaktadır. İbni Dureyd *Ta’lik min Emâlî İbn Dureyd* adlı eserinde, Ali el-Kâlî el-Emâlî’nin bir uzmanıdır şeklinde yazmaktadır. Hâlbuki Arap Edebiyatında el-Emâlî kitapları hakkında tez sadece Ali el-Kâlî ve İbni Dureyd’ten bahsetmemekte; 7. Yüzyıldan 14. Yüzyıla kadar Emâlî kitapları ve eserleriyle araştırarak sunmaktadır.

el-Emâlî eserlerinin içindeki konuların %20’si Arap dili ve edebiyatı ile ilgilidir ve çoğu hadis olmak üzere hadis, fıkıh, tefsir ve karışık konular yer almaktadır. el-Emâlî diğer isimlerle İmla, Nevâdir, Meclis veya Mecâlis vd. amaçları ve yöntemleri olan güzel eserler olarak bilinmektedir. Eğitimle birlikte, el-Emâlî müslümanların geleneğinde bir sosyal toplantıdır; çünkü el-Emâlî eğitim öğretimi genellikle camilerde, mescitlerde ve bir mekân olarak medreselerde de yapılmaktadır.

el-Emâlî müellifleri sadece Basra ve Kufe’de yetişmiş değildir. Bununla birlikte şimdiki diğer Arap, İran ve Endelus ülkelerinden de vardır, örnek olarak el-Bâğandî, es-Suheylî ve el-Kâlî (Endelus); Leys b. Sa‘ad, el-Hâcib ve İbni Hacer (Mısır); ve ez-Zeccâcî (Huzistan) bunlardan birkaçıdır.

ABSTRACT

The meaning of *el-Emâlî* is to dictate, dictation, adding and to printing. *el-Emâlî* also can be defined as : One lecturer (*ustad*) come to some places to teach, the place like mosque or small place for praying, in that place he will meet the students, around the place all student is prepared with all equipment for writing like papers and pens. Lastly, all students will write everything what the teacher said with their hands.

In the Arabic language and literature, *el-Emâlî* is one of methods for learning. Generally *el-Emâlî* is only discussed about Abî Alî İsmâîl b. al-Qâsim b. ‘Aydûn b. Hârûn b. İsâ b. Muhammad b. Salmân (d. 356 H./967 M.) or popularly known as Ali al-Kâlî. Like what Ibni Dureyd said in his book with the title *Ta’lîk min Emâlî İbn Dureyd* that Ali al-Kâlî is an expert of *el-Emâlî*. This thesis is not only mention about Ali al-Kâlî and Ibni Dureyd but all *el-Emâlî* writers and their scripts from the 7th Century until the last 14th Century.

From all *el-Emâlî* scripts there is only 20% which associated to Arabic language and literature, the others is about hadis, fikih, tafsir and etc. Others names of *el-Emâlî* are Imla, Nawâdir, Majlis or Majâlis etc. from all the names of *el-Emâlî*, they have one purpose which is to make a great script. Along with education, *el-Emâlî* for the Muslim people is also a social meeting with each other because the practice of *el-Emâlî* generally is held at big or small mosque and also in the same place like Islamic school (*Madrasah*).

The writers of *el-Emâlî* are not only come from Basra and Kufa. There are also writers which come from around Arabian countries and adjacent countries such

as Iran and Andalucía, for example we can look from al-Bâğandî, as-Suhaylî and al-Kâlî (Andalucía); Lays b. Sa‘ad, al-Hâjib and Ibni Hajar (Egypt); ve az-Zujjâî (Huzistan).

BİBLİYOGRAFYA

Aktan, Ali, **Arap Yazısının Doğusu, Gelişmesi ve İslâm Yazısı Haline Gelmesi** (Makale), Nur Yayınları, Ankara 1988.

Allen, Roger, *An Introduction to Arabic Literature*, Cambridge University Press, United Kingdom 2000.

Ali, Atabik & Muhdlor, A. Zuhti, *Kamus Kontemporer Arab-Indonesia*, Multi Karya Grafika, Indonesia 1996.

Ali el-Kâlî, Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım, *Kitâbu'l-Emâlî*, DAR al-Kotob al-İlmiyah, Lubnân tsz.

Brockelmann, Carl, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, (Çev. Abdulhalim en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire tsz.

Çağatay, Neş'et, **İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, MARS T. Ve S.A.Ş. Matbaası, Ankara 1957.

Çakan, İsmâil Lütfi, **Hadîs Edebiyatı Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri**, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1985.

Dayf, Şevkî, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî el-Asri'l-Câhilî*, Dâru'l-Meârif, Kahire Mısır 1960.

Demirayak, Kenan, & Çögenli, M. Sadi, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Yayınları, Erzurum 2000.

_____, **Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009.

_____, **Arap Edebiyat Tarihi-III Emeviler Dönemi**, Eser Ofset Basın Yayın Matbaacılık, Erzurum 2012.

_____, **Arap-İslam Edebiyatı Literatür Belgesi**, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.

Ebû Hacer, Muhammed Saîd, **el-İber fî Habar man Gabar**, Lubnân 1985.

ed-Zehabî, el-İmâm Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Siyeru'l-A'lâmi'n-Nubalâ**, (Tah. Ebû Zeyid, Ali), Muessesetu'r-Risâle, Lubnân 1413/1993.

_____, **Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Rizâl**, (Tah. Alî Muhammed el-Bacâvî) Dâru'l-Me'ârif, Lubnân 1382/1963.

el-Alevî, Hibbatullah b. Muhammed b. Hamza el-Hasenî, **Emâlî İbn Şecerî**, (Tah. Dr. Mahmûd Muhammed Tanâhî), Maktabatu'l-Hâncî, Mısır 1992.

el-Afgânî, Sa'îd, **Min Târîhi'n-nahv**, Dâru'l-Fikri, Lubnân tsz.

el-Askalânî, Hafız İbni Hacer, **el-Emâlî el-Halebiyye**. (Tah. Evvâd el-Halfi), Muassasatu er-Riyân, Lubnân 1996.

el-Bâğandî, Ebû Bekr Muhammed b. Suleymân, **Emâlî el-Bâğandî**, (Tah. Aşraf Mahmud Ali), Muassasatu Kurtûba, Endelus 1950.

el-Câhiz, Ebû Bekr Muhammed b. Suleyman, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, (Tah. Hârun, Abdussalâm Muhammed), el-Bâşira Maktabatu'l-Haizi, Mısır tsz.

el-Curcânî, Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim, **el-Emâlî** (Tah. Hind bintu Muhammed Ahmed Yahya), Melik Suûd Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Suudi Arabistan 1424.

el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsim b. Başşâr, **Meclis min Emâlî İbni'l-Enbârî**, (Tah. İbni Hayim Sâlih), Dâru'l-Başâir, Lubnân 1994.

el-Endelusî, Ebu'l-Kâsim Abdurrahman b. Abdullah, **Emâlî es-Suheyli**, (Tah. Muhammed İbrâhîm el-Banna), Maktabatu's-Suheyli, Endelus tsz.

el-Fâhûrî, Hannâ, **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, el-Edebu'l-Kadîm**, Dâru'l-Ceyl, Lubnân 1986.

- el-Hâcib, Ebû ‘Amr Osmân b., **Emâlî İbn Hâcib**, (Tah. Cafer Sâlih Suleymân), Dâru’l-Ammâr, Ummân & Lubnân 1989.
- el-Harezmi, Ahmed b. Yûsuf Muhammed, **Mefâtihu’l-Ulûm**, Beyrût 1989.
- el-Huseyin, eş-Şarîf Ebû el-Kâsım Ali b. et-Tâhir Ahmed, (Tah. Tâcî el-Camâlî ve Muhammad Amîn el-Hancî ve kardeşleri). **Emâlî Seyyidil Murdadâ**, Saâdet Matbaacılık, Mısır 1907.
- el-Kaşkarî, Abdurrahîm Muhammed İbni Ahmed, **Emâlî Ebû İshâk**, Maktabat Ruşdi Ktp. Suudi Arabistan 1999.
- el-Marzûki, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Hasan, **Emâlî el-Marzûki**, (Tah. Yahyâ Vahîb al-Cubûrî), Dâru’l-Garbi’İslâm, Lubnân 1995.
- el-Yezîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abbâs Muhammed b. Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mubârek, **Kitâbu’l-Emâlî**, Matbaatu’l-Cemiyeye Dâiretu’l-Maârif, İstanbul tsz.
- Ercilasun, Ahmed B. vd., **İmlâ Kılavuzu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- es-Sibâ’î, es-Sibâ’î, **Târihu’l-Edebi’l-‘Arabî fî ‘Asri’l-Câhilî**, Matbau’l-Ulûm Başâra-‘î, Lubnân 1932.
- es-Sem‘ânî, İmâm el-Hâfiz Ebû Sa’d Abdulkerîm b. Muhammed, **Kitâbu Edebi’l-İmlâ ve’l-İstimplâ**, Matbaatu el-Mahmûdiyye, Lubnân 1993.
- ez-Zeccâcî, Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk, **Emâlî ez-Zeccâcî**, (Tah. Abduselam Hârûn), Dâru’l-Ceil, Lubnân 1987.
- ez-Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, **Rabiu’l-Ebrâr**, Lubnân 1992.
- Goldziher, Ignace, **Klasik Arap Kültürü** (Çev. Prof. Dr. Rahmi Er & Prof. Dr. Azmi Yüksel), Vadi Yayınları, Ankara 2012.
- Günaltay, M. Şemsettîn, **İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler**, Endelus Yayınları, İstanbul tsz.

- İbni Culcul, Ebû Dâvud b. Suleymân Huseyin el-Andalusî, *Tabakâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, II. Baskı, Muessesetu'r-Risâle, Lubnân 1405/1985.
- İbni Dureyd, Ebû Bekîr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî, *Ta'lik min Emâlî İbni Dureyd*. Silsilâtu't-Turâsi el-Arabi, Kuveyt 1984.
- İbni Haldun, **Mukaddime**, (Çev. Turan Dursun), Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.
- İbni Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'ru ve-ş-Şuarâ*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l Mârif, Mısır 1957.
- _____, *Edebu'l-Kâtib*, (Tah. Ali Faûri), Dâru'l-İlmiyyah, Lubnân 1988.
- İbni'l-Faradî, Ebu'l-Valîd Abdullah b. Muhammed, *Târihu'l-Ulamâ al-Andalusi*, (Tah. Dr. Başar Gavâr Ma'rûf), Dâru'l Garbi'l-İslâmî, Tunus 2008.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mukarrem b. Mukerrem b. Ali el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, Muessetu't-Târîhu'l-'Arabî, Lubnân 1996.
- İbni Nedîm, *el-Fihrist*, (Tah. Rıza), Tehran 1971.
- İslam Ansiklopedisi**, (Haz. Prof. Dr. Ali ÖZEK vd.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Kahhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'-Muellifin*, Matbaatu'l-Terrâkî, er-Risâle Yayıncıları, Lubnân 1958.
- Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- Koçyiğit, Talât, **Hadis İstılahları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.
- Mubarrad, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ma'ruf, *el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb*, (Tah. Mustafâ Mehmed), el-İstikâmet Yayıncıları, Mısır 1951.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça – Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayın, Eğitim ve Reklamcılık Hizmetleri Şti., İstanbul 1995.
- Pedersen, Johannes, *The Arabic Book*, Princeton University Press, New Jersey 1984.

- Sa'âd, Leys, *Meclis min Fevâidu'l-Leys İbn Sâ'd*, (Tah. Şeyh Muhammed b. Razak b. et-Tehrânî), Dâru'l-Â'limi'l-Kutub Li'n-Neşri ve't-Tevzî, Suudi Arabistan 1987.
- Sa'leb, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Yaşar eş-Şeybânî, *Mecâlis Sa'leb*, (Tah. Hârun, Abdussalâm Muhammed), Dârul-Mârif, Mısır 1950.
- Sezgin, Fuat, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, (Terc. 'Arafe Mustafa), İmam Muhammed b. Su'ûd Üniversitesi bünyesindeki "Kültür ve Yayın Müdürlüğü", Türkiye 1988.
- _____, **Buhârî'nin Kaynakları**, OTTO Yayınları, Ankara, 2015.
- Sarı, Mevlüt, **el-Mevârid Arapça-Türkçe**, İpek Yayınları, İstanbul 1984.
- Şeyban, Lütfi, *Endelus*, Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., İstanbul 2014.
- Vatan, Huseyin, **Red House Yeni El Sözlüğü**, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret A.Ş., İstanbul 2010.
- Yâkut, el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, (Tah. Dr. Hasân Abbâs), Dâru Garbi'l-İslâmî, Lubnân 1993.
- Yûsuf, Muhammed Hairu Ramazan, *Devâfi'u'l-Bahsi ve't-Telîf İnda'l-Muslimîn*, Dâru İbn Hazm, Lubnân 1426/2005.